

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

Н. Яновицька, Л. Шевчук

Українська мова

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням польською мовою

Київ • 2019

УДК 811.161.2(075.3.054.57=162.1)*5 кл.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогіки НАПН України
(протокол № 15 від 25 листопада 2018 року)

Рецензенти:

Копосов Павло Германович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Катерина Вікторівна Гораш, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України

Оксана Андріївна Якимів, вчитель загальноосвітньої школи № 10 м. Львова ім. св. Марії Магдалени

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— початок навчальної теми	— виразне читання
— робота в парах, групах	— переклад з польської мови на українську
— важлива інформація	— творче завдання
— інформація для ознайомлення	— хвилинка гумору

Н.І. Яновицька, Л.М. Шевчук

Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. осв. з навч. польськ. мовою / Н. Яновицька, Л. Шевчук. — К.:КОНВІ ПРІНТ, 2019. — 112 с.

ISBN 978–617–7724–44–4

Підручник створено відповідно до програми з української мови для закладів загальної середньої освіти з мовами навчання національних меншин на засадах особистісно орієнтованого, діяльнісного і компетентнісного підходів.

Зміст підручника спрямовано на формування ключових і предметних компетентностей учнів 5 класу шкіл з польською мовою навчання.

УДК 811.161.2(075.3.054.57=162.1)*5 кл.

ISBN 978–617–7724–44–4

© Інститут педагогіки НАПН України, 2019

© Яновицька Н.І., Шевчук Л.М., 2019

© КОНВІ ПРІНТ, 2019

Любі друзі!

Ви вивчаєте українську мову — державну мову нашої країни.

У початкових класах ви навчилися розмовляти, читати й писати цією мовою. Та чи все ви знаєте про українську мову? Мабуть, ні, — подумайте ви і не помилитесь.

У 5-му класі ви продовжите вивчати мову, навчитесь досліджувати її.

Учених, які вивчають і досліджують мову, звать лінгвістами, бо слово лінгва в перекладі з латинської означає мова.

Давайте товаришувати. Я поведу вас у цікавий світ лінгвістики — науки про мову, допоможу розкрити таємниці української мови, такої багаті і красивої.

Ваш друг — учений Лінгвіст.

УКРАЇНСЬКА МОВА — ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

Читаємо виразно. Розповідаємо про прочитане

1. Попрацюйте в парах.

I. Виразно прочитайте вірш Ніни Вернигори «Рідна Україна».

Де зійшлись в таночку буки і смереки, де безкрає небо де безкрає небо й горизонт далекий, там довкола друзі і моя родина, щира Батьківщина, рідна Україна.	У світи далекі кличе синє небо, тільки добре знаю, що вернусь до тебе - усміхнуся друзям, поклонюсь родині, щирій Батьківщині, рідній Україні.	Мрію заповітну підйму на крила, щоб летіла краєм, сонцем душі гріла - хай про тебе слава білим світом лине, щира Батьківщино, рідна Україно.

II. Запишіть, як би ви образно описали українську мову. (З чим або з ким ви її порівняли?)

III. Поміркуйте, що б ви розказали про Україну своїм ровесникам із Польщі?

2. I. Прочитай текст. Спиши. Знайди у тексті незрозумілі слова та з'ясуй їх значення.

Найбільше й найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка **людського** духу, **його** багата скарбниця, у яку народ складає і своє давнє життя, і свої **сподівання**, розум, досвід, **почування**.

Мова — така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то вже буде смерть його душі, смерть усього того, чим він відрізняється від інших людей.

(Панас Мирний.)

II. Поясни правопис виділених слів.

3. I. Прочитай вислів. Поясни, як ти його розумієш.

Скільки я знаю мов, стільки разів я людина.

В. Сухомлинський.

II. Запам'ятай цей вислів й запиши його з пам'яті.

III. Розкажи, які мови ти вивчаєш. Як ти гадаєш, чи знадобиться тобі в житті знання різних мов?

4. Виразно прочитай вірш. Знайди у тексті слова у переносному значенні.

ВОЛОШКОВА ЛУНА

Малятко лепече до ляльки.
Є казка. Є мила сім'я.

І люблю мені розмовляти.
Прекрасна ти, мово моя!

Молюся, клянуса тобою,
У жменю збираю слова.
О мово моєї любові,
Безмежна природо жива!
Далека зоря волошкова
Ще ловить відлуння земне.
А ньенька співа колискову
І словом цілує мене.

Петро Перемийніс

5. Прочитай українські народні вислови про мову. Поясни, як ти їх розумієш. Спиши їх.

Птицю видно по пір'ю, а людину — по мові.

Мудре слово — добрий друг у біді.

Письменний бачить вночі більше, як неписьменний удень.

Розповідь ученого Лінгвіста

У 1991 році українську мову проголошено державною мовою нашої країни. Нею спілкуються десятки мільйонів українців та людей інших національностей, які живуть в Україні та за її межами. Краса, мелодійність і ніжність нашої мови відома в усьому світі. За цими ознаками в 1934 році на всесвітньому конкурсі мов у Парижі українська мова посіла третє місце (після французької та перської).

6. Про що ти дізнався(дізналася) з розповіді ученого Лінгвіста? Що тебе найбільше вразило? Запиши.

7. Попрацюйте в парах.

Прочитайте вірш. Знайдіть порівняння.

Українська мова, —
Знає цілий світ, —
Як трава шовкова,
Мов калини цвіт.
Не соромся, доню,
Нею говорить.
Від Карпат до Дону
Мова ця дзвенить.

Не соромся, сину,
Мовонька твоя,
Як під небом синім
Пісня солов'я.
Українська мова —
То великий дар.
Мовою цією
Створений «Кобзар».

О. Лупій

8. З усього, що вивчено тобою на уроці, склади й запиши розповідь про українську мову.

ВИДИ ТЕКСТІВ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Визначаємо види текстів і користуємося ними в процесі мовлення. Переказуємо.

Пригадай! У процесі спілкування люди використовують різні типи мовлення. Найчастіше це розповідь, опис роздум. Відповідно до мети висловлювання тексти теж бувають таких видів: **розповідь, опис, роздум (міркування).**

9. Розглянь таблицю. Про що вона тобі повідомила?

Види текстів	На яке питання відповідає	Про що повідомляється
Розповідь	Що робить особа чи предмет? Яка подія трапилася? Про який випадок повідомляється?	Про події, дії, вчинки персонажів.
Опис	Який? Яка? Яке? Які?	Про ознаки предмета, особи.
Роздум (міркування)	Чому предмет, особа чи дія саме такі?	Про причини ознак чи дій; про почуття, які вони викликають.

10. I. Прочитай подані тексти. Визнач вид кожного з них.

Який же гарний барвінок! Смарагдові листочки аж вилискують на сонці. Тоненькі, гінкі стебельця так і просяться вплетися в дівочий віночок. А квіти скромні, невеличкі, синювато-фіалковою своєю чистотою нагадують веселі дитячі очі.

2. Барвінок — улюблена рослина українців. Він супроводжував наших предків від колиски до могили. Адже саме в ньому купали немовлят, щоб росли вони гарними та здоровими. Дівчата любили носити барвінкові вінки, бо, за народним повір'ям, вони мали магічну силу. Барвінок висаджували на могилах батьків, тому що бачили в ньому символ нев'янучої пам'яті. Ось чому ця квітка оспівана в багатьох піснях нашого народу.

II. Яким із текстів ти будеш користуватися, коли тобі треба описати, який вигляд має барвінок, а яким — щоб пояснити, за що люди шанують його?

III. Перекажи другий текст. Добери заголовок і запиши свій переказ.

11. I. Прочитай текст. Визнач, який він за метою висловлювання — розповідь, опис чи роздум.

Вона росла струнка і юна серед гушавини великого гаю. Стояла поміж своєї лісової рідні, тонкостанна¹, білокора, і раділа з того, що народилася березою, а не якоюсь бузиною чи вільхою, яка росте на болоті.

Берізка і справді була красива. Стовбур білий-пребілий, ніби кований із срібла, неширока, але рясна крона, що рветься вгору, а вниз опущені шовковисто-зелені коси, усіяні блискітними сережками. Восени

¹ Тонкостанна — та, яка має тонкий стан (талію).

береза заплітала в ті коси жовтогарячі кісники і стрічки, а потім запиналась золотою хусткою, витканою з парчі. (За І. Цюпою.)

II. Опиши за цим зразком своє улюблене дерево, кущ або квітку.

12. I. Прочитай текст. Знайди в ньому елементи розповіді, опису та роздуму.

ШИШКАР

«Я морозу не боюся», — це слова з народної української пісні. Їх може проспівати про себе один красивий химерний птах.

Він трохи більший за горобця, але майже весь **червоний**. Принаймні груди червоні, а спина й голова з червонястим відтінком на сірувато-коричневому тлі¹. Але найцікавіший у цієї пташки — **дзьоб**. Нижня половина його загнута догори, а верхня загнута вниз. І не думайте, що цій пташині незручно з таким дзьобом! Навпаки — таким приладом легше виколупувати **насіння** з ялинових шишок. Насінням ялини й **годується** ця **весела**, рухлива, голосиста пташка. Ось тому зветься вона в нас — шишкар, а ще частіше — кривоніс. (В. Козаченко.)

II. Спиши ту частину, яка є описом. Поясни правопис виділених слів.

Запам'ятай! Текст, у якому є елементи двох або кожного з типів мовлення, — **комбінований текст**.

БУДОВА ТЕКСТУ

**Доповнюємо, конструємо тексти,
добираємо заголовок**

13. I. Прочитай текст. Визнач, про кого розповідає автор. Доповни текст та добери до тексту заголовок.

Через пеньки і колоди, через високі купини, через відкриті лісові галявини чимчикує до свого житла _____.

Восени у _____ мало харчу. Поховалися у землю черв'яки, зникли прудкі ящірки, скрутилися в клубки слизькі змії та чорні вужі. Важко знаходити жуків і жаб.

Ясної осінньої днини ладнає собі дбайливий трудар- _____ тепле зимів'я. Вдень і вночі тягає він у нору під старим пеньком запашне сухе листя та м'який лісовий мох — стеле зимову постіль.

Скоро сховається _____ у своє кубло на всю довгу зиму. Уже не бігатиме він лісом, не ловитиме черв'яків та жуків.

¹ Тло — основний колір, на якому зроблено малюнок.

Настане зима, вкриє його нору глибокий сніговий замет. Під глибоким заметом, як під товстою пухнастою ковдрою, тепло _____.

Ніхто не знайде його лігва, ніхто не розбудить. До весняного сонечка всю зиму проспить _____, і снитимуться йому лісові сни.

Іван Соколов-Микитов

II. Визнач, це текст-опис, текст-розповідь чи текст-міркування.

Пригадай! Кожний текст має свою структуру(будову): **зачин, головну частину, закінчення.**

У **зачині**, як правило, зазначається час, місце дії або називаються дійові особи.

У **головній частині** (найбільшій за обсягом) розгортається думка: що буде відбуватися, у яких подіях братиме участь персонаж (якщо це текст-розповідь); описуються риси, властивості предмета (якщо це текст-опис) або наводяться аргументи (якщо це текст-роздум).

Третя частина — **закінчення**. Це 1–2 останніх речення, у яких узагальнюється сказане або підводиться підсумок.

Кожна частина тексту на письмі розпочинається з абзацу.

14. I. Спиши текст. Визнач його складові частини.

СТЕЖИНКА

Якщо дружити зі стежинкою, вона тобі багато цікавого розповість.

...Тетянка вийшла на ґанок, і стежинка радо повела її за собою.

Навколо картопля цвіте. Зелений огірок обережно виповз із грядки на стежинку. Квасоля зіп'ялася на тички.

Через стежинку заклопотано снують мурашки. Вони собі дім будують.

Веде стежинка Тетянку і все їй показує. (За В. Чухлібом.)

II. Розкажи, про що тобі розповіла стежинка в лісі (парку, полі). Свою розповідь запиши.

15. Прочитай текст. Добери заголовок. Визнач вид тексту та його будову.

Тяжка доля випала нашій Україні. Поглянеш у глиб століття — а там війни, повстання проти чужинців, боротьба за незалежність.

У цій боротьбі народжувалися і народні думи.

Серед тих пісень були найдзвінкіші про запорозьких козаків. Дорозжили запорожці своєю славою. А найвища для них честь була — здобувати волю.

Слава про подвиги запорозьких козаків живе й понині.

(За Д. Чередниченком.)

16. Прочитай. Знайди складові частини тексту. Побудуй текст правильно й запиши його. Добери заголовок

Кажуть, із того і пішла назва нашої держави: Україна.

На світанку нашої землі Бог оглядав творіння рук своїх. Натомившись, наказав зробити відпочинок. Разом з ангелами Він опустився на землю. Ця земля була багатою на сонце, на звіра, на пташок. А найбільше сподобались Богові люди того краю. Всюди зустрічали Його хлібом і сіллю. Богові сподобалась та місцина. Він став часто навідуватися сюди зі словами:

— Рушаймо у край!

Древня легенда розповідає таке. (За М. Крищуком.)

17. Робота в групах.

Сконструйте текст із запропонованих частин. Запишіть.

ПОВІНЬ

— Рятуйте, браття бобри, там у норі вода діточок заливає!

— При-и-и-пинити роботу! — скомандував головний замурзаний глиною бобер. Загатили бобри рівчак, що ним прийшла вода до пагорба, і подалися знов свою греблю будувати.

А лисиця повиносила своїх діточок з нори, посклала всіх рядочком і промовляє:

— Ах, як добре, що сонечко у небі є, — думає лисиця.

Ну й чудна! Хіба тільки вона так думає? Всі так кажуть.

Коли настала справжня повінь, річка розлилася так швидко, що вода обняла і луки, і кущики, а вночі підкралася аж до самого пагорба і кілька разів хлюпнула в лисячу нору.

— Грій, сонечку, грій.

З одного боку сонечко погріє, потім поверне лисиця усіх, і з другого погріє. І животики погріє, і лапки кволенькі.

— Ой, клопіт, ой, клопіт! — заходила лисиця. Там же ж діточки маленькі...

Біжить вона до бобрів і гукає:

Ю. Старостенко

Редагуємо, доповнюємо, створюємо тексти

18. I. Прочитай вірш І. Січовика, дотримуючись норм української вимови.

МИШАЧИЙ ЦИРК

Всюди кричать афіші:
«Цирк! Виступають миші!
Купуйте квитки скоріше!»

Ми в цирк подалися раніше,
Та в зал не вдалося пройти
Квитки розібрали ... коти.

II. Розкажи, що могло відбутися під час вистави. Твоя розповідь повинна мати несподіване закінчення і, як завжди буває в казках, щасливий кінець.

19. I. Прочитай текст. Він потребує редагування. Частину речень редактор виправив і записав у дужках. Поміркую, чому саме такі зміни вніс у текст редактор.

У ЦИРКУ

У неділю ми були в цирку. Це була справжня казка. (Це справжня казка). Яскравим блиском виблискують костюми акробатів і танцівниць. (Яскраво виблискують костюми акробатів і танцівниць). Кумедні ведмежата катаються на велосипедах, які викликають бурхливі оплески. (Бурхливі оплески викликають кумедні ведмежата, які катаються на велосипедах).

Нарешті з'являється клоун. Жарти клоуна всім подобаються. Дорослі і діти сміються веселим сміхом і аплодують.

II. Продовж роботу редактора, вніши правки в останній абзац.

III. Запиши виправлений текст. Визнач його вид.

20. Прочитай текст. Перекажи його і запиши. Прочитай уважно записаний тобою текст, поміркуй, чи потрібно його удосконалити. Якщо так, то відредагуй його і запиши відредагований текст.

Розумний папуга Це сталося в Києві. У сім'ї Пекарів жив папуга рідкісної породи, з тих, що звичайно не розмовляють. Якось господар оселі сів у крісло дивитися телевизор, але швидко задрімав. Тим часом кольоровий телевизор почав диміти. Побачивши дим, папуга занепокоївся. Розумний птах почав дзюбом і кігтями смикати господаря за вуха, ніс і бороду. Папуга здійняв такий лемент, що не тільки господаря розбудив, а й сусідів на ноги поставив. Полум'я загасили. Вибуху не сталося. (За Д. Бондарем.)

II. Якщо знаєш ще про випадки, коли тварини і птахи допомагали людям, розкажи про це.

21. Прочитай. Чи помітив (помітила) ти, що текст потребує удосконалення (редагування)? Відредагуй його й запиши.

ПОРТРЕТ ПОДРУГИ

Я давно дружу з Оленкою. Ми познайомилися з Оленкою ще в першому класі. Моя подруга білява, з великими синіми очима, з кирпатим¹ носиком. Коли дівчинка сміється, у неї на щоках з'являються дві ямочки. А ще мені подобається її довга коса. Вона завжди привітна, доброзичлива. А ще в Оленки є зимове пальто, яке мені страшенно подобається. Воно з капюшоном і великими кишнями. Я б теж таке хотіла мати.

22. I. Прочитай текст. Про що цікаве ти довідався (довідалася)?

Сьогодні повітряний змій для нас — просто цікава іграшка. А тим часом це найдавніший літальний апарат. Він з'явився понад дві тисячі років тому. Робили його у вигляді яскравих риб, метеликів, птахів, крилатих драконів.

В Англії завдяки повітряним зміям зберегли не одну тонну зерна та фруктів. Городники й садівники помітили, що птахи звикли до опудал і не бояться їх. А повітряного змія сприймають як великого крилатого хижака і зразу ж відлітають геть. (З журналу.)

II. Добери заголовок і перекажи текст. Свій переказ напиши спочатку на чернетку, відредагуй його і перепиши в зошит. Постав запитання до тексту і дай відповіді.

23. Прочитай. Чи помітив (помітила) ти, що текст потребує удосконалення (редагування)? Відредагуй його й запиши.

¹ Кирпатий — це короткий ніс, який задертий догори.

24. I. Прочитай зачин тексту. Склади й запиши своє продовження.

Одного разу Іванко та Євгенко пішли на річку ловити рибу. За ними побіг кіт Мурко...

II. Який текст ти склав? Яка його основна думка?

Перекладаємо, переказуємо. Навчаємося складати казки за малюнком і поданим початком

25. Прочитай уривок казки. Переклади текст і розкажи українською мовою. Які події трапилися з героєм казки згодом? Розкажи.

Hans Christian Andersen

BRZYDKIE KACZĄTKO

Prześlicznie było na wsi. Lato gorące, pogodne, żółte zboże na polach, owies jeszcze zielony, na łąkach wielkie stogi pachnącego siana, a bociany przechadzają się powoli, na wysokich, czerwonych nogach i klekoczą po egipsku, bo takim językiem nauczyły się mówić od matek. Dokoła wielkie lasy, cieniste, szumiące, a w nich głębokie i ciche jeziora. Prześlicznie i cudownie było na wsi.

Na pochyłości wzgórza jasne słońce oświetlało stary zamek z wieżycami i gankami, otoczony murem i szeroką wstęgą wolno płynącej wody. Z muru zwisały się pnące rośliny, a wielkie liście łopianu schylały się aż do wody. I było pod nimi cicho i ciemno, jak w cienistym lesie.

Pod jednym z takich liści młoda kaczka usłała sobie gniazdo i siedziała na jajach. Nudziło jej się bardzo, bo żadna z sąsiadek nie miała chęci w tak piękną pogodę rozmawiać z nią o tym, co słychać na świecie. Każda wołała pływać po przejrzystej wodzie, pluskać się i osuszać na ciepłym słońcu, a ona tylko jedna, jak przykuta, siedzi w cieniu na gnieździe.

Skończyło się wreszcie jej udęczenie, jajka zaczęły pękać i główka pisklęcia co chwila wysuwała się z innej skorupki, oznajmiając ciekawym głosem, że żyje.

26. I. Розглянь малюнок.

Прочитай три можливі зачини казки.

1. В одному лісі жила сорока. Вона любила все блискуче.

2. В одному лісі жила сорока. Вона була дуже гарною.

3. В одному лісі жила сорока. Птахи сміялися з неї.

У якому тексті ти будеш описувати сороку?

У якому — розповідати про те, як сорока діставала собі блискучі речі? А в якому — повідомити, чому птахи сміялися зі своєї подружки?

II. Склади казку й запиши.

ТЕКСТ. ОЗНАКИ ТЕКСТУ

**Слухаємо — розуміємо, переказуємо, визначаємо
тему й головну думку. Доповнюємо тексти**

27. Прочитай текст. Визнач, про що розповідає автор. Доповни текст та заголовок.
Український _____

Легенда Полтавщини

Було це дуже давно, коли зродилися кришталеві сльози-намистинки, що рососою в народі звуться, коли пташки до сонечка літали та щоранку тією рососою вмивалися.

Жила тоді в одному селі мати і мала вона трьох красенів-синів. Працьовиті були вони і люди їх поважали. Одного лише хлопці не вмiли — вишивати як їх ненька. Сядуть біля неї, коли з усім упораються, та й кажуть:

— Ви, матусенько, шийте та вишивайте, та пісню співайте, а ми подивимось, як народжується у ваших руках квіти та птахи.

Горнулася мати до синів і такі мудрі слова їм говорила:

— Долю я вам кожному вишию, а пам'ять про себе в _____ залишу, то ж бережіть їх.

Багато вишила мати за своє життя рушників і всі між синами розділила. Даруючи, навчала:

— Сини мої, мої голуби! Пам'ятайте навiк прохання своєї неньки. Куди б не їхали, куди б не йшли, а _____ в дорогу берiть. Хлiб у нього загортайте та людей пригощайте. Хлiб на _____ життя величає, здоров'я береже.

Та життя людини, як дитина, швидко минає. Померла старенька, мати. Осиротiли сини. Поховали свою неньку, а на могилі _____ бiлий прослали, щоб вiтер порох на неї не трусив.

Правду кажуть чи ні, та чутка про те диво й понині ходить. Переповiдають, що на тому _____ квіти через три дні розцвіли. Хто вишив їх, ніхто не знає. Лише вiтер про те розповiдає і просить вишити _____ на згадку.

28. Послухай текст. Про що в ньому розповiдається? Спиши частину тексту, в якій розповiдається легенда про калину.

КАЛИНА

Який кущ наймиліший для серця українця? Народ на це відповів так: «Нема цвітку на всім світку, як на тій калинці». По всіх українських усюдах цвітуть калінові кущі.

Звідки взялася калина? Розповiдають, що колись напали на українське село вороги. Дiвчина-красуня, яку схопили бурмани, вирвалася і почала тікати. Але раптом розірвалося її червоне намисто і розсипалися по землі яскраві намистинки, з яких через деякий час і повиростали калінові кущі.

Схиляються червоні кущі в луках і на козацьких могилах — журиться, сумує Україна. Та знову її безмежжям лунає: «А ми тую червону калину підіймемо, а ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!»

(В. Сурпуненко.)

II. Які речення за метою висловлення вжиті у тексті?

III. Визнач головну думку тексту.

Пригадай! Ознаки тексту:

- наявність теми і головної думки;
- зв'язок речень за змістом;
- певна (логічна) послідовність речень;
- використання образних слів або наукових термінів.

Тема тексту — це те, про що в ньому повідомляється (розповідається, описується, доводиться).

Головна думка — це розкриття теми; те головне, що хотів сказати автор, створюючи текст.

Тема і головна думка можуть бути висловлені в заголовку, окремому реченні або впливати з усього сказаного.

29. Прочитай текст. Назви його ознаки. Визнач тему і головну думку. Впиши речення, у якому вона висловлена.

ВІД ЧОГО ХЛІБ РОСТЕ

Біля села — поле. Широке-широке, оком не скинеш¹. Дивилися дітлахи вранці, як люди орють його. Дивилися опівдні — як засівають добірним² зерном. А ввечері, коли з поля додому йшли натомлені люди, спитали в них:

— Навіщо від зорі до зорі працювати? Адже на землі й травичка зелена, й квіти гарні самі ростуть.

Люди посміхнулися і так відповіли дітям:

— Тому ми весь день в полі робили, що одну мудрість знаємо: «Не земля родить хліб, а руки».

Ю. Ярмиш

II. Які речення за метою висловлювання вжиті у цьому тексті? Чому?

30. Прочитай текст. Перекажи його.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

Три основні державні символи України — націєональні Герб-Тризуб, Прапор і Гімн — мають давню і цікаву історію.

Золотий Тризуб на блакитному тлі — символ влади, який зустрічається ще з часів Київської Русі, зокрема на монетах київського князя Володимира Великого.

Тризуб вважається гербом нашої держави.

Національний прапор — це синьо-жовтий прапор.

Поєднання цих кольорів зустрічається на гербах і прапорах нашого славного народу ще за часів княжої доби. Жовтий колір — колір хліба, життя, а синій — колір неба, води, миру.

¹ Оком не скинути — одразу й не побачиш.

² Добірне — відбірне, найкраще.

Національний гімн — це урочиста пісня, символ нашої державної єдності.

Пісню «Ще не вмерла України...» створили майже півтора століття тому, в 1862 році, поет Павло Чубинський та композитор Михайло Вербицький. Вона одразу набула популярності серед сучасників.

Сьогодні цією мелодією починає кожний свій день незалежна Україна.

Наталя Павловська

ЧАСТИНИ МОВИ

Читаємо, міркуємо розповідаємо за малюнком і опорними словами

31. *Попрацюйте в групах.*

Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте на них відповідь.

Чи багато мов у світі? Чи багато слів у мові? Чи довго треба було б навчатись у школі, коли б тут вивчали кожне слово окремо? На які групи можна поділити всі слова нашої мови?

(За І. Огієнком.)

Пригадай! Усі слова нашої мови діляться на великі групи, які об'єднуються за певними лексичними та граматичними значеннями. Такі групи називають **частинами мови**.

32. I. Пригадай, які частини мови ти вивчив (вивчила) в початкових класах.

Скористайся поданою таблицею і розкажи про це.

Частини мови				
Самостійні			Службові	
іменник	прикметник	дієслово	прийменник	сполучник

II. Поясни, на яку «роботу» частин мови вказують їхні назви?

33. I. Прочитай стовпчики слів. Визнач, до яких частин мови належать слова кожного стовпчика. Спиши їх.

п'ятірка	світлий	працюють
світло	синій	розумію
праця	розумний	синіє
розум	працьовитий	світиш

II. Поясни, слова якого із стовпчиків змінюються за числами і відмінками, якого — за числами, родами і відмінками, а якого — за числами й особами.

34. I. Утвори від поданих іменників інші самостійні частини мови й запиши їх поряд.

дружба —	зелень —
сум —	ніч —
вечеря —	

II. Як можна назвати слова кожного ряду? Що у них спільне?

35. I. Розглянь малюнки. Склади за ним невеличку розповідь, використовуючи подані нижче слова. Свою розповідь запиши.

Комбайн, зерно, кузов, машин, елеватор, урожай, мішки, борошно, хліб, пшениця, пшеничний, багатий, щедрий.

II. Які слова тобі довелося додати самостійно? До яких частин мови вони належать?

36. Прочитай скоромовку. Спиши її. Визнач спільнокореневі слова.

До яких частин мови вони належать? Які ще відомі тобі частини мови є у скоромовці?

СКОРОМОВКА

Чалапкало чалапкало
Маленькими чалапками.
Й, нарешті, причалапкало
Оте мале чалапкало.
Бо як кудись чалапкаеш,
То завжди причалапкаеш.

Є. Гуцало.

ІМЕННИК. РІД ІМЕННИКІВ

**Читаємо, спостерігаємо, складаємо
розповідь за малюнком і поданим початком.
Перекладаємо українською мовою**

Пригадай, яка частина мови назнається іменником. Іменники мають рід чи змінюються за родами? А як же вони змінюються?

37. I. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Діти прийшли на традиційну шкільну останню виставку, яка всіх вражає яскравістю гвоздик, білизнаю хризантем, ніжністю троянд. На вишиваних рушниках вази з яблуками, грушами, сливами. Золотяться дині, червоніють нарізані кавуни. А в клітках — вирощені школярами кролі, ондатри, голуби. Це було справжнє свято.

II. Випиши іменники, погруппувавши їх за такими значеннями (став іменники в називному відмінку):

Назви людей —
 Назви тварин і птахів —
 Назви рослин і плодів —

Назви очей —
 Назви почуттів —
 Назви ознак —

III. Поясни, що можуть називати іменники.

38. Прочитай текст. Про що ти з нього довідався (довідалася)?

Любі друзі! Чи те забули ви, що в українській мові так само, як і в польській, іменники мають рід: чоловічий, жіночий, середній. Наприклад: мир, школа, добро.

Пригадай! У деяких польських і українських іменників рід не збігається.

39. Переклади текст українською мовою і запиши його.

MOJA RODZINA

Dzień dobry. Nazywam się Małgorzata Szostak. Mam dużą rodzinę. Moja mama ma na imię Hanna. Ma pięćdziesiąt lat i pracuje jako nauczycielka. Mama bardzo lubi literaturę, dużo czyta. Chętnie chodzi też do kina z przyjaciółkami lub z tatą.

Mój tata ma na imię Grzegorz i ma pięćdziesiąt osiem lat. Jest mechanikiem. Lubi oglądać telewizję, zwłaszcza mecze sportowe. Uwielbia też chodzić na spacer z naszym psem. Często wybiera się z nim na Błonia Krakowskie, gdzie jest dużo przestrzeni i nasz zwierzak może sobie pobiegać.

Czy mam rodzeństwo? Tak, mam młodszą siostrę i starszego brata. Często się kłóciliśmy, kiedy byliśmy mali, jednak teraz bardzo się lubimy. Jesteśmy najbliższą rodziną, chociaż bardzo się od siebie różnimy. Moja siostra Marta ma szesnaście lat, jest uczennicą liceum. Świetnie zna nauki ścisłe, jej ulubione przedmioty to matematyka i fizyka. W przyszłości chce iść na studia na Politechnikę Krakowską. Jest energiczna i wesoła. Jak każdy nastolatek, czasami bywa denerwująca i przesadnie zadowolona z siebie, ale to jej przejdzie. W wolnym czasie Marta lubi oglądać stare czarno-białe filmy. Bardzo dobrze *zna* się na historii kina. Odwiedza również wszystkie festiwale filmowe, które odbywają się w naszym mieście.

Mój brat Adam ma dwadzieścia sześć lat i pracuje w biurze. Zarządza projektami i jest bardzo zajęty. Wcześniej skończył stosunki międzynarodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jest wysoki i przystojny, a także ambitny i wymagający — zarówno od siebie jak i od innych. W wolnym czasie Adam lubi uprawiać sport lub rysować. Adam bardzo dobrze pływa, trzy razy w tygodniu chodzi na basen. Mój brat lubił rysować jeszcze jako dziecko, teraz nie zajmuje się tym zawodowo.

O. Rusina

40. I. Розглянь малюнок. Розкажи про те, що на ньому зображено.

II. Склади розповідь про свою сім'ю. Почни так:

Наша сім'я.

Увечері вся наша сім'я збирається вдома.

III. Свою розповідь запиши.

41. I. Запиши іменники, якими ти щодня користуєшся вдома.

Розподіли їх за такими групами:

- імена твоїх родичів і друзів ;
- клички тварин;
- назва міста (села), вулиці, де ти живеш ;
- назва книжки (газети, журналу), яку ти зараз читаєш;
- назви улюблених іграшок (ігор).

II. Поясни, які іменники ти записав (записала) з великої букви. Чому?

ЗМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ЗА ВІДМІНКАМИ

Читаємо, спостерігаємо, робимо висновки, складаємо розповідь за малюнком і опорними словами

Пригадай! В українській мові, так само, як і польській, іменники змінюються за відмінками (відмінковими питаннями).

Називний (хто? що?) *мама, тато, поле*

Родовий (кого? чого?) *мами, тата, поля*

Давальний (кому? чому?) *мамі, татові, полю*

Орудний (ким? чим?) *мамою, татом, полем.*

Місцевий (на)(кому? чому?) *мамі, татові, полі*

Кличний (на питання не відповідає) *мимо, тату, поле*

42. I. Прочитай. Спиши вірш. Прослідкуй, як змінюються закінчення виділених іменників.

Дзвонить літо стиглою пшеницею.

Ходить степом в жовтому брилі,

В піднебесся злітає птицею.

Соняшники хилить до землі.

Напина каліну над криницею.

Жде корів на фермі із дійницею.

У байраці¹ бігає лисицею.

Зустріча гостей із паляницею

І ночує в лузі на землі.

Г. Донець

II. Визнач відмінок виділених іменників. Для цього подумай, від якого слова у кожному випадку слід ставити питання.

Розглянь таблицю і прослідкуй, як змінюється відмінкові закінчення іменників в однині.

На який приголосний закінчується основа іменників	Відмінки	Рід іменників	Закінчення

¹ Байрак — вологий або сухий яр, балка поросла деревами та чагарниками.

Твердий приголосний	давальний	жіночий чоловічий середній	-і, -ї (мамі, Марії) - -ові, -у (татові, столу) -у, -ю (зерну, сонцю)
	орудний	жіночий чоловічий середній	-ою (школою) -ом (дубом) -ом, -ем (місцем)
М'який приголосний та ж, ч, ш	давальний	жіночий чоловічий	-і, -ї (задачі, землі, лінії) -еві, -ю (хлопцеві, моржеві, коню)
	орудний	жіночий чоловічий	-єю (-сю) (землею, задачею, лінією) -ем (хлопцем, ножем)

43. Утвори й запиши словосполучення ставлячи подані в дужках іменники в потрібних відмінках. Поясни вживання закінчень.

подарувати (сестра, Настуся; Петрусь, братик, батько)
задоволений (пісня, книга, каша, плащ, дідусь)

44. Прочитай прислів'я. Спиши їх, додаючи закінчення. Визнач відмінки іменників. Поясни правопис закінчень.

I. З пісн... робота спориться. 2. Орел мухи не ловить, а слон за миш... не ганяється. 3. Правд... весь світ пройде, а неправд... — ані до порога. 4. Птиц... чоловік через молодість перелетить, а через життя йде орач... 5. Краще битися з орл..., ніж жити зайц... 6. Носиться як курка з яйц...

Які прислів'я тобі найбільше сподобалися?

II. Поясни, як ти їх розумієш.

45. Розглянь малюнок. Склади за ним невеличкий текст. Використовуй подані в дужках слова. Свій текст запиши.

(Дідусь, Миколка, автобус, Надійка, місце, подякувати, хлопець.)

46. Прочитай. Про що ти дізнався (дізналася)? Спиши текст, додаючи до іменників потрібні закінчення. Поясни їхнє вживання.

У стародавньому світ... часник... відводилося чільне місце. Його цінували поряд із цибул.... Часник вважався лікар... — цілитель.... У Єгипті часник... лікували все, починаючи від зубного бол..., і кінчаючи чум.... В Угорщині головку часнику клали малюк... в колиску. Люди вірили в те, що запах часнику може відігнати від дитини злих духів.

Шанують часник і в Україн....

(За А. Коваль)

ЗМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ЗА ЧИСЛАМИ

**Слухаємо, читаємо, спостерігаємо, описуємо,
перекладаємо українською мовою**

47. I. Прочитай текст. Про що він тобі нагадав?

В українській мові, так само, як і в польській, іменники можуть уживатися в однині і множині. Іменники у формі однини означають, що названий предмет мислиться як один з-поміж однорідних, тобто тих самих за призначенням предметів (учень, учениця). Іменники у множині свідчать, що йдеться не про один, а про два або більше однорідних предметів (учні, учениці).

Отже, іменники змінюються за числами.

48. I. Прочитай текст. Визнач, про кого розповідає автор. Знайди у тексті опис тварини.

Це активне, рухливе звіряте вдягнуте влітку в руду, а взимку в сріблясто-сіру шубку. Живе на деревах. Кулясте кубло будує у верховітті з тонких гілок, липового лубу, моху, шерсті, лишайників. Може мати кілька хаток: основна і запасні, де можна перебути не-году, сховатися від несподіваного ворога, влаштувати склад їстівних запасів. Харчуються ці тваринки горіхами, насінням, грибами, ягодами, не гребують і пташиними яйцями та пташенятами. Головна їжа — насіння хвойних дерев. В особливо неврожайні роки залишають рідні місця і йдуть туди, де знаходять їжу. Вік, як і більшості гризунів у природі, невеликий — 2–3 роки, а в неволі при старанному догляді вони доживають іноді до 15. Парки багатьох міст прикрашають ці тваринки, які довірливо беруть корм із рук людей.

За Любомирою Калуською

II. Знайди і тексти. Вони вжиті в однині чи множині?

49. Прочитай. Спиши. Підкресли іменники, вжиті у множині. Визнач їхні відмінки.

В іменниках є одна «цікавинка»: не всі вони можуть змінюватися за числами. Іменники-назви речовини (золото, молоко, сіно, нафта, баранина, борошно тощо), а також ті, що є географічними (Київ, Львів, Дніпро тощо) чи абстрактними (краса, ніжність, охайність та ін.) назвами не мають форм множини, тому що не підлягають лічбі.

У нашій мові є й такі іменники, які вживаються тільки у формі множини, хоча можуть називати один предмет і кілька (джинси, джунглі, вечорниці).

Чи знаєш ти?

Слово *сани* походить від давньоруського слова *сань*, що означало «гадюка». Ти помітив (помітила), що слід від саней на снігу нагадує слід двох гадюк, які повзуть поряд? Отож і не дивно, що слово *сани* вживається тільки у множині.

50. Переклади уривок казки та запиши українською мовою.

NOWY DOM

Pewnego wiosennego dnia, tata zajęc szukał dla siebie i swojej rodziny nowego domu. Dlaczego nowego? Ponieważ ze starego został wyrzucony wraz z żoną i dwójką małych zajęczków. Przez dwa dni tata nic nie znalazł i nie miał schronienia dla swoich pociec. Lecz trzeciego dnia wyszedł wcześniej rano i zaraz wrócił.

— Mam dla was domek. Przez dwa dni szukałem domku w lesie a dzisiaj poszedłem na polanę za lasem i tam znalazłem ogromny stary dąb. Stoi on tam puśty i jeűt nie zamieszkały. My będziemy pierwszymi jego mieszkańcami.

— Hura, będziemy mieli nowy dom! — Krzyczały w kółko małe zajęczki.

— Jak to kochanie, już znalazłeś dla nas mieszkanie? — Pytała zatroskana żona.

— Tak moja żonko, mój króliczku. Znalazłem wspaniałe mieszkanie na parterze. Są tam jeszcze inne puste mieszkania. Choć zbierajmy wszystko i idziemy — powiedział tylko tyle wziął się do zbierania wszystkich rzeczy, mających przy sobie.

Po dotarciu na miejsce tata zając, jako pierwszy wszedł do nowego domu i pokazał im nowe mieszkanie.

— Wiesz kochanie, — powiedział — Potrzebny tu będzie generalny remont. Spójrz jest tu całe wyposażenie mieszkania, są krzesła, stół, szafki a nawet dwa łóżka. Oznajmił szybko tata. — Tatusiu, ale te mieszkania jest wielkie są tu trzy pokoje, kuchnia a nawet łazienka!- Cieszyły się zajączki-Tatusiu jesteś kochany!

— Dzieci- powiedziała mama. — Pobawcie się tu na podwórzu a my z tatusiem posprzątam.

I powiedziała do taty:

— Ty tatku, weź się za remont tego mieszkania a ja posprzątam.

I tak przez cały dzień trwało generalne sprzątanie. Późnym wieczorem mieszkanie wyglądało prześlicznie. Mama zrobiła pyszną kolację. Ugotowała marchewkę, kalafior i połała to słodką śmietanką. Małe zajączki zjadały swe porcje z wielkim apetytem. Zaraz po kolacji, dzieci położyły się spać.

Rofil autora: emipat

За матеріалом сайту: <http://www.nasze-bajki.pl/pl/przegladarka.aspx?bajka=750>

51. Прочитай і відгадай загадку. Спиши її. Визнач відмінки іменників. Поясни правопис закінчень.

Загадка

Не по людних містах, не по селах,
Ідемо по пісках, по пустелях.
Дуже мало в дорозі їмо,
По оазисах воду п'ємо.

А. Свашенко.

Пригадай! Іменники з прийменником *по* у місцевому відмінку множини в українській мові мають закінчення -ах.

52. Спиши. Постав іменники, що в дужках, у потрібних відмінках і числах. Уживай слова-назви істот в однині, а назви неістот — у множині.

Шпак нудьгує по (смерічка),
По (шпаківня) на стовпці,
По селу, по тихих (річка),
Де сусіди-горобці.
По Альошиній (сестричка)
У віночку золотім,
Навіть трішечки по (кицька),
Що ганялася за ним.

Б. Чалий.

ПРИКМЕТНИК

Читаємо, спостерігаємо, перекладаємо українською мовою. Складаємо опис, збагачуємо словник

53. *Попрацюйте в парах.*

Прочитайте текст. Чим він вас зацікавив? Про що нагадав? Пригадай, яка частина мови називається прикметником. На які питання відповідає?

З якою частиною мови пов'язана? Як саме?

Слова-назви ознак належать до іменних частин мови й називаються прикметниками. Прикметники відповідають на запитання який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий? котрий? котра? котре? котрі? Прикметники завжди пов'язані з іменниками і мають ті ж граматичні значення роду, числа й відмінка, що й іменники, від яких залежать прикметники.

54. Прочитайте текст. Впізнайте, хто це?

Звір, схожий на деякі породи собак, вкритий сірою або димчастою шерстю. У нього широкі груди, втягнуті боки, високі сильні ноги, які дають змогу швидко і довго бігати. Великий волохатий хвіст тримає прямо. Стоячі рухомі вуха добре вловлюють звуки. Живуть ці тварини сім'ями у гаях, невеликих лісах, у степових ярах неподалік від населених пунктів, біля яких пасуться череди корів, овець, свиней і коней, на яких, а також на зайців, птахів (які гніздяться на землі). Це дуже небезпечний і сильний звір.

Самки щороку виводять дітей у лігві — заглибленні в землі, яке знаходиться в кущах або сухому горбі серед болота, у заростях очерету, завжди недалеко від води, струмка, річки, озера. Самець піклується про самку і малят, годує їх.

За Любомирою Капською

55. I. Прочитай текст. Про кого в ньому розповідається?

Славко побачив незнайому пташку. Хто вона, ця маленька, барвиста гостя? Тато сказав, що це перепілка. Буре зі світлою смужкою посередині і з двома по боках тім'ячко. Спинка і плечі в довгих цяточках. На горлечку кілька світло-коричневих плям. Отака вона, перепілка. Справжня красуня.

II. Випиши речення, за допомогою яких можна описати зовнішній вигляд птаха. Хвилястою лінією підкресли прикметники. Почни свій текст так:

Перепілка

Перепілка — це маленька, барвиста пташка. У неї. ...

Пригадай! В українській мові в прикметниках з основою на -[ж], [ч], [ш] в орудному відмінку однини вживаються закінчення -ою, а іменниках -єю: най-вищою кручею.

56. Прочитай слова. Спиши їх, додаючи до слів потрібні закінчення.

Називний відмінок	Орудний відмінок	Називний відмінок	Орудний відмінок
межа	меж...ю	колюча	колюч...ю
душа	душ...ю	болюча	болюч...ю
миша	миш...ю	дужа	дуж...ю

57. Переклади текст українською мовою і запиши.

АТРАКЦЈЕ ПРИРОДНИЦІЕ В ПОЛСЦЕ

Kto lubi podróżować po Polsce, ten wie, że na terenach kraju zobaczyć można góry i doliny, duże jeziora oraz inne atrakcje przyrodnicze.

W północno-wschodniej Polsce znajdują się Mazury – region, zwany krainą tysiąca jezior i popularny wśród żeglarzy. Ludzie przyjeżdżający tutaj podziwiają piękną naturę i spokój panujący wokół. Największe jeziora na Mazurach to Śniardwy (jest to też największe jezioro w całej Polsce), Dargyn, Niegocin oraz inne.

Ci, którzy chcą zobaczyć morze, wybierają się na północ kraju – do Trójmiasta, które składa się z Gdańska, Gdyni oraz Sopotu, miast położonych bardzo blisko siebie, Morze Bałtyckie jest jednak dość zimne, więc kąpać się w nim mogą tylko najwytrwalsi.

Miłośnicy zdobywania szczytów górskich i chodzenia po szlakach wybierają się w góry – na przykład w Tatry. Jest to najwyższe pasmo górskie w Polsce. Podczas wędrowki w Tatrach można przypadkiem przekroczyć granicę i znaleźć się w innym kraju, ponieważ jest tu bardzo blisko do Słowacji!

O. Rusina

58. Розглянь малюнки. Усно склади опис однієї із зображених квіток.

59. Прочитай текст. Доповни його прикметниками, використовуючи довідку. Запиши текст.

Була осінь. На небі стояло сонце. Під його промінням сяяло листя лип та беріз. Черешні полум'ям горіли на сонці. Земля під ними вкрилась листям. Зеленіли листям яблуні.

Довідка: теплий, золотий, скісний, барвистий, темний)

ДІЄСЛОВО. ЗМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ

Читаємо, спостерігаємо, слухаємо, переказуємо

Пригадай! Яка частина мови називається дієсловом? На які питання відповідає?

60. Знайди у тексті дієслова.

Зверни увагу! Дієслова в теперішньому і майбутньому часі змінюються за особами і числами. Залежно від особових закінчень дієслова поділяються на дві дієвідміни — першу і другу.

У минулому часі дієслова змінюються за числами, а в однині ще й за родами, але не змінюються за особами. Наприклад:

Однина

я, ти, він — ходив__ — чол.р.

я, ти, вона — ходила — жін.р.

я, ти, воно — ходило — сер.р.

Множина

}	ми	ходили
	ви	
	вони	

61. Робота в групах.

I. Прочитай вірші та придумайте до них заголовки.

Ти бачив як сміється літо,
Проміння сонячним зігрите?
Як умивається росою,
Пливе туманом над водою,
Веселку в небі розстеляє,
Легеньким вітром ліс гойдає?
А потім йде кудись в дорогу,
Бо осінь плаче за порогом.

Л. Шевчук

Гроза пройшла...
Зітхнули трави.
Квітки голівки підняли.
І сонце, тепле і ласкаве,
Спинило погляд на землі.
Літає радість.
Щастя світить.
Дзвенять пташки
В садах рясних.
Сміються знову трави, квіти.
А сльози це тремтять на них.

О. Олесь

III. Випишіть з текстів віршів дієслова і погрупуйте їх за зразком:

Однина Множина

1 особа _____

2 особа _____

3 особа _____

Познач, де можливо, рід.

62. Розглянь таблицю особових закінчень дієслів I і II дієвідмін.

Однина			Множина		
особа	Дієвідміна		особа	Дієвідміна	
	I	II		I	II
я	-у, -ю	-у, -ю	ми	-емо, -ємо	-имо, -то
ти	-еш, -єт	-иш -їш	ви	-ете, -єте	-ите, -їте
він (вона, воно)	-е, -є	-ить, -їть	вони	-уть, -ють	-ать, -ять

Зверни увагу! В особових закінченнях дієслів I дієвідмини пишуться букви **-е** або **-є**, а в дієсловах II дієвідмини — **-и** або **-ї**.

У дієсловах 3-ої особи однини і множини вимовляється кінцевий звук [т'] що відповідно позначається на письмі.

63. Прочитай і відгадай загадку. Спиши, додаючи закінчення. Поясни їхнє написання.

Не косар, а кос, _____
 Не молотарка, а молот _____,
 Не віялка, а ві _____,
 Не з руками а в'яж _____,
 Хоч нічого й не каж _____.

64. I. Зміни словосполучення одним словом і запиши його.

виявити цікавість —
 відчути радість —
 прийти пізно —
 робитися дорослішим —
 закінчити малювати —

II. У якій формі вжиті утворені тобою дієслова? Пригадай і розкажи, що ти знаєш про неозначену форму дієслова.

65. I. Прочитай текст. Стисло перекажи його за нижче поданим планом. Запиши свій переказ, підкресли дієслова. Розбери їх як частину мови.

РОЗУМНИЙ ЗАЄЦЬ

Комбайнер Василь знайшов сірого зайця в полі, де косив пшеницю. Василь узяв звірка, сховав його під піджак і пішов додому. Він ніс зайця і відчував, як сильно билосся серце тваринки. А хлопець думав: «Подарую зайця молодшому братикові Сергію. Ото він зрадіє, як повернеться з екскурсії».

Посадив Василь зайця у клітку і повісив її на стіні сараю. Потім приніс моркву, хліб і поклав перед зайцем. Але той їсти не захотів. Запах хліба нагадував йому рідне поле. Заєць засумував.

Собака, який лежав біля хати, одразу відчув запах зайця. Він підбіг до сараю, почав гавкати на клітку. Заєць злякався. Він сидів у кутку — і тремтів.

Собака швидко зрозумів, що гавкає даремно, адже клітка висить високо. Він повернувся в будку й заснув.

Коли настав вечір, заєць почав гризти дерев'яну підлогу клітки. Він гриз довго і втомився. Треба було відпочити. Заєць з'їв хліб і моркву. Потім він знову взявся за роботу. Аж поки не прогриз дірку.

Вранці Василь побачив порожню клітку й дуже здивувався. А потім посміхнувся:
— Який розумний заєць!

План

1. Як потрапив заєць до Василя?
2. Чому заєць спочатку не захотів їсти?
3. Хто налякав зайця?
4. Як заєць втік?

66. І. Прочитай текст. Про що ти з нього дізнався (дізналася)? Спиши текст. Підкресли дієслова.

Розбери їх за зразком:

вітаються (тепер. час. 3-я особа множини).

Люди давно подружилися з собакою і зрозуміли його поведінку. Собаки не вітаються. Не їдять виделкою й ножем. Але й вони мають свій етикет. Вони не дозволяють пильно дивитися їм у очі й усміхатися. Собаки розуміють це так: ви вихваляєтеся своєю силою. Краще буде, якщо ви його не робитимете. Собака любить, коли господарі його хвалять і пестять.

(За Т. Шульгою.)

ПРАВОПИС НЕ З ДІЄСЛОВАМИ

Читаємо, спостерігаємо, розповідаємо за малюнками

67. І. Прочитай вірш. Розкажи, про що ти дізнався (дізналася).

«Не» не любить дієслів,
Їх не хоче знати
І серед усяких слів
Може їх пізнати.
Тільки де побачить «Не»
Якесь дієслово —
Каже: «Це мене мине,
Не моє це слово».
Кожен хай собі збагне,
Тут нема проблеми:
Дієслово й слово НЕ
пишуться окремо

А. Свашенко

68. І. Прочитай. Поміркуй, як треба виправити речення, щоб вони стали правдивими. Запиши їх.

1. Замазура любить умиватися. 2. Ледар хоче працювати. 3. Сова полює вдень. 4. Курка високо літає. 5. Сонце в мішок зловиш. 6. У вмілого руки болять. 7. На те шука в морі, щоб карась дрімав.

ІІ. Які серед речень є прислів'ями? Поясни, як ти їх розумієш.

69. Розглянь фото. Поміркуй, про що за ними міг би розповісти про себе Кіт-хвалько. Свою розповідь запиши.

70. I. Спиши, розкриваючи дужки.

Коли до лісу прийдеш ти,
(не) бешкетуй і (не) кричи,
дерева в лісі (не) ламай,
даремно квітів (не) зривай.
Хай наша рідная земля
Цвіте і кращає щодня.

Н. Кріль.

II. Склади і запиши невеличку розповідь про те, як треба себе поводити в бібліотеці.

III. Позмагайся з однокласниками: хто більше разів під час розповіді використає *не*.

МОВА І МОВЛЕННЯ

**Читаємо, переказуємо, розповідаємо,
спілкуємося письмово**

71. Прочитай текст. Про що ти довідався (довідалася) з нього?

Розповідь ученого Лінгвіста

У лінгвістиці (науці про мову) розрізняються поняття мова (język) і мовлення (mowa).

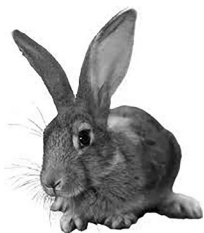
Мова — це система фонетичних, лексичних (словникових), граматичних засобів, володіння якими робить наше мовлення правильним, точним, багатим.

Мовлення — це діяльність мовця, який користується засобами мови для спілкування з іншими людьми. Тому володіння засобами мови є неодмінною умовою гарного мовлення.

72. I. Прочитай українську народну казку.

ПРО ВВІЧЛИВОГО ЗАЙЦЯ

Жив в одному лісі заєць. Одного разу, наласувавшись капустою на городі, він повертався додому. Побачив лисицю, яка йшла дуже сердита й голодна, тому що їй не вдалося спіймати курочку в селянина. У зайця затріпотіло серце бігти, але куди? Він помітив нору

і кинувся до неї. Проте його там ждала інша біда. В норі поселилася гадюка. Заєць наш був дуже вихований і знав, що без дозволу в інший дім не можна заходити. «Потрібно привітатись, — подумав він, — але з ким? З печерою, мабуть».

Присівши на задні лапи, він сказав ввічливо:

— Доброго дня, добра печеро, дозволь мені ввійти.

Зраділа змія, почувши голос зайця, вона дуже любила заяче м'ясо.

— Проходьте, проходьте, — запросила змія зайця.

Але заєць зрозумів з ким має справу і почав вибачатись:

— Вибачте, що потурбував вас, проте мене чекає дома моя зайчиха.

А сам чимдуж чкурнув звідти. Змія, згорнувшись в клубочок, подумала: «Нащо мені ці ввічливі зайці?».

Із сайту: <http://proridne.org>

II. Розкажи, які слова ввічливості використовуєш ти?

III. Перекажи текст спочатку від імені зайця, потім — змії.

73. I. Прочитай текст. Добери до тексту заголовок.

Сім'я сидить за столом, вечеряє, — вже й кутя, й узвар на столі. В хаті так ясно, світло горить якось надзвичайно весело і разом урочисто. Вся сім'я гомонить, кожному хочеться сказати щось радісне, кожний почуває себе щасливим і повним надій, хоч ніхто не знає, чого, власне, сподівається він і чи справдяться його надії... Та радість перелітає з одного обличчя на друге, мигтить, мов зірниця, в очах, лунає в дзвінкому дитячому сміхові. І гомін, і сміх; але не той-то буйний, непевний гомін, коли люди гомонять і сміються надто голосно, щоб заглушити своє горе й сльози, — ні, це гомін спокійний, хоч і веселий. Як люблю, урочисто-спокійно лунає те спільне: «Святий вечір!.. Будьмо здорові з Святим вечором!»

Леся Українка

Узвар — солодкий напій, який готують із сухих фруктів.

Гомонить — тихо розмовляє.

Мигтить — з'являється і зникає.

II. Розкажи, як твоя сім'я святкує Різдво (або інше свято).

74. Запиши відповіді на смс-повідомлення.

Коли ми зустрінемося?	Коли будеш удома?	На який фільм сходимо?
Як справи?	Де ти зараз?	Який подарунок тобі подарувати?

75. Напиши листа незнайомцеві або незнайомці із Польщі.

ФОНЕТИКА І ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА І ОРФОГРАФІЯ

**Слухаємо, вимовляємо, розуміємо,
міркуємо, розповідаємо**

76. Прочитай текст.

Розповідь ученого Лінгвіста

Ти прочитав (прочитала) назву параграфа. Чи можеш сказати, що будеш вивчати в ньому? Спробуй поміркувати, а я трішечки допоможу. У грецькій мові слово *фоне* означало *звук*. Від нього утворилося слово *фонетикос* — *звуковий, голосовий*. Отже, що означає слово *фонетика*? Здогадуєшся? Так, *фонетика* — це розділ лінгвістики (науки про мову), в якому вивчаються звуки мовлення, тобто ті звуки, за допомогою яких утворюються слова.

Слово *орфоенія* пов'язане з грецькими словами *орфо* — *правильно* і *епос* — *мовлення*. Отже, *орфоенія* — це розділ лінгвістики, у якому вивчаються закони правильної вимови звуків мовлення.

У грецькій мові слово *графіо* означало *пишу*. Звідси й слово *графіка*, тобто розділ лінгвістики, що визначає способи позначення звуків буквами.

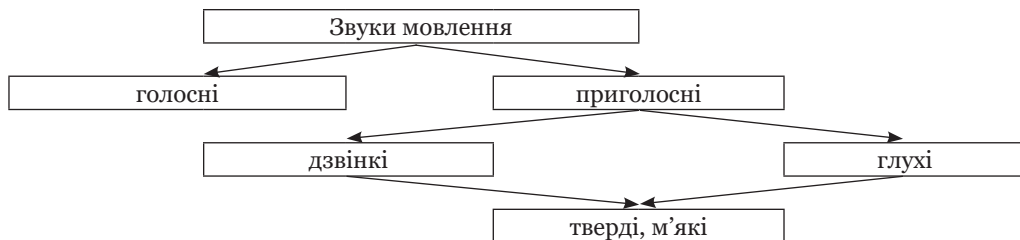
А що означає слово *орфографія*, теж можливо легко здогадатися.

Отже, вивчення *орфографії* допоможе тобі оволодіти нормами правильного, тобто грамотного письма.

Усі ці розділи лінгвістики тісно між собою пов'язані.

II. Про що ти дізнався (дізналася)? Що тебе зацікавило? Що запам'яталось? Розкажи про це.

77. Користуючись таблицею, розкажи, якими бувають звуки мовлення. За якими ознаками їх так поділяють.

78. I. Виразно прочитай текст. Які слова з тексту тобі найважче вимовляти?

МИ — СЛОВ'ЯНИ

У давні, дуже давні часи наша батьківщина й землі, що з нею сусідують, виглядали зовсім інакше, ніж тепер.

Не було зовсім ані великих міст, ані містечок, ані сіл велелюдних, ані широких шляхів, тільки, як далеко оком глянути, простягалися бори й води. Ліси були не такі, як сьогодні, а велетенські та густі.

Мешкали на цих землях люди високого росту, сильні й працьовиті.

Самі називали вони себе слов'янами.

Слов'яни були лагідної вдачі, гостинні, для чужинця щирі й прихильні, гостили всім, що було в хаті, бо вірили, що «гість у дім — Бог із ним».

Жили вони мирно на своїй землі, випасали худібку, обробляли землю, ловили рибу, чужого не бажали. Але як ворог нападав на їхні оселі, хотів їх полонити, вони боронилися хоробро й завзято.

Тих слов'ян була велика сила, вони займали дуже просторі землі. Одначе мова слов'ян була подібна. Адже й сьогодні слов'яни можуть між собою порозумітися.

Наталія Павловська

II. Дізнайся, які народи називають слов'янами.

III. Підготуй невеличку розповідь про один із слов'янських народів.

ГОЛОСНІ І ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ. ВИМОВА І ПОЗНАЧЕННЯ І ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ

Правильно вимовляємо. Перекладаємо українською мовою. Спілкуємося письмово

79. I. Прочитай.

В українській мові так само, як і в польській, звуки поділяються на голосні (*dźwięki samogłoskowe*) і приголосні (*dźwięki spółgłoski*). Пригадай, чому вони так називаються.

II. Розглянь таблицю. Пригадай, якими буквами позначаються голосні звуки?

Звуки	Букви	
	на початку складу та після букви, що позначає твердий приголосний	після букви на позначення м'якого приголосного
[a]	а (аптека, мама)	я (лялька)
[o]	о (олень, сом)	о (льон)
[y]	у (урок, дуб)	ю (тюльпан)
[i]	і (іволга) (<i>тільки на початку складу</i>)	і (сім)
[и]	и (ич, син)	—
[e]	е (ельф, села)	є (сине)

80. I. Прочитай слова.

Автобус, маля, ірис, дим, поет, сине, ера, лук, люк, малина, мікрофон, кіно.

II. Визнач голосні звуки. Якими буквами вони позначаються?

81. I Пригадай, як слід вимовляти голосні звуки в таких словах.

Роса, коса, вогонь, волошка, листопад, долоня, борода, полотно, троянда, кропива, ко-ромисло.

II. Прочитай подані слова, дотримуючись правил української вимови, і запиши.

82. Переклади слова та речення українською мовою і запиши їх.

Wielbłąd, wilk, jeleń, lis, jajac, pingwin, nosorożec, zebra, słon, mawpa, wąż.

W zoo powiększyła się rodzina foki.

Widziałeś już lwów w nowym pawilonie?

Patrz, papuga na drzewie.

83. Прочитай вірш. Спиши. Підкресли букви, що позначають голосні звуки.

ЗАХОВАЛИСЬ

Заховалась під листок
Спіла вишня від пташок.
Кукурудза в колушок
Заховалась від пташок.
Навіть капустини
Одягли хустини.

П. Король

84. I. Прочитай подані слова. Заміни в них голосний звук іншим, щоб вийшло нове слово, і запиши. Наприклад: *рак* — *рік*.

Балка, липка, ліс, граб, лиман, кит, сом.

II. Із трьома новими словами утвори й запиши речення.

СКЛАД. НАГОЛОС. ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ СЛІВ

Читаємо виразно, перекладаємо українською мовою

Пригадай! Голосні звуки самостійно або у сполученні з приголосними утворюють склади. У словах є наголошені і ненаголошені склади. Вони бувають відкритими (закінчуються на голосний звук) або закритими (закінчуються на приголосний звук). Наприклад: *мо-роз*, *сан-ки*.

85. Прочитай, правильно наголошуючи слова. Поділи їх на склади. Спиши, познач наголошені склади. Які з них відкриті, а які — закриті?

Озеро, олія, маленький, дошка, іграшка, одинадцять, чотирнадцять, волошка, вірші, живопис, морква, босий, олень, український, конвалія, їти, читання.

86. Прочитай, правильно наголошуючи слова. Простеж, як залежно від місця наголосу змінюється значення слова.

Бра́ти — брати́, му́ка — мука́, гірка́ — гірка, дорога́ — доро́га, пла́кати — плака́ти, обі́д — обід, на бе́резі — на березі́.

87. I. Відгадай загадки. Відгадки запиши. Визнач у них закриті і відкриті склади. Познач наголошені склади.

I. Живуть п'ять братів, один другого менший. 2. Стоїть погрібець, а в ньому два ряди яєць. 3. Ні колода, ні пеня — лежить цілий день, не копає, не косить, а їсти просить. 4. Кругле озерце ніколи не замерзає. 5. Не розбивши горщика, не з'їси кашки.

II. Поясни правопис виділених слів.

88. Прочитай текст і скажи, про які правила переносу слів нагадав тобі Лінгвіст.

Розповідь ученого Лінгвіста

Під час написання окремих слів чи речень тобі часто доводиться переносити слова з рядка на рядок. Як це правильно робити, ти, напевне, вже знаєш. І все ж я нагадаю тобі головні правила. Запам'ятай їх і користуйся ними.

1. Слова з рядка на рядок переносяться складами (*ма-ли-на*).
2. Не можна відривати від слова і залишати на рядку одну букву, навіть коли вона позначає склад (*ар-рус*, а не *а-рус*; *ар-мія*, а не *армі-я*).
3. Не можна розривати буквосполучення **дж**, **дз**, якщо вони позначають звуки [дж], [дз] (*хо-джу*, а не *ход-жу*; *за-дзвеніти*, а не *зад-звеніти*).
4. Не можна розривати буквосполучення **ьо**, **йо** (*ма-йор*, а не *май-ор*; *польо-ти*, а не *поль-оти*).

89. I. Запиши подані слова, поділивши їх для переносу.

Їдальня, солов'ї, веселка, троянда, ірис, передзвін, умова, радіо, Іван, жолудь, радість, ставок, урок, полонина, мак, овес, якір, район, сиджу, дзвін.

II. Які слова для переносу поділити не можна? Поясни чому.

III. Поясни правопис виділених слів.

90. Послухай текст. Про що ти з нього довідався (довідалася)?

Розповідь ученого Лінгвіста

Кожного разу, коли ти замислюєшся, яку букву слід писати, як писати слова — разом чи окремо, як переносити слова з рядка на рядок тощо, ти зустрічаєшся з *орфограмою*. *Орфограма* (від грецьких слів *орфо* — *правильно*, *грама* — *літера*) — це частина буквеного запису слів, якої не можна визначити тільки за вимовою, а треба користуватися правилами. Орфограми у словах слід умовно позначати так: весна, зима.

91. Спиши. Усно поясни орфограми у виділених словах.

Осінні місяці — це місяці, коли *більшість* наших птахів стає мандрівниками.

Голоду бояться пташки, тому й *покидають* нас. Багато з них спокійнісінько й пережили б холодну зиму. Та їм нема чого їсти. Зникають різні комахи, *зелені стеблини* рослин. Кучугури снігу заносять смачне *насіння*. (О. Копиленко.)

92. I. Прочитай. Переклади подані слова українською мовою. Запиши, поділяючи слова на склади, а потім для переносу. Познач наголошені склади. У разі потреби користуйся словником.

Afisz, bogacz, koszykarz, brzeg, wjeżdżać, budynek, greczność, wbudować, tęńczy, winorośl, gaik, polny.

II. Із трьома словами (за власним вибором) склади й запиши речення.

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ. ТВЕРДІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ І ЇХНЄ ПОМ'ЯКШЕННЯ ПЕРЕД [І]

**Вимовляємо, розповідаємо на основі прочитаного,
розповідаємо за малюнком**

93. I. Послухай лінгвістичну казку. Про що в ній розповідається? Розкажи.

Казка ученого Лінгвіста

У країні Фонетиці жили тверді і м'які приголосні звуки. Кожен із них мав свою вдачу, свої уподобання.

Тверді звуки відзначалися незалежним твердим характером. Вони завжди приймали тверді рішення, висловлювали тверді переконання та й любили все тільки тверде. Жити поруч із ними було важко, незручно.

М'які приголосні, лагідні й доброзичливі, замислились; «Як би то хоч трішки пом'якшити тверді характери наших друзів?» Думали-гадали і звернулися за порадою до голосних звуків.

— Я спробую допомогти, — сказав звук [і] і пішов до твердих приголосних знайомитись.

Стрункий, високий, він одразу сподобався твердим приголосним, і вони навіть трохи пом'якшувались, коли вимовлялися перед [і].

Отак і поведлося у Фонетиці. Перед іншими голосними приголосні [г], [к], [х], [ж], [ч], [ш], [б], [п], [в], [м], [ф] були, як і раніше, твердими, але пом'якшувалися перед [і].

III. Про що ти дізнався (довідалася)? Що запам'ятав (запам'ятала)?

Зверни увагу! Щоб показати звуковий склад слова, треба зробити його звуковий запис. У ньому знаком «'» позначається м'якість приголосного, знаком «'» — пом'якшеність приголосного, знаком «':» м'якість і подовження приголосного. Наприклад: [рис'], [ж' інка], [знан' : а].

94. I. Прочитай, правильно вимовляючи приголосні перед [и], [і].

1. Жи — жі, ши — ші, чи — чі

ги — гі, ки — кі, хи — хі

би — бі, пи — пі, ви — ві

ми — мі, фи — фі

2. Жито — вужі, шити — миші, чижі — сичі

ги́лка¹ — гілка, кит — кіт, хист² — хірург

бити — бій, пити — напій, вити — віти

мити — місто, дрофи — фікус

II. Спиши пари слів. Підкресли букви, що позначають пом'якшені приголосні.

95. I. Прочитай уривок із вірша Д. Білоуса, правильно вимовляючи приголосні перед [и], [і]. Вивчи перші 4 рядки. Запиши їх із пам'яті.

Раз пішов я в бір сосновий: між гілок бачу — скік жовтоголового
корольок!

Чи то звук зелено-сірий до сосни, що летить не хоче в ірій восени?

Ось він сів біля доріжки та й сидить.

Я ж підкрався, наче **кішка**, шапку — кидь!

І спіймав. Заніс до хати, дав кори

(буде в чому пошукати мошкар).

II. Зроби звуковий аналіз виділених слів. Для цього познач звуки буквами.

96. I. Прочитай, правильно вимовляючи приголосні перед [і], [и].

Які тоненькі ріжки у кізоньки Оришки! Які біленькі ніжки у киценьки Муришки! Які **гарненькі** кіски у дівчинки Лариски!

II. Спиши текст. Зроби звуковий аналіз виділеного слова.

Зверни увагу! Іменники в називному відмінку множини мають закінчення **-и**, а прикметники — **-і**.

97. Розглянь малюнки. Склади й запиши текст на тему «На подвір'ї».

¹ Гилка — м'яч

² Хист — талант

98. Подані словосполучення постав у форму множини. Запиши і прочитай. Поясни вживання закінчень.
широка дорога –	стара вільха –
вузька стежка –	прудкий хлопчик –
цікава казка –	хоробрий козак –

М'ЯКІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ. ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ

Читаємо виразно, перекладаємо українською мовою, складаємо речення

Запам'ятай! В українській мові м'яких приголосних звуків тільки 10: [д'], [з'], [дз'], [л'], [н'], [р'], [й'], [т'], [с'], [ц'].

На письмі м'якість приголосних позначається буквами *я, ю, є, і* та *ь*.

99. I. Запиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

Зверни увагу! Знаком «'» позначено м'якість приголосних, знаком «:» — подовження. [л'ул'ка], [мал'а], [мал'унок], [ос'ін':є], [т'ул'пан], [суниц'а], [в'ікно].

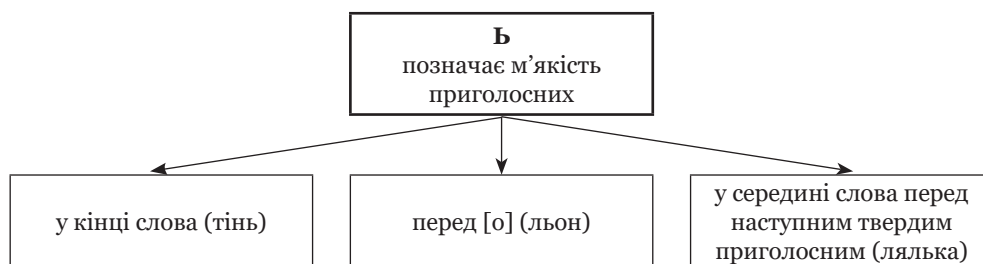
II. Підкресли букви, що позначають м'якість приголосних звуків.

Чи знаєш ти?

Тюльпан своєю формою нагадує тюрбан, тобто хустку, що обертає голову чотири рази й у перській мові зветься *тюрба*. Звідси квітка й одержала таку назву.

100. I. Прочитай схему.

II. Зроби висновок, коли ж уживається м'який знак.

101. I. Прочитай і відгадай загадки. Спиши. Поясни вживання або відсутність м'якого знака у виділених словах.

1. **Утрьох** їдуть братці верхом на конячці. 2. Летіла птиця по **синьому** небу, розпустила крила і сонце закрила. 3. Піднялися ворота — **уському** світу любота. 4. Один **баранець** пасе тисячі овець. 5. Ось по небі кінь біжить, з-під копит вогонь **летить**, а внизу земля **горить**. 6. на баштані в нас росте, як **розріжеш** — сік тече. 7. Один пастух багато **овець** пасе. 8. **Сім** раз відмір, а один раз **відріж**.

II. Зроби звуковий запис виділених слів.

102. I. Переклади подані слова з польської мови українською й запиши їх.

Król, ósmionog, młyn, koń, najwięcej, polski, żal, kieszonkowy, lin, dzisiaj.

II. Поясни, чому в українській мові у цих словах вживається м'який знак.

103. Прочитай прислів'я та приказки. Поясни відсутність або наявність м'якого знака у виділених словах.

1. Я б сказав, та піч у хаті. 2. Що з горшка вибіжить, того не позбираєш. 3. Ось і казці кінець, а хто слухав — **молодець**. 4. Посієш недбало — **збереши** мало. 5. Полохливий **заець** і пенька боїться.

104. I. Зроби буквений запис поданих слів. Поясни їхній правопис.

[донец'], [л'отчик], [джм'іл'], [бул'йон], [т'охкати], [л'од'аник], [гедз'].

III. Склади й запиши речення з цими словами.

СПОСОБИ ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКА [Й]. УЖИВАННЯ АПОСТРОФА

**Удосконалюємо свою грамотність.
Читаємо виразно**

105. Прочитай. Заміни звуковий запис буквеним. Поясни, якими буквами позначений звук [й].

[май'ка], [май'еток], [й'ева], [й'іхати], [йіувілей'], [й'ай'ечко].

Пригадай! Букви я, ю, є можуть позначати не тільки м'якість приголосних звуків, а й звукосполучення, до складу якого входить звук [й']: маяк, юнга, єнот. Буква ї завжди позначає звукосполучення [йі]: їжак, мої.

106. Прочитай. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

О[бй'і]хав я багато країв. Тепер у місті живу. Та враз я згадав хло[пй'а]чі забави на батьковому подві[рй'і]. Почув тра[вй'а]ний дух. Дух, де [вй'е]ться моя Рось. Задзвеніли мені соло[вй'і], кропи[вй'а]нки, заворкотіли голу[бй'а]та. Запахли в рідному саду ряст, ру[мй'а]нок, [пй'а]типерсток. І [мй'а]та. Ледве заходжу, було, хло[пй'а]м до саду, відчуваю, як вільно дихати. А із сусіднього саду вітається дід Лу[кй'а]н.

(За Д. Чередниченком.)

Пригадай!

вимовляємо:

[заманец: а]

[попадей: а]

пишемо:

заманеться

попадеться

107. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

Верба здавна користувалась у народі глибокою шан[о]й'у]. Вербо[й'у] обов[й'а]зково вдаряли членів сім[й'і], худобу, щоб уберегти від хвороби. За народним повір[й'а]м, верба оберіга[й'е] хату від блискавки. (Із журналу)

108. Добери з довідки потрібні слова і закінчи прислів'я.

1. Осінь збирає, а весна 2. Гірко поробиш, солодко 3. Як хочеш шити, то перш вузлик 4. Удар забувається, а слово 5. Як потрудишся та погнешся, то чогось ...
Довідка: зав'язати, з'їдати, добитися, з'їсти, пам'ятати.

ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ ПРИГОЛОСНІ

**Читаємо виразно.
Доповнюємо, складаємо речення**

Пригадай! В українській мові так само, як і в польській, приголосні поділяються на *дзвінки* та *глухі*. Дзвінки приголосні вимовляються з голосом і шумом, а глухі — тільки з шумом. Наприклад: [б], [д], [з] та ін. — дзвінки, [п], [т], [с] — глухі.

109. Прочитай, дотримуючись потрібної інтонації. Спиши колисанку. Підкресли букви, що позначають сонорні звуки. Назви дзвінки і глухі приголосні звуки.

— А-а, люлечки!
Шовкові бильця,
Срібні колокілля,
Мальована колисочка, —
Засни, мала дитиночко!

З народного

110. I. Прочитай слова. Порівняй вимову приголосних звуків у словах польської та української мов.

У польській мові
dąb, rybka, ogród
gołąb, wjazd, wstecz

В українській мові
дуб, рибка, сад
голуб, в'їзд, назад

II. Запиши українські слова. Підкресли одною рисою ті букви, що позначають глухі приголосні, а двома — ті, що позначають дзвінки.

Запам'ятай! В українській мові, дзвінки приголосні не оглушуються, крім звука [г] у деяких словах: *ле[х]кий, во[х]кий, ні[х]ті, кі[х]ті*.

111. Прочитай слова. Потренуйся у вимові дзвінких приголосних. Спиши.

мере
сте
сере

→ [ж] — ка

бу
ву
ду

→ [д] — ка

ка
валі
бері

→ [з] — ка

112. I. Розглянь малюнки й світлини. Вимов і запиши назви зображених на них предметів.

II. Із двома словами (за власним вибором) склади й запиши речення.

113. I. Прочитай. Добери заголовок і запиши текст, додаючи потрібну букву. Свій вибір поясни.

Красноголовці — гриби незвичайні. Серед них бувають справжні велетні. Їх ще називають підосичниками.

Підосичник — це великий гри(п, б) з м'яcистою шапкою часто червоного кольору. Від цього й називають його — *красноголовець*. Росте він не тільки пі(д, т) осиками, але й пі(д, т) бері(з, с)ками і в сосновому лісі на галявинах.

II. Поясни орфограми виділених слів.

114. Робота в парах.

I. Доповніть речення.

Сонце (що зробило?) _____ за обрій.

Замерехтіли (що?) _____ в глибокому небі.

Потемнів (який?) _____ килим.

Немов десь далеко-далеко бринить велика (яка?) _____ чаша, до якої доторкається срібний молоточок.

II. Прочитайте тлумачення слів та текст. Доберіть до тексту Василя Сухомлинського заголовок.

Це було зимового вечора. Сонце сховалось за обрій. Зарожевів сніговий килим. Стало тихо-тихо. Замерехтіли зорі в глибокому небі.

Раптом з півночі насунула чорна хмара. Пливе над снігами. Потемнів сніговий килим. Падають сніжинки на землю. Тихо лягають на поле на поле, на ліс, на дорогу. Я прислухаюся до тихого снігопаду і чую ніжний дзвін. Немов десь далеко-далеко бринить велика кришталева чаша, до якої доторкається срібний молоточок.

Що воно дзвенить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте у нас на шкільному подвір'ї. вслухаюся і дивуюся. То дзвенять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкаються одна до одної, немов срібні дзвіночки. І дзвенять, дзвенять, аж місяць прислухається.

Замерехтіти — засяяти нерівним світлом.

Бринить — дзвенить, утворює протяжний звук.

III. Порівняйте записані вами реченнями із запропонованими Василем Сухомлинським.

ПОДОВЖЕННЯ М'ЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ, ВИМОВА ТА ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ

Слухаємо, вимовляємо, пояснюємо

115. Порівняй вимову і написання слів у польській та українській мовах. Запиши українські слова.

zadanie — завдання	Zakarpacie — Закарпаття
uczenie — вчення	sędzia — суддя
staranie — старання	kłoski — колосся
Polesie — Полісся	artykuł — стаття

Пригадай! В українській мові м'які приголосні можуть подовжуватися між двома голосними. Подовжені м'які приголосні на письмі позначаються двома буквами: *читання, знання*.

При збігу двох приголосних подовження не відбувається: *радість – радістю, Керч – Керчу*.

У деяких словах відбувається подовження твердих приголосних: *ванна, манна, тонна. Алла, Емма. Елла*.

116. Прочитай звуковий запис слів. Запиши їх буквами. [волос' : а], [ве/и с'іл' : а], [г'іл' : а], [вуг'іл' : а], [знар'ад' : а], [почут' : а].

117. Прочитай. Випиши слова, у яких вимовляються подовжені приголосні.

1. Через гори й долини лине пісня з Посулля. 2. Рветься гілля на привілля, ніби ріки з дужих русел. 3. Тут так нагрілись під промінням трави. 4. Барвінки в цвітінні, волошки в тремтінні ведуть свою пісню високу. 5. Я з вітром навздогінки бігав навмання. 6. І сонце лє своє проміння чисте. (*Із віршів С. Жупанина.*)

118. І. Прочитай слова. Утвори нові слова й запиши за зразком: *світати — світання*.

Щебетати, хвилюватися, милуватися, захоплюватися, навчати, чигати, малювати, почувати, старатися, говорити, мовити.

II. Із трьома утвореними словами (за власним вибором) склади й запиши речення.

119. Прочитай. Спиши. Підкресли слова, у яких вимовляються подовжені приголосні. Поясни їхнє позначення на письмі.

1. Скрізь вітання мовляться, віншування, і моя щедрівочка лине зрання. 2. Лине білий дим садом молодим, спочиває на зеленім вітті. 3. Дарує діброва вбрання золоте. 4. Ходімо влітку в поле, любий сину, там хліб живе у буйному колосі. 5. На віконце сіла бджілка-трудівниця, у промінні теплім гріє свої крильця. 6. Полум'я вогнисте, полум'я червоне розвіває вітер і до гілля горне. 7. На схилі, на узліссі росте собі ліщина. (*Із віршів С. Жупанина.*)

120. Прочитай. Спиши. Підкресли слова з вивченими орфограмами. Поясни їхнє написання.

УКРАЇНСЬКИЙ РУШНИК

Його можна порівняти з піснею, витканою чи вишитою на полотні. Без рушника, як і без пісні, не обходяться ні народження, ні одруження людини. Рушником накривали і діжу для випікання хліба.

Після закінчення жнив господар зустрічав женців хлібом-сіллю на рушнику, а ті одягали на господаря обжинковий вінок.

Чи знаєш ти?

Назва рослини **барвінок** прийшла до нас із латинської мови, де слово **первінка** означало *той, що в'ється, обвиває, плететься*. А чому **волошку** так назвали, ви зможете дізнатися самостійно із вірша А. Свашенко:

Подивись на мене, брате:
Маю сині пелюстки,
В середині — волоски,
Волосиночки шовкові,

Червонясто-бурякові,
Через те, що волохата,
Й звуть волошка мене,
брате.

121. Прочитай звуковий запис слів. Склади й запиши з ними речення. [л' е], [л' ец' а].

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Пишемо грамотно. Поширюємо, створюємо текст за запропонованим початком

Пригадай! В українській мові, як і в польській, голосні звуки можуть чергуватися. Наприклад, у наголошеному складі звуки [е], [и] вимовляються чітко, а в ненаголошеному — наближено один до одного — [е/и] або [и/е].

Часом важко на слух зрозуміти, якою буквою їх слід позначити, тому треба користуватися правилом. Розкажи яким.

122. Прочитай текст. Про що ти довідався (довідалась) з нього? Добери заголовки і запиши разом із ним текст. Заповнюй пропуски.

Красиві назви мають села України. Наше с..ло звуть В..шневе. А знаєте чому? Як зацвітуть вишні, як заспівають солов'ї, то віриш, що немає кращого місця на з..млі. За слом в..лике оз..ро. Воно дуже ш..роке і гл..боке. Навіть дивно, де взялось так багато води в ст..пу. Шир і вел..ч оз..ра д..вує гостей с..ла.

II. У тексті є слова, у яких звук [е/и] чергується з [е] та [и]. Назви ці пари слів. До яких слів пар не знайшлося? Добери їх самостійно.

123. Прочитай. Спиши, обираючи потрібну букву. Доведи правильність свого запису.

Тихе надв(и, е)чір'я стоїть над с(е, и)лом. Косе сонячне проміння лягло на грядки. У золотому відсвіті¹ заграли д(и, е)вовижними барвами² маки. Червоні, білі, рожеві, вони гойдалились пишними голівками на тонких ст(и, е)блинах, відсвічуючись сонячною позолотою.

(За І. Цюпою.)

¹ Відсвіт — світло, що відбивається від чогось.

² Барви — кольори.

124. Уважно придивись до осіннього листа. Продовж текст.
Наче яскраві метелики, летять з дерев останні листочки. Он...

Спостерігаємо за чергуванням голосних звуків [e/и] – [і]. Довповнюємо, утворюємо словосполучення, створюємо текст

125. Попрацюйте в парах.

I. Прочитайте слова. Зверніть увагу, які звуки чергуються.

пром[е/и]ні — промінь (промені)
кор[е/и]ні — корінь (корені)
ос[е/и]ні — осінь (осені)

товар[е/и]ша — товар[е/и]ш (товариша)
рол[е/и]ка — рол[е/и]к (ролика)
неж[е/и]ю — неж[е/и]ть¹ (нежитю)

II. Як перевірити, яку букву е чи и треба писати у словах перших стовпчиків?

Запам'ятай! Якщо звук [e/и] у відкритому складі чергується зі звуком [і] у закритому, то він позначається буквою е. Якщо такого чергування немає, то буквою и. Наприклад: промені — промінь, товариш — товариша.

126. Прочитай народні прикмети. Спиши їх, заповнюючи пропуски.

1. Багато ін..ю на д..ревах — буде багато меду. 2. Польові миші переселяються до людських жител вос..ни — на сувору зиму, а нав..сні — на мокре літо. 3. Якщо болотяні миші влаштовують поверх купин гнізда — на мокру в..сну і часті пов..ні.

127. Утвори словосполучення й запиши їх. Познач орфограми.

Спекти в (піч), підійти до (товариш), немає (сім) учнів, сонячні (промінь), сидить на (камін), золото (осінь), пряжка на (ремін).

128. Робота в парах.

I. Довповніть сполучення слів.

Листя (що зробило?) _____.
Дуб (який?) _____.
Вночі (що зробило?) _____.
Метелик (який?) _____.
Зірочки (які?) _____.
Вирізьбив (хто?) _____.
Мороз (який?) _____.
Сніжинка (яка?) _____.

II. Прочитайте текст. Порівняйте записані вами сполучення слів із запропонованими Олександром Копиленком.

¹ Нежить — це порушення в організмі людини, яке характеризується закладенням носа, підвищеним утворенням носової слизу, чханням.

ПЕРШІ СНІЖИНКИ

Хоч місяць цей і зветься листопадом, але дерева вже простягли вгору, до сизого неба, оголені віти. Тільки ялинки й сосни стоять зелені, та дуб не скинув свого вбрання. Листя його лише пожовкло, потемніло. І здалеку здається, що то стоїть великий воїн, закутий у бронзу. Налетить вітер, задзвенить своїм бронзовим листям могутній дуб, але не схилиться і перед бурею. Так і держатиме він своє чудове вбрання до самої весни, коли замінить його молоде, свіже, зелене листя.

Іду по парку, ніби ступаю по золотому килиму. Тільки ледь шелестить під ногами, бо вночі трохи підморозило.

Ось тихо, мов малесенький прозорий білий метелик, сіла на рукав перша сніжинка. А ось і друга, третя. Химерні вони на вигляд, ці снігові зірочки. Здається, їх вирізьбив геніальний майстер. Ось затанцювало їх у повітрі більше, посипалися густіше.

Занепокоєно цінькнула вгорі, на дереві, заклопотана синичка. Зима йде. Важко їй, бідоласі, буде, коли впаде багато снігу та вдарить лютий мороз.

129. Склади й запиши текст на тему «Пізня осінь», уживаючи такі слова і словосполучення: Восени, не щебечуть, березові гаї, теплі краї.

Спостерігаємо за чергуванням [е/и] з нулем звука [ø]. Перекладаємо українською мовою, розповідаємо, добираємо заголовок

130. Попрацюйте в парах.

Проведіть спостереження над словами, поданими у стовпчиках. Що ви помітили?

дят[е/и]л — дятла (дятел)

пер[е/и]ць — перцю (перець)

тер[е/и]н — терну (терен)

чов[е/и]н — човна (човен)

зош[е/и]т — зош[е/и]та (зошит)

він[е/и]к — він [е/и]ка (віник)

стол[е/и]к — стол[е/и]ка (столик)

п[е/и]ріг — п[е/и]рога (пиріг)

Запам'ятай! Якщо при зміні форми слова звук [е/и] зникає (чергується з нулем звука), то він позначається буквою *е*. Якщо такого чергування немає, то буквою *и*. Наприклад: дят[е/и]л — дятла — дятел, пі[е/и]ріг — пирога — пиріг. Але: красень — красеня.

131. Спиши речення, перевіряючи написання букв *е* чи *и* відомими тобі правилами.

1. Серп[е/и]нь в жовтому бр[е/и]лі йде по вигртії з [е/и] млі. (В. Лучук.) 2. Вийшов трав[е/и]нь з гаю. 3. Коні-кон[е/и]ки копитами б'ють. 4. Ви чули про Михайл[е/и]ка, М іхайл [е/и]ка-дрімайл [е/и]ка? (Із віршів М. Сингаївського.)

132. І. Поміркуй, яку букву слід писати у словах стовпчика ліворуч, а яку — стовпчика праворуч. Доведи свою думку.

Про хлопчика говорять:

смілив..ць

вродлив..ць

лінив..ць

Про дівчинку говорять:

смілив..ця

вродлив..ця

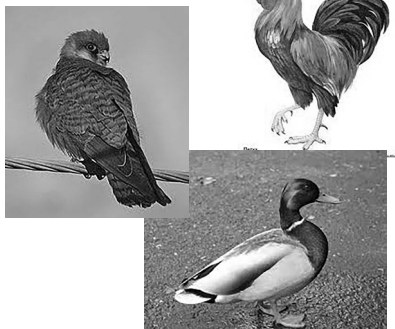
лінив..ця

II. З поданими словами склади й запиши речення про дівчинку і хлопчика.

133. I. Спиши, обираючи потрібну букву.

Якось, сівши під в(е/и)рбою
Відпочити, усі трое:
Пів(е/и)нь, селез(е/и)нь і кіб(е/и)ць¹ –
Хор задумали створить.
Пів(е/и)нь високо б(е/и)ре,
Селез(е/и)нь своє д(е/и)ре,
Ну а кіб(е/и)ць бубонить:
«Наша пісня не дзв(е/и)нить».

А. Свашенко

II. Якими способами перевірки орфограми ти скористався(–лася)?

134. I. Спиши, заповнюючи пропуски. Доведи свою думку.

Л..сток востаннє покружляв у повітрі і впав у калюжу. Бачу — на ньому муравлик с..дить. Мабуть, вирішив бідолаха покататися. Та раптом подув сильний вітер. Він підхопив л..сток і поніс його високо в небо. Довго ще л..тів л..сток над з..млею, а з ним і муравлик.

Тепер йому буде про що розповісти людям. (Є. Шморгун.)

II. Прочитай текст, поданий вище. Склади й запиши невеличку розповідь про те, що побачив мураха.

135. Прочитай вірш. Розкажи про що розповідається у вірші українською мовою. Добери до вірша заголовок.

Jesienią, jesienią
Sady się rumienia:
Czerwone jabłuszka
Pomiędzy zielenią.
Czerwone jabłuszka,
Złociste gruszcзки
Świecą się, jak gwiazdy,
Pomiędzy listeczki.
— Pójdę ja się, pójdę
Pokłonić jabłoni,

Może mi jabłuszko
W czapczkę uroni!
— Pójdę ja do gruszy,
Nastawię fartuszką,
Może w niego spadnie
Jaka śliczna gruszką
Jesienią, jesienią
Sady się rumienia;
Czerwone jabłuszka
Pomiędzy zielenią.

Maria Koponicka

Працюємо з орфографічним словником

136. I. Прочитай. Спробуй пояснити орфограми виділених слів. Чи можеш ти пояснити їх відомими тобі способами?

¹ Кібець — хижий птах із родини соколових.

* * *

Пелікан — пожежник бравий —

Добре знає свою справу.

Всюди він води налив

І пожежу загасив.

Ю. Раєвський

II. Послухай розповідь лінгвіста. Яку пораду він дав?

Розповідь ученого Лінгвіста

Якщо, пояснюючи орфограми, ти не можеш скористатися відомими правилами, перевір написання цих слів за орфографічним словником. **Орфографічний словник** (від грецького слова **орфографія — правопис**) — це словник, у якому записані слова з орфограмами. За таким словником можна перевірити, як правильно писати слова.

Візьми будь-який орфографічний словник. Подивися, як він побудований. Яке слово ти будеш шукати раніше — *травень* чи *свіжий*, *крихітний* чи *квітень*!

Не лінуйся користуватися орфографічним словником — він тобі допоможе навчитись правильно писати.

III. Так про що ж можна дізнатися з орфографічного словника?

137. I. Користуючись орфографічним словником, запиши подані слова, вставляючи потрібні букви.

Абр..кос, акорд..он, ап..льсин, гус..ня, д..ржава, каф..терій, мурашн..к, пр..з..дент, ф..ст..валь, в..дмідь, ч..р..паха, т..л..візор, кр..ниця, ат..стат.

138. Відгадай загадки. Слова-відгадки запиши. Поясни їхнє написання.

1. Сидить Марушка в семи кожухах. Хто на неї гляне, той заплаче. 2. Хвіст гачком, ніс п'ятачком. 3. Улітку наїдається, узимку висипляється. 4. Хто на собі свою хату носить? 5. Їду, їду — ні коліс, ні сліду. 6. Діжечка на діжечці, діжечка на діжечці, а зверху китичка. 7. Сама холодна, а інших припіка. (*З народного.*)

139. Спиши, обираючи потрібну букву. Доведи свою думку.

1. Над водою ком(и, е)ші тр(и, е)мтять під вітром. (*В. Сосюра.*) 2. Бряжчали ц(и, е)мбали, високо й тонко виводили скрипки, (*Ю. Смолич*) 3. Скол(и, е)хнув з(и, е)лені віти щигл(и, е)к на в(и, е)рбі. (*Г. Донець.*)

140. I. Прочитай. Спиши, заповнюючи пропуски.

«Мале л..л..чєня не пол..тіло з батьками у вирій. Одне кр ..ло в нього було зовсім безсиле. Я поліз на в'яза, дістав із гнізда птаха, відніс у школу. Ж..вий куточок став для нього домівкою. Ми годуємо й доглядаємо пташ..ня. А воно ч..кає, коли прийде в..сна. Повернуться батьки. Ото буде щаслива л..л..чиха! Хіба ж не правда? (*Ю. Збанацький.*)

II. Поясни, якими правилами перевірки орфограм ти користуєшся.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ [Г], [К], [Х] ІЗ [З'], [Ц'], [С']. ВИМОВА І НАПИСАННЯ СЛІВ, У ЯКИХ Є ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Читаємо. Переказуємо текст за поданим планом

141. Прочитай слова і словосполучення. Простеж, які приголосні чергуються при зміні форми слів. Назви їх.

нога — на нозі	скрипка — на скрипці
луг — на лузі	рука — в руці
вільха — на вільсі	кожух — у кожусі

Вправа. Зверни увагу! Сполучення [чк] перед [і] змінюється на [ц].

[дочка] — [доц' : і]	[суничка] — [сунц' : і]
дочка — дочці	суничка — с уничці
[квочка] — [квоц' : і]	[порічка] — [поріц' : і]
квочка — квочці	порічка ¹ — порічці

II. Який висновок можете зробити?

142. Прочитай текст. Випиши слова, у яких приголосні чергуються. Зразок: *Ольга — Ользі.*

СПРАВЖНЯ ДРУЖБА

У бабусі Ольга була своя пара лелек. Лелеці старенька дала ім'я Бусько, лелечисі — Бусиха.

Рано навесні поверталися вони з чужини і мостили гніздо на колесі, яке хлопці прилаштували на всохлій вільсі.

Якось була холодна весна, уночі раптом завіяло. Вийшла бабуся у двір — по коліна мокрого снігу, і лежать у снігу Бусько й Бусиха, крила розпустили, вже й голів не зведуть. Довелося бабусі Ользі взяти їх до хати, натопати піч, нагодувати, напоїти чаєм із травами.

Видужали лелеки, ще більше полюбили свою господиню. Кожної осені бабуся проводжала буськів у дорогу. Ставала на порозі хати й махала косинкою.

А одної осені не вийшла на проводи. Уже зібралися лелеки з усієї околиці і гурт за гуртом потяглися у вирій. А бабусині птахи zostалися, кружляли над селом, тривожно скрикували, а господиня все не виходила.

І тоді Бусько зайшов до хати. Лежить бабуся хвора. Бусько кудись заспішив і зразу з'явився. Підбіг до бабці і подає їй у дзьобі... жабу. Свіженьку. З болота.

Розчулилась² старенька, назвала Буська лікарем, устала і, стогнучи, провела лелек.

(За В. Близнецем.)

¹ Порічка — червона смородина.

² Розчулитись — схвилювати когось, зворушити.

143. Ще раз прочитай і перекажи текст «Справжня дружба» за таким планом:

План

1. Бусько й Бусиха.
2. Бабуся Ольга рятує лелек.
3. Лелеки збираються у вирій.
4. Бабусин «лікар».

144. Прочитай речення, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку і дотримуючись правил української вимови. Спиши речення.

1. Схотілось (лисичка-сестричка) медом поласувати. 2. А хто, хто в цій (рукавичка) живе?
3. Любить наш півник усім на світанку гречно бажати доброго ранку: (курочка) й (гусочка), (свинка) і (качка), котику Мурчику та ще й (собачка). (О. Плавенчук.)

145. І. Запиши словосполучення, замінюючи звуковий запис буквеним. Розповісти [се/истриц'і: і], подрунок [подруз'і], дід у [капе/ил'ус'і], гра на [скрипц'і], рибка у [р'іц': і], сидіти на [бере/из'і].

II. Із трьома словосполученнями (за власним вибором) склади й запиши речення.

УПОДІБНЕННЯ ТВЕРДИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗА М'ЯКІСТЮ, ЗАПОЗИЧЕНА М'ЯКІСТЬ

**Спостерігаємо, вимовляємо, пишемо.
Розповідаємо**

146. Прочитай текст. Про що ти з нього довідався (довідалася).

Розповідь ученого Лінгвіста

Тверді приголосні звуки можуть у вимові запозичувати собі м'якість від «сусіда» — м'якого приголосного звука, тобто уподібнюватися йому за м'якістю. Щоб дізнатися, де у приголосного звука м'якість власна, а де запозичена, треба змінити слово або дібрати споріднене. Якщо при цьому м'якість зникає, значить, вона була «запозиченою». На письмі така м'якість ніколи не позначається. Порівняйте: [л'ал'ці] [л'ал'ка] — лялька (м'якість не запозичена) [колис'ц'і] — [колиска] — колисці або [з'л'сний'] — [зло] — злісний, отже м'якість запозичена.

147. І. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

у [каз'ц'і] — [казка]	[с'т'іг] — [стоги]
у [син'ц'і] — [син'ка]	[с'т'іл] — [столи]
[од'н'і] — [одна]	[с'л'івце] — [слово]
[м'іц'н'і] — [м'іцний]	[з'л'існий'] — [зло]
на [кул'ц'і] — [кул'ка]	[з'л'іт] — [зле/ит'іти]

II. Слова, у звуках яких є запозичена м'якість, підкресли.

152. Спиши. Підкресли слова, у яких є запозичена м'якість приголосних. 1. У світі великому — горе без'язикому. 2. На чесність дозволу не просять. 3. Хто чисту совість має, спокійно спати лягає. 4. Без родини немає щастя для людини. 5. До обіду в ложці потреба, а після обіду — не треба. 6. Кожній сестричці — по намистинці. (З народного.)

153. Прочитай. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

1. [с'в'іт] не без добрих людей. 2. Від [сон'ц'а] не затуляй [в'ікон'ц'а]. 3. Кому [чес'т'], тому й слава. 4. Друг ділиться з тобою і [рад'іс'т'у] й журбою. 5. З [п'іс'н'і] слова не викинеш. (З народного.)

УПОДІБНЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ДІЄСЛОВАХ НА -СЯ

Навчаємось правильно вимовляти й писати

154. Прочитай. Порівняй вимову і написання слів.

[с'м'ій'ец' : а] — сміється

[с'м'ій'ес' : а] — смієшся

[сниц' : а] — сниться

[снис' : а] — снишся

Зверни увагу! У дієсловах, які закінчуються на -ся, вимовляються подовжені приголосні [ц' : а] та [с' : а]. Наприклад: сміє[ц' : а], сміє[с' : а].

Запам'ятай! Вимовляй [ц' : а] — пиши -ться. Вимовляй [с' : а] — пиши -шся.

155. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

1. Сад у яблуках та грушах золоти[ц' : а]. 2. Не мука то меле[ц' : а], віхола-метелиця сніжні хороводи в чистім полі водить. 3. Мама тіши[ц' : а], тато тіши[ц' : а], бо світлиця в нас, як весна. 4. І проміни[ц' : а], та ще й міни[ц' : а] скрізь на вишивках дивоцвіт. (Із віршів С. Жуваніна.)

156. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

МАМА

Ти завжди уважно (дивитися), немов (милуватися) мною. І мені (здаватися), що ти бачиш усе: і вираз мого обличчя, на якому то радість, то сум, то хвилювання. Ти одразу ж (намагатися) зреагувати і посміятися разом, розпитати, допомогти. Дякую тобі, матусе!

157. І. Прочитай вірш. Завчи його й запиши з пам'яті.

* * *

З золота зіткане

Сяйво ллеться.

Ліс в нім купається,

Листя сміється.

М. Рильський

II. Підкресли слова, у яких вимовляються подовжені приголосні звуки. Зроби їхній звукозапис.

158. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

Взимку метели[ц´: а], падає, стели[ц´: а], вітром підніме[ц´: а], закарусели[ц´: а]. Сонцем зі гріє[ц´: а] — в крапельку ви(л: е/иц´: а). Парою здійме[ц´: а] — в хмарку оберне[ц´: а] й знову поверне[ц´: а] чиста і біла краплинка. Звуть її просто сніжинка. *(З журналу.)*

159. I. Прочитай, закінчуючи слова. Спиши.

Любов до землі, до праці починає.., саме у твоєму віці. Якраз тепер ти приглядає.. до роботи старших, до того, як вони орють, сіють, доглядають сходи, жнивують. I ти не просто приглядає.. — намагає.. знайти й собі посильну працю.

II. Підкресли слова, у яких вимовляються подовжені приголосні.

СПРОЩЕННЯ У ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

**Навчаємось правильно вимовляти і писати.
Перекладаємо українською мовою і переказуємо.
Складаємо розповідь за опорними словами**

160. Утвори й запиши словосполучення з поданих слів, (радість) звістка, (віїзд) фотографія, (студент) квиток, (тиждень) календар, (щастя) випадок, (область) центр, (захист) удар, (користь) справа.

161. Відгадай загадки. Відгадки запиши.

Я на вигляд круглолице, Наче баня ¹ на дзвіниці ² ; Щирим золотом горю, Глянь на мене — засліплю.	Є в людини штука, Що день і ніч стука. А як перестане. Людини не стане.

162. I Запиши українські народні прислів'я, заповнюючи, де потрібно, пропуски.

1. Чесному всюди честь. 2. Добре ім'я — найкраще багатство. 3. Не родись багатий, а родись щасливий. 4. Підслеслива людина — гадюка під квітками. 5. Дай сер..цю волю — заведе в неволю. 6. Не корисно читати, коли тільки вершки хапати. 7. Вчитися ніколи не піз..но. 8. I хороша, і вродлива, тільки шкода, що хвас ..лива.

II. Значення яких прислів'їв ти можеш пояснити?

163. Уяви собі таку ситуацію: твій клас несподівано виграв поїздку до обласного центру. Що ти і твої друзі могли побачити під час екскурсії? Розкажи про це, уживаючи такі слова й словосполучення: *радісна звістка, всі учасники конкурсу, щасливі, сонячний день, побували в..., побачили, пізно повернулися.* Свою розповідь запиши.

164. Спиши. Підкресли слова, у яких відбулося спрощення у групах приголосних.

1. На город до бабуні Параски прокралася злісна березка. *(В. Григоренко.)* 2. Зима прийшла. Холодними руками заслала ниви килимами. *(О. Олесь.)* 3. Веселе сонечко ховалось в веселих хмарах весняних. *(Т. Шевченко.)* 4. Навшпиньках підійшов вечір, засвітив зорі, прослав на травах тумани. *(П. Тичина.)* 5. Раз у бабусі Шелестихи я на тім тижні гостював. *(Л. Глібов.)*

¹ Баня — купол дзвіниці.

² Дзвіниця — (рідше дерев'яна) споруда зі дзвонами.

165. I. Переклади й перекажи уривок казки українською мовою.

БАЙКА О ПАЧКУ САМОХВАЉКУ

W starej chacie żyło sobie dwoje staruszków.

— Upiekła byś mi, żonko, pączków rumianych?

— Upiekła bym, upiekła, tylko nie mam mąki — powiedziała babka.

— Przeszukaj komorę, na pewno coś się znajdzie...

Długo zmiatała staruszka resztki mąki, aż uzbierała garstkę. Starczyło na jednego pączka. Zrobiła ciasto, usmażyła pączka, położyła na oknie, by wystygnał.

Pachniał i świecił, okrągłutki, rumiany... Lecz gdy ujrzał świat. — Ach, jak pięknie! — zawołał i poturlał się na podwórko, potem na pole, na łąkę... i tyle go babka z dziadkiem widzieli...

Napotkał zajączka.

— Zjem cię! — zawołał szarak.

— Nie zjadaj! Posłuchaj lepiej mojego śpiewu:

Jestem pączek rumiany,

W tłuszczu wysmażany.

Uciekłem od dziadków,

żeby zwiedzić świat.

I przed tobą umknę,

bom ja pączek chwata!

I potoczył się czym prędzej w stronę lasu.

Napotkał wilka.

— Zjem cię! — zawyło wilczysko.

— Nie... Posłuchaj mojej piosenki! I historia powtórzyła się.

Toczył się pączek, toczył radośnie dalej, a ż nagle stanął oko w oko z niedźwiedziem.

— O, o, o! Podobasz mi się, zjem cię! — zaryczał miś.

— Daj spokój, posłuchaj lepiej mojej piosenki, pięknie śpiewam!

Przed misiem też udało mu się podstępnie uciec.

Po pewnym czasie spotkał lisa.

За матеріалом сайту: <https://www.pctesin.cz/.../419-bajka-o-paczku-samochwalku...>

II. Поміркуй, на яку українську казку схожа ця казка. Розкажи, що ти помітив (помітила) сіпльного, що — відмінного.

ЧЕРГУВАННЯ [У] // [В], [П] // [Й'], [З] // [З' П] // [ПЗ] І ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ

Грамотно вимовляємо й пишемо. Перекладаємо українською мовою. Складаємо речення

166. *Попрацюйте в групах.*

Прочитайте два варіанти тексту. У другому варіанті редактором зроблені правки. Спробуйте пояснити, чому саме такі правки зробив редактор. Якщо складно, прочитайте розповідь ученого Лінгвіста (вправа 203).

1. Ввечері сонце сховалось в хмарах. З моря дув сирий й холодний вітер. Багато чайок й крижків¹ ловили крильми вітер. Хвилі накочувалися на берег й били по причалу. Дрібні бризки розліталися у усі боки. Славко і Оля уперше бачили шторм.

2. Увечері сонце сховалось у хмарах. Із моря дув сирий і холодний вітер. Багато чайок і крижків ловили крильми вітер. Хвилі накочувалися на берег і били по причалу. Дрібні бризки розліталися у усі боки Славко й Оля вперше бачили шторм.

167. Прочитай текст. Про що ти довідався (довідалась) з нього.

Розповідь ученого Лінгвіста

Українській мові властивий закон милозвучності. Ми намагаємося уникати збігу кількох голосних або приголосних звуків. Тому між двома голосними, один із яких закінчує слово, а інший починає, вимовляється [в], [й'], [з], і тому пишемо *плавала в океані; Славко й Оля; виступила з успіхом.*

Між двома (або кількома) приголосними та на початку речення перед приголосним вимовляється [у], [і], [із], [зі], і тому пишемо *прочитав у книзі; син і донька; прийшов із лісу; у лісі гарно.*

Між голосним і приголосним вимовляється [в] (якщо наступний приголосний не [в] чи [ф]) або [й]): *прийшла вночі; дівчатко йде; писала в зошиті, але побачила у вікні; троянди й виноград, але мама і Юрко.*

Зверни увагу! Звукосполучення [зі] вимовляється перед словами, що починаються на два приголосних, першим із яких є [л'], [з], [с], [ш]: *прийняв (прийняла) зі столу; боровся (боролася) зі злом; прийшов (прийшла) зі школи; приїхав (приїхала) зі Львова.*

168. Спиши, добираючи з дужок потрібну букву.

Шана до України (у, в) багатьох країнах світу (у, в) різних формах (і, й) виявах існує чимало свідчень людської шани до України (і, й) українців. (У, в) Англії є величний пам'ятник князеві Володимирі — хрестителю Київської Русі. (У, в) Франції бережуть (з, із) давніх часів пам'ять про Анну, доньку Ярослава Мудрого, що була французькою королевою. Про це свідчить (і, й) пам'ятник нашій землячці. (У, в) Канаді, США, Аргентині побудовані пам'ятники Тарасові Шевченку. (За О. Єфімовим.)

169. I. Переклади подані словосполучення українською мовою й запиши їх.

W rodzinie; w porządku; w innym; w prawo; w nas; w bagażniku; w obie strony; w niedzielę; w morze; w przeciwnym kierunku; w kiosku; w pokoju; w jadalni; w hotelu; w oleju; w siatkówkę.

II. Із двома-трьома словосполученнями склади й запиши речення.

170. I. Розглянь фото. Склади й запиши 2–3 речення на тему «Метро».

II. Простеж за вживанням у (в), і (й), з (зі) у своєму тексті.

171. Відгадай загадки. Спиши їх, заповнюючи пропуски.

1. ... світі одна, ..сім потрібна вона. 2. ..літку живе, а на зиму ..мирає. 3. ..сі пани скинули жупани, а один пан не скинув жупан. 4. ... огні не горить, ... воді не тоне. 5. Має роги ... ноги, а держиться підлоги. 6. ..день ..., ногами, а ..ночі без ніг. 7. ... землю кидалося, на повітрі

¹ Крижки — качки.

розгулялося ... печі гартувалося, на стіл подавалося. 8. ... школі не ..чився, а години знає.
9. Сидить ... куточку ... тче сорочку. 10. Під землею птиця кубло звила ... яєць нанесла.

172. Запиши 5 прислів'їв, у яких уживаються прийменники *у* (*в*), *з* (*із*, *зі*) та сполучники *і* (*й*). Поясни їхнє вживання.

АЛФАВІТ (АБЕТКА)

Читаємо, розуміємо. Навчаємось користуватись алфавітом. Складаємо розповідь на основі прочитаного тексту

Розповідь ученого Лінгвіста

Любі друзі! Наш народ має свою писемність. Ми позначаємо значками-буквами не думку й навіть не слово, а звуки мовлення.

Наша писемність виникла дуже давно, хоча вважається, що абетку для неї і для інших слов'янських мов придумали брати (ченці) Кирило і Мефодій. Вони добре знали слов'янські мови, а тому й змогли створити слов'янську азбуку, яку ми вважаємо праматір'ю сучасної української абетки. Букви в ній мали досить незвичний для нас вигляд, хоча й були схожими на сучасні. І називалися вони тоді інакше.

173. Розглянь цю абетку. Які букви схожі на сучасні, а які — ні?

Звичайно, за час, який промайнував, абетка змінилася. І тепер має такий вигляд:

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	Аа	Бб	Вв	Гг	Дд	Ее	Жж	Зз
а	бу	вѣ	гѣ	де	є	же	зе	а	бе	ве	ге	де	е	же	зе
Н	К	Л	М	О	П	Р	Ф	Ее	Єе	Жж	Зз	Ии	Іі	Кк	Лл
н	к	л	м	о	п	р	ф	е	є	ж	з	и	і	к	л
С	Т	У	Ѡ	Ѣ	Ѥ	Ѧ	Ѩ	Її	Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп
с	т	у	Ѡ	Ѣ	Ѥ	Ѧ	Ѩ	ї	йот	ка	ел	ем	ен	о	па
Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ѣ	Ю	ІА	Оо	Пп	Рр	Сс	Тт	Уу	Фф	Хх
ш	щ	ъ	ы	ь	Ѣ	ю	іа	о	пе	ер	ес	те	у	еф	ха
Ѣ	А	ІА	Ж	І	З	Ѣ	Ѧ	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	Щщ	Б	Юю
Ѣ	а	іа	ж	і	з	Ѣ	Ѧ	еф	ха	це	че	ша	ща	м	ю
Ѣ	а	іа	ж	і	з	Ѣ	Ѧ	Ѣ	Юю	Яя				м	який
Ѣ	а	іа	ж	і	з	Ѣ	Ѧ	Ѣ	ю	я				м	знак
Ѣ	а	іа	ж	і	з	Ѣ	Ѧ								

174. Поміркуй, для чого треба знати алфавіт? Коли ти ним користуєшся?

175. I. Прочитай слова. Запиши їх за алфавітом.

Слива, ромашка, одуд, пролісок, гедзь, щука, ховрах, ич, ячмінь, кульбаба, троянда, змія, барс, йорж, в'юн, айстра, лілія, рись, мак, цвіркун, їжак, фіалка, бджола, гладіолус, настурція, юнга, Єва, жаба, ера, іволга, удав, шакал.

II. На яку букву відсутнє слово? Чому?

176. I. Прочитай вірш Б. Чалого.

То річки хлюпочуть рідні.
Тут і Прип'ять-чарівниця,
І Сула, і Роставиця.
Річка Псел з Удай-рікою
Журно машуть осокою.
А Десна в ясній хустинці

Шле нам усмішки-гостинні...
Річка Оржиця хлопоче,
Щось Ірпінь гукнути хоче.
Загримів Дніпро в роздоллі.
Нам бажає щастя й долі.

II. Запиши згадані у вірші назви річок за алфавітом. Чому їх треба писати з великої букви?

III. Пригадай, коли ще слова пишуться з великої букви.

177. Користуючись алфавітом, випиши з орфографічного словника попереднє і наступне слово до поданих. Якщо у вписаних словах є орфограми, поясни їх.

Агрus, багаття, в'юн, гуля, дзиґа, Запоріжжя, Київ, любисток, світло, щастя.

Перевір себе

I. Дай відповідь на такі запитання:

– Що вивчається в розділах, які мають такі назви: фонетика, графіка, орфоепія, орфографія?

II. Знайди правильне твердження:

– У словах стільки складів, скільки приголосних звуків.

– У словах стільки складів, скільки голосних звуків.

– Буква **я** завжди позначає два звуки.

– Буква **ї** завжди позначає два звуки.

– Буква **ц** завжди позначає два звуки.

– Дзвінкі приголосні в кінці слова оглушуються.

– Дзвінкі приголосні в кінці слова не оглушуються.

– Слова **гриб** і **грип** вимовляються однаково.

III. Прочитай звукові записи слів. Про що вони тобі повідомили? Розкажи.

[Подв'ірій 'а] [ол 'івец '] [волос ' : а]

IV. Як можна якнайшвидше, не полічивши у словах кількість звуків і букв, сказати, чого з них більше: льон, прапорець, пальці, льотчик, галька, Відень, знання, вугілля.

V. Запитання для кмітливих:

– У слові два склади, а скільки голосних звуків?

– У слові чотири голосних звуки, а скільки складів?

– Чим кінчається **літо** і починається **осінь**?

– Що є в **осені** і **весни**, а немає в **літа** і **зими**?

– Як з **ворони** зробити **корову**?

VI. Завдання-конкурси.

1. Прочитайте вірші, дотримуючись норм української вимови. Виграє той, хто не зробить орфоепічних помилок.

Закличка

Иди, іди, дощичку.
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику.
Залізу на дуба,
Покличу голуба.
А голуб загуде,
Дрібний дощик піде.

Оженився горобець
На старій синиці,
А синиця як синиця –
Плете рукавиці.
Щоб тепліше горобцю
На снігу, по морозцю –
Чи сінця внести покіс,
Чи по дрова бігти в ліс.

З народного

А. Малишко

2. Конкурс скоромовців.

* * *

А скажи-но швидко:
– Жала бджола житко.
В. Терен

* * *

Нумо зловімо дзвінкого
джмеля.
Яр Славутич

ВИДИ МОВЛЕННЯ

**Розмовляємо: складаємо діалоги, переказуємо.
Перекладаємо українською мовою**

178. Прочитай. Про що з прочитаного ти вже знаєш? А про що довідався (довідалася) з тексту?

Люди, спілкуючись, про щось повідомляють, запитують, слухають, пишуть, читають. Говоріння, слухання, читання і письмо — це види мовленнєвої діяльності. Говоріння, слухання — це усна форма мовлення, а читання і письмо — письмова.

179. I. Розглянь малюнки. Розкажи, як спілкуються зображені на малюнках люди.

<i>Екскурсовод біля пам'ятника (комусь) веде екскурсію для дітей.</i>	<i>Хлопчик і дівчинка про щось жваво розмовляють.</i>
<i>Дівчинка читає книжку.</i>	<i>Хлопчик пише листа</i>

II. У яких випадках люди користуються усним мовленням, а в яких — писемним? А коли цими видами мовлення користуєшся ти?

180. Розглянь малюнок і уяви себе одним із дійових осіб. Що тебе здивувало? Поділися своїми враженнями з другом чи подругою, які залишалися в місті. Як ти це зробиш? Яким видом мовлення будеш користуватися? Це буде розповідь (монолог) чи діалог?

181. Попрацюйте в парах.

I. Прочитайте.

На вулиці зустрілися Миколка й Сергійко, родина якого переїхала в нову квартиру.

II. Побудуйте можливі діалоги за описаною ситуацією.

III. Яким видом мовлення — усним чи писемним — ви будете користуватися?

182. Переклади текст. Розкажи, про що розповідається у вірші.

W OGRÓDKU

Wysłałam sobie do ogródka.
Może spotkam krasnoludka?
Może w cieniu pod drzewami
siedzi z dziećmi i wnukami?
O! Coś rusza się pod krzakiem!
Eee.. to jakiś ptak z pisklakiem.
Ptak z pisklakiem, pisklak z ptakiem,
biegną szybko za robakiem.
Przeleciało coś nad płotem!
Czy to krasnal samolotem?
Nie! To ważka. Strasznie wielka!
Przezroczyście ma skrzydełka.
Oj! Za drzewem ktoś tak stuka.

Pewnie krasnal wnuków szuka.
Nie! To dzięcioł dziobem pukał
i niechcący mnie oszukał.
Kto tak pędzi w stronę norki?
Czyżby krasnal z wielkim workiem?
Nie! To przecież mysia norka,
a przed norka mysz. Bez worka.
Co tak brzęczy? Czy to mucha?
Czy też krasnal radia słucha?
Przeszukałam pół ogródka,
nie znalazłam krasnoludka.
Ale może, kto to wie,
krasnoludek znajdzie mnie? *Dorota Gellner*

183. Прочитай діалог. Поміркуй, хто з ким так може розмовляти. Спиши діалог, ставлячи потрібні розділові знаки і замінюючи звуковий запис буквеним.

Де починається хліб?
У тісті.
Де починається тісто?
У борошні.
Де починається борошно?
У зерні.
Де починається зерно?
У землі.
Де починається земля?
У рученьках працьовитих.

Із народного

184. Розглянь малюнки. Склади за ними можливі діалоги. Один із діалогів запиши.

Говори правильно: о другій годині; о пів на третю або о дванадцятій п'ятнадцять; за чверть до другої.

185. Попрацюйте в парах.

I. Перевірте, чи вмієте ви по телефону:

- а) викликати швидку допомогу;
- б) дізнатися про час прибуття поїзду;
- в) дізнатися про точний час.

II. Складіть про це відповідні діалоги.

186. Запиши, які зміни можна помітити у твоєму місті (селі, селищі).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ

**Навчаємось говорити чітко, правильно, логічно.
Перекладаємо українською мовою**

187. I. Прочитай. Перекажи текст, звертаючись до класу. Твоя розповідь має бути правильною щодо вимови і викладу думок, чіткою і цікавою.

Як виникла емблема медицини — чаша із змією?

Античні народи називали бога лікування Ескулапом. Зображали його дідусем із палицею, яку обвивала змія. Дочку Ескулапа вони теж малювали змією, яка п'є щось із чаші. Дівчині дали ім'я Гігія, звідки й пішло слово «гігієна». Ось чому чаша з гадюкою стала емблемою медицини. (За А. Давидовим.)

188. I. Прочитай, переклади українською мовою й запиши.

DLACZEGO DZIECI LEKARZY NIE ZAWSZE CHCĄ BYĆ LEKARZAMI?

Widziały rodziców pracujących w zawodzie uznawanym za prestiżowy, dającym godne utrzymanie, przynoszącym satysfakcję. Choć raczej ich nie widziały, bo pracy zawsze było za dużo. Dzieci lekarzy medycynę ominęły szerokim łukiem. Co je zniechęciło?

— Gdy byłam małą, miałam wrażenie, że pacjenci nie odstępowali mojej mamy na krok. Przychodzili z każdym problemem, a mnie te problemy wydawały się takie błahe, czasami wręcz niedorzeczne — mówi Olga Biernat, jej mama jest lekarzem rodzinnym, od 25 lat prowadzi swoją praktykę, zaczynała zaraz po jej urodzeniu. Dziś Olga pracuje w agencji reklamowej, rozwija się artystycznie, nie ma nic wspólnego z medycyną. — Przedszkole było ulicę dalej, sama się odprowadzałam. Ja i starsza siostra bardzo szybko stałyśmy się samodzielne — mówi. — Bardzo często chodziłyśmy do mamy do pracy. Był tam stolik z zabawkami, przesiadywałyśmy i obserwowaliśmy ludzi. Tak się napatrzyłam, że gdy przyszło mi wybierać kierunek studiów, chciałam uciekać jak najdalej. Trafiłam do Łodzi na studia filmowe.

Olga twierdzi, że nie nadaje się na lekarza ze względu na swoją twórczą osobowość. Uważa, że zawód lekarza wymaga cierpliwości i pokory, z którą ona ma problem. Pamięta, jak mama zabierała ją i siostrę na wizyty domowe, wsadzała do samochodu w środku nocy. Tata był na dyżurze, mama nie miała nas z kim zostawić. Nie chciała powtarzać tego wzorca, dlatego poszła w inną stronę.

Anna Hucko

II. Обміняйтесь зошитамі та перевірте, чи правильно перекладено і записано текст.

189. І. Прочитай текст.

Розповідь ученого Лінгвіста

Культура мовлення — це вміння правильно, зрозуміло й точно передати свою думку, добираючи для цього потрібні слова, вміння доречно вживати їх, правильно будувати речення — відповідно до ситуації мовлення. Це також вміння користуватися ввічливими словами.

Коли спілкуєшся, дотримуйся порад, які стосуються культури мовлення. Деякі з них ти, мабуть, знаєш. Однак для тебе і твоїх друзів я нагадаю їх іще раз. Ось вони.

Слова вимовляйте чітко, дотримуючись правил літературної вимови.

Стежте за послідовністю (логікою) викладу своїх думок.

Не говоріть і не пишіть зайвого, того, що не стосується теми.

Намагайтеся уникати повторів, уживайте найточніші слова.

Не замінюйте без потреби слова жестами, мімікою, вигуками.

У спілкуванні з іншими людьми вживайте слова ввічливості

Уникайте сленгу, суржику і зайвих слів.

Пишіть красиво, охайно і грамотно.

II. Поміркуй і скажи, які з поданих вище правил спілкування стосуються тільки усного мовлення, які — тільки писемного, а які — і того, й іншого.

190. Спиши народні прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш.

1. Умій сказати — умій і змовчати. 2. Вода все сполоще, а злого слова — ні. 3. Від меча рана загоїться, а від лихого слова ніколи. 4. З самого початку думай, який буде кінець. 5. Говорить мало, та толково, бо вважає кожне слово.

191. До поданих у стовпчиках ліворуч початків прислів'їв добери із стовпчика праворуч їхні закінчення. Запиши зібрані прислів'я. Поясни правопис виділених слів.

Слово — не **горобець**
Від лагідного слова
Лагідним словом
Щире слово, добре діло
Добре слово

приємна и розмова.
і камінь **розтопиш**.
вилетить — не **спіймаєш**.
золотий ключ.
душу й **серце** обігріло.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Навчаємось складати план і переказувати текст за планом

192. І. Прочитай, як мистецтвознавець розповідає про картину Т. Яблонської «Зимовий день у Седневі».

СНІГОВА КАЗКА

Чи любите ви сніг? Мабуть, немає людини, байдужої до його краси. На сніг чекають жадібно й нетерпляче, адже він приносить природі тепло й затишок. Наче м'якенькою ковдрою вкривають сніжинки землю — ховають її від лютих морозів. А скільки радості приносить сніг дітям! Вони заздалегідь лаштують санчата, лижі, ковзани, очікуючи великого снігу як найдорожчого гостя.

А хто з вас пробував намалювати сніг? Чи важко це зробити? Так, це нелегка справа. Білий, на перший погляд, сніг насправді має безліч відтінків, які залежать від освітлення.

Давайте подивимося, як малює сніг відома українська художниця Тетяна Яблонська. Картина, про яку йдеться, має назву «Зимовий день у Седневі».

Картину можна було б назвати і просто «Сніг» — стільки уваги приділено йому в картині!

... Сніг поглинув усе і тепер владно царює в цьому куточку землі.

Якого ж кольору сніг у картині? Так і хочеться визначити — білого! Але тут не суцільна білина. Придивіться до пухких кучугур — у затишку вони сірувато-голубі. А ось на даху сніг наче пожовтів від диму, що попихує з димаря. Та найбільше вражає ніжнобузковий відтінок, якого набуває сніг у скупих променях зимового сонця...

А чи зовсім завмерло життя на цьому подвір'ї? Яка деталь у картині це заперечує? Придивіться: картину наче перерізає низочка слідів: мабуть, щойно пробігла дитина, тягнучи за собою санчата. Зараз її не видно — може, сховалась у хаті. Але санки, притулившись до лави, вірно чекають на свого господаря. І може статися, що цілковитий спокій невдовзі порушиться сміхом, гамором, веселою метушнею. Світом править його величність Сніг! Застигла краса вабить своєю чистотою. Так не хочеться руйнувати цю снігову казку, це крихке чудо зимової природи! (За Г. Тарасенко.)

II. Яке твоє враження від прочитаного, картини? На що звернув увагу автор?

III. Склади план тексту і перекажи його, дотримуючись правил культури мовлення. Свій переказ запиши на чернетці.

Перечитай свій переказ, відредагуй його і запиши у зошит.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ. ЕТИКЕТНІ СЛОВА І ВИРАЗИ

Складаємо діалоги. Використовуємо під час спілкування етикетні слова

193. Прочитай.

— Здрастуйте! — ми один одному сказали.

— Здрастуйте! — що особливе ми один одному сказали?

Просто «здрастуйте», більше ж нічого не сказали. Чому ж тоді на краплю стало більше сонця на світі? Чому ж на крапельку щастя збільшилося на світі? Чому ж на краплю радіснішим стало життя?

В. Солоухін

II. Яку відповідь ти даси на ці запитання? Запиши.

Розповідь ученого Лінгвіста

У попередній вправі ти вживав (вживала) слово вітання. Воно належить до етикетної лексики. (Етикет — норма зразкової поведінки). Уживання

етикетних слів є невід'ємною ознакою культури спілкування. Крім слів вітання, до етикетної лексики належать слова подяки, вибачення, побажання, прощання.

194. I. Прочитай етикетні слова. Випиши спочатку ті, за допомогою яких висловлюється вітання, далі — побажання, прощання, подяка, вибачення, запрошення.

На все добре! Доброго ранку! Щиро дякую! Даруйте мені! Хай Вам щастить! До побачення! Смачного Вам! Вітаю Вас! Зі святом! До скорої зустрічі! Привіт! Велике спасибі! Щастя Вам! Прощайте! Дякую від усього серця! Перепрошую! Ласкаво просимо! Добридень! Приходьте, будь ласка! Бувай!

II. Якими з них краще звертатися тільки до друзів?

195. Прочитай жартівливі поради. Поміркуй, чи можна такими порадами користуватися всерйоз?

* * *

Без запрошення йди в гості,
Не вітайся там ні з ким.
І нізащо слів «будь ласка»
Чи «пробачте» не кажи.
А як звернутися до тебе —
Відвернися і мовчи,
Щоб тебе ніхто ніколи
Балакучим не назвав.

Г. Остер

II. Напиши для себе або для друзів поради про те, як слід себе поводити в гостях.

III. Прочитай народні прислів'я. Поміркуй, яке з них можна, використати як кінцівку до складених тобою порад.

У чужому домі будь привітний, а не примітний. Уміє пожартувати, та знай, коли перестати. Не говори, що знаєш, але знай, що говориш.

Чи знаєш ти?

Слово *ввічливий* походить від слова *очі*. З давніх-давен у наших предків існував такий звичай: якщо гість приходив до когось із добрими намірами, він міг дивитися господареві чесно у *вічі*. Звідси *ввічливий* — той, хто дивиться в очі, бажає добра.

196. Попрацюйте в парах.

Уявіть себе учасниками описаних нижче ситуацій. Які діалоги мають відбутися? Складіть їх.

1. Ти телефонуєш своєму другові чи подрузі. Слухавку взяв хтось із дорослих.
2. Ти їдеш в автобусі. Тобі треба попросити когось із пасажирів передати кондукторові гроші за квиток.
3. Ти, поспішаючи до класу, ненавмисне штовхаєш товариша.

197. Запиши, як ти звертаєшся до старших, які слова ввічливості вживаєш, у яких випадках.

Перевір себе

I. Дай відповідь на такі запитання:

1. Що таке мова, а що — мовлення?
2. Якими видами мовлення послуговуються люди?

II. Обери найповніше, на твій погляд, визначення поняття «культура мовлення». Доведи правильність своєї думки.

а) культура мовлення — це вміння користуватися словами вітання, прощання та іншими ввічливими словами.

б) культура мовлення — це вміння правильно, зрозуміло і точно висловлювати свою думку, добираючи для цього точні, образні слова, доречно вживати їх, правильно будувати речення.

в) культура мовлення — це правильність і виразність вимовленого слова.

III. В одному зі стовпчиків записані слова і словосполучення, які часом у мовленні людей уживаються неправильно. В іншому — ті, що вживаються правильно. Запиши слова цього стовпчика і запам'ятай їх.

дякую Вас дякую Вам

надоїдати набридати (комусь)

приймати участь брати участь (у чомусь)

гарно виглядати мати гарний вигляд

ти правий ти маєш рацію

до цих пір досі

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

**Слухаємо — розуміємо, читаємо, пояснюємо
значення слів, працюємо з тлумачним словником**

198. Послухай розповідь ученого Лінгвіста. Про що ти дізнався (дізналася)? Що запам'ятав (запам'ятала)?

Усі слова мови складають її **лексику** (від грецького слова **лексіс** — слово). Словниковий (лексичний) склад мови вивчається в розділі лінгвістики, який зветься **лексикологія**.

Ти вже знаєш, що кожне повнозначне слово щось називає, тобто має своє лексичне значення.

Наприклад, слово *теля* називає маленьку істоту, «дитину» корови. Учені-лінгвісти в таких випадках кажуть: Лексичне значення слова *теля* — «дитинча корови».

Слова, об'єднані спільним лексичним значенням, становлять тематичні групи (класи) слів. Наприклад: *синиця, снігур, горобець* — птахи; *лікар, учитель, програміст* — професії.

Часом самостійно визначити лексичне значення слова буває важко. Тоді вам на допомогу приходить тлумачний словник. У ньому пояснюється (тлумачиться) лексичне значення кожного з українських слів. Найбільшим тлумачним словником української мови є 11-томний словник, у якому вміщено понад 136 тисяч слів. Є тлумачні словники, менші за обсягом, наприклад, шкільні.

199. I. Поясни лексичне значення слів. Про ті, що позначені, дізнайся із тлумачного словника й запиши.

Шафа, ліжка, комод пальто, спідниця, свита чашка, тарілка, карафка* Виконуй завдання так: Комод — це ...

II. Визнач, у які тематичні групи об'єднані слова кожного рядка.

200. I. Уяви, що тобі доручили скласти тлумачний словник, у якому потрібно пояснити лексичне значення назв зображених предметів. Запиши своє пояснення за зразком вправи (вище).

II. Перевір, чи так само пояснюється значення цих слів у тлумачному словнику.

201. *Попрацюйте в парах.*

I. Прочитайте подані слова. Поміркуйте, у які тематичні групи їх можна об'єднати. Знайдіть серед поданих слів ті, які не входять до цих груп. Поясніть чому. Яку тематичну групу вони становлять?

Слон, жираф, заєць, папуга, вовк, теля, ворона, лисиця, лев, Горбоконик, Жар-птиця, Чебурашка, зозуля, лелека, Царівна-жаба.

II. Запишіть слова кожної тематичної групи.

202. I. Переклади подані слова українською мовою. За допомогою тлумачного словника з'ясуй їхнє лексичне значення.

Basztań, sandałki, witraż, ul, galera, herb, dyplom, brylant, żongler, zawieja, szron.

II. Склади й запиши речення з українськими словами.

203. I. Прочитай. Поясни, які значення має слово *серце*.

1. Київ — серце моєї країни. 2. Діду, серце, голубчику, заграй яку-небудь. (*Т. Шевченко.*)
3. У дитини заболить пальчик, а в матері — серце. (*З народного.*)

II. Випиши речення відповідно до поданих нижче пояснень значень слова *серце*.

1. Центральний орган кровоносної системи людини.
2. Центр чого-небудь.
3. Ласкаве звертання до кого-небудь.

204. I. Поясни значення слів і допиши речення.

1. Кілька — невизначена мала кількість чогось.

Кілька —

2. Чайка — козацький човен.

Чайка —

3. Мандарин — колись давно чиновник у Китаї.

Мандарин —

II. Склади й запиши з виділеним словом речення.

УКРАЇНСЬКА МОВА Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Спостерігаємо за спільною лексикою, читаємо, міркуємо. Перекладаємо українською мовою

205. I. Виразно прочитай вірш Дмитра Білоуса і поміркую.

Скільки є на світі квітів —
 Стільки є на світі мов.
 Холоди чи хмари грізні —
 Розцвіли в погожі дні
 Квіти різні, ранні й пізні,
 Восени і навесні —
 І червоні, як троянди,
 І рожеві, як піон,
 І зелені, як лаванди,
 І фіалкові, як сон.

II. З чим порівнює поет мови різних народів? Яке ставлення до мов різних народів він цим висловив?

206. Прочитай і виконай завдання вченого Лінгвіста.

Дуже багато мов є на світі. Серед них існують зовсім не схожі з нашою мовою. Проте є мови, схожі між собою, наче родичі. Спробуйте визначити «родичів» нашої мови. Для цього прочитайте, як звучать окремі слова в різних мовах. Подумайте, які мови є, на вашу думку, «родичами». (Для зручності в таблиці, з якою ви зараз будете працювати, усі слова записані українськими буквами).

українська	[голова]	[вода]	[рука]	[два]
російська	[галава]	[вада]	[рука]	[два]
білоруська	галава]	[ваді]	[рука]	[два]
польська	[глова]	[вода]	[ренка]	два]
чеська	[глава]	[вода]	[ренка]	[два]
болгарська	[глава]	[вода]	[рка]	[два]
німецька	[копф]	[вассер]	[ханд]	[цвай]
англійська	[хед]	[воте]	[хенд]	[ту]

207. Прочитай вірш А. Свашенко.

Послухай! Шумить українська **верба**,
 І **верба** російська, й болгарська **врба**,
 І **вежба** у Польщі, і чеська **врба**,
 І сербська **врба**, й білоруська **вярба**.
 А **берест** у чеському **брест** упізнаєш,
 У польському **бжост** ти його відшукаєш,
 В болгарському — **бряст**,
 Білоруському — **бераст**
 І дуже близькому російському **берест**.

II. Випиши виділені слова за зразком: українською мовою — верба, польською — ...

208. I. Переклади текст українською мовою та перекажи його.

BRAT I SIOSTRA

Bajka o pomaganiu innym i szacunku dla starszych

Za górami, za lasami, za siedmioma rzekami na dużej polanie pełnej polnych kwiatów stała mała chatka, a w niej mieszkało rodzeństwo Zosia i Jaś. Zosia i Jaś mieszkali sami, ponieważ niedawno zmarła im mama, która jako jedyna opiekowała się nimi i dbała o nich...

Rodzeństwo było bardzo pracowite, zbierali jagody i grzyby oraz leśne zioła, a w zamian za to na targu otrzymywali chleb i masło. Zosia sprzątała, gotowała i utrzymywała dom w czystości, a Jaś dbał, by zawsze było w czym napalić w piecu.

Pewnego dnia, kiedy jak zawsze Zosia zbierała zioła w lesie, ujrzała małą sarenkę, która wyraźnie cierpiała. Zosia podeszła do niej, okazując swym głosem sarence, że chce jej pomóc. Sarenka miała skaleczoną nóżkę, a więc Zosia przyniosła ją do domu i zaopatrzyła jak umiała najlepiej ranę. Nakarmiła zwierzątko i opiekowała się nim tak długo, aż powróciło do zdrowia. Zosia rozumiała, że musi pozwolić sarence odejść, by mogła żyć na wolności. I tak mijały dzień za dniem.

Pewnego dnia do ich drzwi zapukał staruszek, prosząc o strawę i odpoczynek. Zosia zaprosiła staruszkę do domu i ugościła wszystkim, co miała najlepszego. Pamiętała o tym, co powtarzała jej zawsze mama, że zawsze należy dzielić się tym, co się ma. Staruszek posilił się, ale niestety był bardzo słaby na dalszą podróż i Jaś zaproponował mu, aby pozostał tak długo, aż odzyska siłę, by dalej ruszyć w drogę. Zosia zbierała jagody, a z zebranych ziół sporządzała cudowny napar dający siłę staruszkowi. Staruszek był bardzo wdzięczny i podarował Zosi gliniany kubeczek, a Jasiovi gliniany talerzyk i odszedł, dziękując za wszystko. Kubeczek był na pozór zwykły brązowy z małym uszkiem, podobnie jak niewielki talerzyk. Pewnego dnia nastąpiła długa sroga zima, spadł śnieg, który utrudniał wyjście z domu. Nawet zwierzęta z trudem mogły znaleźć coś do zjedzenia.

W spizarni Jasia i Zosi kończyły się zapasy, nawet drzewa zaczęło powoli ubywać. Śnieg i mróz nie pozwalały nawet na zbieranie drzewa w lesie na rozpałkę. Zosia i Jaś usiedli zmartwieni, bo w ich domku zrobiło się chłodno, a głód też dawał znać o sobie. Zosia rozplakała się, a w wtedy Jaś przytulił ją mocno, pocieszając jednocześnie, że na pewno znajdzie jakieś rozwiązanie.

Kiedy tak siedzieli przytuleni do siebie, coś zastukało do okienka. Jaś podszedł do okna i ujrzał sarenkę, której Zosia kiedyś opatrzyła ranę. Znajoma sarenka tym razem nie była sama, przybiegła wraz z całym stadem saren, a każda z nich w pyszczku trzymała gałązkę suchego drzewa. Jaś podziękował sarence i połamał gałązki, rozpalając nimi w piecu. Kiedy tak siedzieli, ogrzewając się przy piecu, pomyśleli, że teraz dobrze byłoby zjeść chociaż kawałek chleba i napić się mleka. Niestety, w domku nie było już nic do jedzenia, nawet suszone jagody się skończyły. Nagle na stole poruszył się stojący tam gliniany talerzyk i leciutko zakolysał się gliniany kubeczek, wydając przy tym magiczny odgłos. Zosia podbiegła do stołu i nie mogła uwierzyć własnym oczom. Kubeczek był pełny mleka, a na talerzyku leżał świeżutki chlebek. Zosia i Jaś podzielnili się mlekiem i chlebem i zrozumieli, że staruszek nie był zwykłym starszym człowiekiem.

Nastało znowu lato, a polana znowu pokryła się zieloną trawą i pachnącymi stokrotkami. Zosia i Jaś żyli długo i szczęśliwie, dalej pomagając każdemu, kogo spotkali na swojej drodze. Bo kto daje dobroć i miłość drugiemu, to otrzymuje jeszcze więcej dobroci i serdeczności od drugiego człowieka. Dobroć i szacunek popłaca, a zło i brak szacunku dla starszych ludzi świadczy o naszym złym wychowaniu.

Patrycja Szuszkiewicz

II. Значення яких зі слів однакове в польській і українській мовах? Підкресли такі слова.

209. Пошукай у тлумачному словнику і запиши, що означають такі слова: Різдво, гринджоли, цибатий, ватра, цуратися.

ПРЯМЕ І ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

**Читаємо — розуміємо, спостерігаємо,
пояснюємо**

210. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Розповідь ученого Лінгвіста

В українській мові, як і в польській, слова можуть уживатися у прямому і переносному значеннях. Учені лінгвісти те значення слова, яке виникло раніше, називають **прямим** (*хлопчик сміється — сонечко сміється, кришталева ваза -кришталева роса*), а те, що з'явилося пізніше — **переносним**. Переносне значення слова виникає тоді, коли назва предмета, ознаки чи дії переноситься з одного предмета, його ознаки чи дії на інші. Слова з переносним значенням роблять нашу мову точнішою, красивішою, поетичнішою. Вони допомагають людині чіткіше висловлювати свої думки, яскравіше передавати почуття.

211. I. Попрацюйте в парах.

I. Поміркуйте, чи той самий предмет називає слово **ніс** у словосполученнях: **ніс людини, ніс пароплава**. А чому говорять: **груша (плід) і груша (боксерська), крила птаха і крила літака, дитина плаче і хмарка плаче?**

II. Які значення в кожній парі виділених слів з'явилися раніше, а які — пізніше: **ніс** людини чи пароплава, **крило** птаха чи літака? Доведіть свою думку.

212. I. Прочитай виразно вірш.

ХМАРКА

З далекого моря занесло хмарину,
приніс її вітер, підгонив у спину.
Стомила, заплакала хмаронька та
і сльози свої пролила на жита,
на гай, на долини, — сльози-перлини.
Не стало, не стало у небі хмарини...
А ми засміялись, бо зелено скрізь,
і весело стало від хмарчиних сліз.

М. Познанська

II. Назви слова, ужиті в переносному значенні.

III. Спиши. Підкресли слова з орфограмами.

213. I Прочитай. Знайди в кожному рядку «третього зайвого». Випиши його.

1. Пшеничний хліб, пшенична коса, пшеничний сніп.
 2. Смарагдова прикраса, смарагдова жабка, смарагдові сережки.
 3. Шовкова стрічка, шовкова трава, шовкове волосся.
 4. Бронзовий пам'ятник, бронзове просо, бронзова бджілка.
- II. Визнач, із яким значенням — прямим чи переносним — вжиті виписані тобою словосполучення. Склади з ними речення й запиши їх.

214. I. Слова стовпчика, що ліворуч, поєднай зі словами стовпчика праворуч. Запиши ті сполучення, у яких слова набули переносного значення.

оксамитова
співає
журиється
золоті

трава, сукня
хлопчик, колосок
бабуся, верба
сережки, руки

215. Прочитай текст. Спиши. Підкресли слова, ужиті в переносному значенні. Поясни.

Встала весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають.

Т. Шевченко

216. Склади й запиши речення, уживаючи в них слова *намисто, парасолька, жвавий* то з прямим значенням, то з переносним.

ОДНОЗНАЧНІ І БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА

**Читаємо — розуміємо, спостерігаємо, працюємо
з тлумачним словником, відповідаємо
на запитання**

217. I. Прочитай текст. Про що ти з нього довідався?

Розповідь ученого Лінгвіста

Ти вже знаєш, що кожне повнозначне слово має своє лексичне значення, однак деякі слова внаслідок перенесення схожих між собою ознак, дій предметів, їхніх призначень тощо можуть набувати нових значень.

Слова, які мають два і більше значень, звуться **багатозначними**. Наприклад, **палахкотить** (вогось, багаття, квіти), **іде** (людина, час, годинник, урок), **хвіст** (коня, поїзда), **зелена** (трава, ягода).

Слова, які мають тільки одне значення, — **однозначні** (автобус, метро, магнітофон та ін.)

У тлумачному словнику значення багатозначного слова визначаються в одній статті і позначаються цифрами 1, 2, 3 та іншими — у залежності від того, скільки значень має слово.

218. I. З'ясуй за допомогою тлумачного словника, скільки значень мають подані слова. Випиши в один стовпчик однозначні, а в інший — багатозначні слова.

Полотно, алфавіт, язик, айсберг, зелений, лайнер, олівець, рукав, ходити.

II. Які з наведених слів є, на твій погляд, запозиченими?

219. I. Прочитай. Які свої почуття передав автор? Як йому це вдалося зробити?

Соняшники — мов кулі жовтого вогню. Той вогонь із пелюстками. Він висить на стеблах над городиною. Соняшники горять на подвір'ях, за огорожами. Вони повиходили до самої дороги, тут ростуть на вільному місці. Дивлячись на них, хочеш усміхнутися, ловиш себе на тому, що зласкавів і здобрів. Соняшники піднялися над землею і своїм легким полум'ям неначе й тебе окрилюють, підносять. (За Є. Гуцалом.)

II. Поміркуй, скільки значень можуть мати слова **вогонь, полум'я, соняшник, горять**.

III. Дай письмові відповіді на запитання за змістом тексту.

1. Як змальовує автор соняшники?
2. Що вони йому нагадують?
3. Які почуття до себе викликають соняшники?

220. I. Прочитай текст. Визнач його вид. Про що ти довідався (довідалася) з нього?

Хліб наші предки завжди вважали священним продуктом, що вміщував у собі щастя і благополуччя господи. Хліб дбайливо вирощували, називали його Божим даром. Вважали, що Бог наділяє хлібом людину, причому разом із долею. Людина одержує разом із шматочком хліба свою долю, а разом із частиною хліба — і своє щастя.

В Україні жодне свято чи обряд не обходилися без паляниці. Народжувалась дитина — ішли з хлібом, виряджала мати сина в далеку дорогу — давала житній окраєць.

Дітей привчали змалку шанувати святий хліб. (Із календаря)

II. Поміркуй, яким є слово **хліб** — однозначним чи багатозначним. Доведи свою думку.

III. Випиши по одному реченню, у яких слово **хліб** ужите в різних значеннях.

221. I. Склади речення з іменником **земля**, уживаючи його в таких значеннях: а) назва нашої планети; б) ґрунт; в) країна.

II. Перевір за тлумачним словником, чи має слово **земля** ще якісь значення.

222. Відгадай загадки. Випиши спочатку ті відгадки, які є багатозначними словами, а потім ті, що є однозначними.

1. Усіх одягає, а сама сорочки не має.
2. Мед не мед, а солодке.
3. Ні думає, ні гадає, а других навчає.
4. Взимку спить, а влітку шумить.
5. Зроду рук своїх не має, а узор вишиває.
6. Завжди в роті, а не проковтнеш.
7. Що воно за штука, що день і ніч стуча?
8. Маленький, горбатенький, під землею слід лишив, усе поле перерив.
9. Що то за голова, що тільки зуби і борода?
10. Скатертина біла увесь світ накрила. (З народного.)

223. I. Прочитай. Спиши.

Одеса, школа над морем. її сліпучо-білих стін ледве не торкаються **хвилі**. На уроці я сиджу біля самого вікна, а внизу **море** грається прибережними камінцями. Воно велике і, наче **дитини**, непосидюще. Тільки сірі тіні далеких **кораблів** нерухомі, немов намальовані. Здається, що хтось приклеїв їх до горизонту. А море співає їм колискову, тиху

і ніжну. І хочеться розмовляти з хвилями довго-довго. Що сказати морю? А воно шепоче мені: «Слухай краще вчителя на уроці, а потім завітай до мене, і я відкрию тобі безліч таємниць». (М. Зверева.)

II. Поясни, якими — однозначними чи багатозначними — є виділені слова.

ОМОНІМИ

Читаємо — розуміємо, розмовляємо, складаємо казку за малюнком і наданим початком

224. Прочитай текст. Що тебе зацікавило в ньому?

Розповідь ученого Лінгвіста

Ти помітив (помітила), що в мові є слова, які звучать і пишуться однаково, але мають зовсім різні значення?

Слова, однакові за звучанням і написанням, але різні за лексичним значенням, називаються **омонімами** (від грецьких слів **гомос** (*омос*) *однаковий* і **оніма** — *ім'я*).

У значенні слів-омонімів, на відміну від багатозначних слів, немає нічого спільного: **топнути** (*підступити*) і **топити** (*занурювати у воду*). Якщо ж у значенні двох слів, які звучать і пишуться однаково, є спільні ознаки, то це не омоніми, а багатозначні слова: **дзвоник** (*невеличкий дзвін*) і **дзвоник** (*квітка*).

У тлумачному словнику значення кожного слова-омоніма пояснюється окремо.

225. I. Прочитай речення.

1. Ой пішов до ставу **мул** і загруз по шию в **мул**. Допоміг бульдозер мулу: впрів, а витяг-таки з мулу. 2. Я люблю тканину **байку**, вона тепла і м'яка. Прочитали в класі **байку** про kota і про вовка. 3. Гей, стрільці, хапайте **луки** та й біжіть бігом на **луки**! Кожна там вельми **сита** — настріляйте зо три **сита**.

II. Що ти можеш сказати про виділені слова? Поміркуй, чи те саме лексичне значення слів *мул* і *мул*, *байка* і *байка*.

226. I. Прочитай. Про яких журавлів ідеться у вірші? Чи можна вважати слово *журавель* багатозначним? Доведи це.

* * *

Журавлі летять у вирій
Ген за тридев'ять земель.
А один в селі лишився —
Синьоокий журавель.
Журавлі летять у вирій
В день холодний і ясний,
А один в селі лишився —
Став колодязним.

Ю. Рибчинський

II. Спиши.

227. I. Прочитай і відгадай загадки-жарти.

1. Якого рукава ні до чого не вишиєш? 2. Із якого граната не зробиш намісто? 3. На якому балі ніхто не танцює? 4. Який порох ніколи не вибухне? 5. Із якого полотна нічого не пориєш? 6. Яка балка не може порости травою? 7. Яка лава не «живе» у вулкані?

II. Якими словами — багатозначними чи омонімічними — є слова-відгадки? Перевір себе за тлумачним словником.

228. I. Прочитай вірш Анатолія Камінчука.

Перший півник
Сонечко на тинку зустрів.
Другий півник
Сонячно під вікном зацвів.

II. За темою вірша й малюнками до нього склади невеличку казку. У ній обов'язково зроби стислий опис квітки і птаха. Працюй за таким планом:

1. Де росла квітка?
2. Якою вона була за зовнішнім виглядом?
3. Де жив півник?
4. Яким він був (який у нього був хвіст, який гребінь тощо)?
5. Де могли зустрітися півники?
6. Що їх здивувало?
7. Про що вони між собою розмовляли?

229. I. Відгадай загадки. Чи можна вважати слова-відгадки багатозначними словами або омонімами? Доведи це.

1. Мною в лузі трави косять,
Ще мене дівчата носять.
На мені охоче влітку
Засмагають гарно дітки.

А. Костецький

2. Тезко мій буде дім,
Я дам воду в домі тім.
Я живу у морі синім,
Брат — у колесі машиннім.

А. Свашенко

II. Спиши загадки разом із відгадками.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

**Читаємо — розуміємо,
переказуємо за планом**

230. I. Прочитай текст. Визнач його тему і головну думку.

ПОДОРОЖ ДО КРАЇНИ ВИШИВАНКИ

Давайте вирушимо в чарівну подорож до країни Вишиванки. Уявіть собі, що, подорожуючи, ми потрапили у звичайну селянську хату, де колись жили чарівні речі, зокрема дуже талановитий Пензлик. Він увесь час прикрашав хату чудовим розписом. На стінах, на дерев'яному та глиняному посуді розквітали гарні-прегарні квіти, пламеніли ягоди калини,

майоріли веселі зелені листочки. Поряд у хаті жила собі

Голочка. Вона дивилась на роботу Пензлика і тихо сумувала. «Невже я ніколи не зможу малювати?» — думала вона. Голочка трохи заздрила Пензликові, його майстерності. Але заздрість — то марна справа. Якщо ти любиш навколишній світ, то знайдеш спосіб, як втілити свою любов у працю.

Голочка вирішила й собі спробувати створити красу. Вона взяла різнокольорові нитки й побігла гуляти по чистому полі полотна. Нікого не забула працелюбна Голочка, про всіх потурбувалась — вишила одяг, рушники, серветки, скатертини. Удень і вночі працювала вона.

Люди, які зайшли до хати, глянувши на вишивки, здивувалися від захоплення.

Спостережлива Голочка наче навмисно перенесла всі барви квітучої землі у своє гаптування. Яскраво сяють квіти ружі, символізуючи гаряче сонце. Золотаві колоски підкреслюють родючість матері-землі. Дубове листя, гілочки хмелю, винограду чи барвінку передають безперервність людського життя.

Голочка також вигаптувала найщиріші привітання та побажання, але незвичайною, своєрідною мовою символів.

Багато секретів приховує країна Вишиванка і відкриває їх не всім. Мова її виробів стає зрозумілою лише тим, хто поважливо ставиться до природи, адже вишивка — то духовне коріння нашого народу, втілення його тісного зв'язку з красою рідної землі.

(За Г. Тарасенко.)

II. Перекажи текст за поданим нижче планом.

План

1. Куди ми вирушимо уявну подорож?
2. Хто жив у звичайній селянській хаті?
3. Як прикрашав хату Пензлик?
4. Чому заздрила йому Голочка?
5. Що вирішила Голочка?
6. Чому здивувалися люди?
7. Хто може розгадати таємниці країни Вишиванки?

III. Свій переказ запиши спочатку на чернетці, удоскональ його і перепиши у зошит.

СЛОВА, БЛИЗЬКІ ЗА ЗНАЧЕННЯМ (СИНОНІМИ)

Читаємо, спостерігаємо, добираємо синоніми, складаємо розповідь за малюнком і опорними словами

Пригадай! Слова, однакові або близькі за значенням, але різні за звучанням, які належать до однієї частини мови, називаються **синонімами** (від грецького слова **синонімос** — *однойменний*): *плаття* — *сукня*; *будинок* — *палац* — *хата*; *блакитний* — *волошковий*; *говорити* — *казати*.

231. I. Виразно прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Назви синоніми.

Калина напрочуд гарна навесні, але ще краща вона, коли художниця-осінь забарвлює її листя в усі кольори веселки.

Вже на схилі літа, у серпні, калинові кущі ніби займаються ясно-червоним полум'ям. Великі кетяги з плодами, щедро налиті червоним соком, яскравіють на сонці. Ви добре знаєте ці багряні «намистинки» з блискучою червоною оболонкою.

Восени важкі стиглі криваво-червоні ягоди схиляють гілки додолу. Інколи їх так багато, що навіть листя за ними не видно.

Калина не втрачає своєї краси та привабливості навіть тоді, коли земля вкривається білим снігом. Кетяги калини на білому тлі¹ здаються казковими. Темно-червоні плоди калини висять на кущах до самої весни. *(Із журналу.)*

II. Випиши синоніми — назви кольорів до слова червоний.

III. Поясни лексичне значення слова «кетяг».

232. I. Знайди «третього зайвого».

сміливий, швидкий, хоробрий
дощ, злива, громовиця
крамниця, базар, ринок
хмара, громовиця, блискавка

II. Добери до «третього зайвого» кожного рядка синоніми й запиши їх.

233. I. Розглянь малюнок. Склади розповідь про побачене на ньому, використовуючи потрібні синоніми.

- діти, малюки, дівтора, дітлахи;
- змайстрували, зробили, виготовили;
- птахи, пернаті друзі, птаство;
- дивляться, спостерігають;
- щебечуть, цвірінкають, співають;
- годують, пригощають, частують;
- веселі, радісні, щасливі;
- хороше, приємно, чудово.

II. Свій текст запиши. Які слова із синонімічних рядів ти використав (використала)? Чому саме їх обрав?

234. Спиши прислів'я. Визнач слова, до яких можна дібрати синоніми. Підкресли їх. Добери й запиши синоніми до підкреслених тобою слів.

1. Добре діло твори сміло.
2. Просо вітру боїться, а дощеві кланяється.
3. Де господар добре робить, там і поле буйно родить.
4. Чого сам собі не зичиш, того і другому не жадай.
5. Пташка красна своїм пір'ям, а людина — знанням.
6. Шануй людей і тебе шануватимуть.

235. Із поданих слів-синонімів обери потрібні, щоб поєднати їх із поданими в дужках іменниками. Запиши їх.

коричневі, карі (туфлі, очі);

¹ Тло — фон.

густий, дрімучий (ліс, туман);
гарячий, пекучий (привіт, промінь);
старий, старовинний (дід, танок);
древній, давній (Київ, рукопис).

236. I. Виразно прочитай текст.

Київ! Скільки сонця і тепла випромінює це слово!
І ось я вперше в цьому чарівному місті. Наша столиця здалася мені незвичайною. Прекрасний у крилатих каштанах Хрещатик. Чудовий широкий Дніпро. Побувала я і в неповторному Софіївському соборі.

II. Випиши ряди синонімів. Скільки їх у тебе вийшло?

Зверни увагу! Київ, місто, столиця — це текстуальні синоніми, тобто такі, що стають синонімами тільки в певному тексті.

237. I. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Чим захоплюється автор?

Ми вийшли на галявину і зацікавилися від подиву. Посеред неї, гордо розкинувши свої віги, стояв дуб. Такого дерева ми ще ніколи не бачили. Це був справжній велетенський. Ми спробували обхопити його стовбур, але наших рук не вистачило. Його гілля, здавалось, сягало до самих хмар.

Скільки ж було йому років? Сто? Двісті? А, може, ще більше? Свідком яких подій було це дерево? Кого за своє довге життя бачив цей сивочолий дідуган?

Ми тільки могли здогадуватися про це. Одне знали точно — це було найстаріше дерево в лісі, його справжнісінький патріарх.

(А. Бабенко)

II. Випиши речення, у яких ужиті текстуальні синоніми. Підкресли їх.

238. *Попрацюйте в групах.*

Прочитайте текст і знайдіть слова, які порушують риму. Виправте за допомогою поданих у дужках синонімів рядки так, щоб вони стали римованими. Запишіть їх.

* * *

1. Пролісок ніжний з росточком тендітним
В небо дививсь оченятком голубим.

* * *

2. Зима в убранні сніжно-білім
Несе з собою завірюхи.

* * *

3. Коли народилася друга дитина,
У нас стала дружна велика сім'я.

(Лазуровий, блакитний, синій; віхола, завія, заметіль; рід, рідня, родина)

239. Відредагуй і запиши текст.

СТРАШНИЙ ЗВІР

Олесь і Галинка почвалані в ліс по гриби. У дуплі дерева вони побачили страшного звіра. Діти жбурнули кошики і щодуху понеслися з лісу. Дорогою вони здибали лісника і про все розбазікали йому. Лісник швидко приплентався до дупла і втягнув звідти переляканого котика. Оце й був той жахливий звір, який так перелякав дітей.

240. Запиши речення, обравши з дужок найточніший синонім.

1. Небо (затяглося, заволоклося, закрилося) хмарами. 2. Діти уважно (дивилися, стежили) за витівками клоунів. 3. Василько (спокійно, байдуже) йшов по вулиці. 4. Настало (спекотливе, тепле, жарке) літо. 5. Для туристських походів добре мати спортивний (одяг, костюм). 6. На лузі пасеться (табун, зграя) коней. 7. Пташок називають (сторожами, охоронцями) садів. 8. (Густий, непролазний) туман клубочився над річкою.

СЛОВА, ПРОТИЛЕЖНІ ЗА ЗНАЧЕННЯМ (АНТОНІМИ)

**Читаємо — розуміємо, спостерігаємо,
збагачуємо словниковий запас, складаємо казку**

II. Знайди у вірші пари антонімів. Поміркуй, із якою метою вони вжиті. Випиши їх.

241. Прочитай текст. Про що нове ти з нього довідався (довідалася)?

Розповідь ученого Лінгвіста

Пригадай! Різні слова, які належать до тієї самої частини мови, але мають протилежне значення, зветься **антонімами** (від грецьких слів **анти** — проти та **оніма** — ім'я). Наприклад: *великий* — *малий*, *сваритись* — *митись*.

Але не всі слова можуть мати антоніми. Так, не мають антонімів слова *олівець*, *склянка*, *губи* та ін.

Якщо слово має кілька значень, то в нього може бути кілька антонімів. Наприклад: *свіжий хліб* — *черствий хліб*, *свіжа газета* — *вчорашня газета*, *свіжий вітер* — *теплий вітер*.

242. I. Спиши речення. У кожному з них підкресли пари антонімів — різним кольором.

1. Цибуля має тонку шкірку — зима буде м'яка, товсту — зима буде сувора. 2. Перший сніг щільний і мокрий — на вологе літо, сухий і легкий — на сухе. 3. Жайворонок з'явився — до тепла, а зяблик — до холоду. 4. Ластівки ввечері літають високо — уранці буде ясна погода, а низько — хмарна. 5. Для свого діла — завжди погода, для чужого — негода.

II. У якому з речень є синоніми? Назви їх.

243. Опиши двох учнів свого класу, уживаючи антоніми. До уваги бери зріст, колір волосся, характер, звички. Запиши складений текст.

244. Добери потрібний антонім і запиши з ним прислів'я.

1. Що влітку за день загубиш, того ... й за тиждень не знайдеш. 2. Ліпше своє ..., ніж чуже велике. 3. ... переймай, а зла уникай. 4. З великої хмари ... дощ буває. 5. Із самого початку думай, який буде 6. ... та кривда, як вогонь та

245. I. Складіть і запишіть казку за поданим початком.

Зустрілася Зима з Літом і почали вихвалитися одна перед одною.

II. Простежте, чи вживали ви в казці антоніми? А синоніми?

Навчаємось доречно вживати антоніми. Перекладаємо українською мовою

246. Прочитай. До виділених слів добери антоніми й запиши з ними текст.

Юрко і Данилко — нерозлучні друзі. **Чорнявий, високий, тоненький**, як лозинка. Данилко і ..., ..., ..., наче м'ячик, Юрко. Та й характери в них були різні. Юрко **пустотливий**, а Данилко їх **ніколи** не бачили **окремо**. Вони ... були

Хлопчики дружно **працювали** у шкільному гуртку і разом ... після уроків. Тільки Юрко любив слухать **веселі** пісні, а Данилко

247. Прочитай загадку і відгадай її. До якого вжитого в тексті слова відгадка є антонімом?

Цікавий антонім Я антонім слову **сміх** не від **радості**, потіх. Я буваю мимоволі від нещастя, **горя**, болю, від **образи** і **невдач**. Відгадали слово? II. Добери й запиши антоніми до виділених слів.

248. Прочитай і відгадай загадки. Запиши їх разом із відгадками. Підкресли пари антонімів.

1. У легкого держака голова така важка. 2. У вогні я розмокаю, у воді я висихаю. 3. Дивиться на землю, як зерно клює, дивиться на небо, як водичку п'є. 4. Дуже я потрібна всім: і дорослим, і малим. Всіх я розуму учу, а сама завжди мовчу. (Із загадок Г. Бойка.)

249. Переклади прислів'я і приказки українською мовою. Добери потрібні антоніми й запиши речення.

Co głupi straci, tym się mądry wzbogaci.
Lepiej dmuchać na zimne niż się gorącym sparzyć.
Lepiej z mądrym zgubić niż z głupim znaleźć.
Raz na wozie, raz pod wozem.
Umarł król, niech żyje król.
Lepiej ze swoimi płakać niż z obcymi skakać.
Zгода buduje, niezgoda rujnuje.

Пишемо твір-опис за картиною. Використовуємо образні слова й вислови із запропонованого тексту

250. I. Послухай текст і розглянь репродукцію картини М. Пимоненка «Перед грозою». Поміркуй, чи відповідає опис змісту картини. Які слова і вирази знайшов автор опису, щоб передати зміст картини, її настрої? Чи використовував (використала) синоніми? Які саме?

Вітри, як і люди, мають свій характер. Чи зустрічали ви ласкавий вітер? Такий вітер, легко торкаючись нашого обличчя, несе приємну прохолоду. Він пестливо гладить травичку, голубить листочки дерев — і все у природі ніби тягнеться назустріч ніжному дотику. А чи всі вітри мають таку лагідну вдачу? Звичайно, ні. Вітри бувають грізними, войовничими і надзвичайно сильними. Трапляється, серед ясного дня вітер розпочинає бешкетувати — гонить хмари, наштотує їх одна на одну і наче видавлює з них зливу.

Погляньте на картину Миколи Пимоненка «Перед грозою».

Ось що наробив бешкетник-вітер! Небо насупилось, наче розгнівалось.

Здається, що воно враз розступиться, перетяте навпіл блискавицею. Ще мить — і вперіщить дощ. Куриться дорога. Поспішаючи додому, підганяє отару пастушка. Дівчинка йде швидко, майже біжить. А гроза настає на п'яти...

...А де ж вітер у цій картині? Може, художник забув його намалювати? Ні, він тут — носиться над степом, ширяє в передгрозовому небі, гне дерева далеко на обрії. Ми ніби чуємо його гнівне дихання. Ось він наздоганяє дівчинку, штовхає її у спину, — рве на ній одяг. Вітер танцює по дорозі, підіймає за вівцями куряву і несе її вдалечінь. Та найбільша його турбота — то хмари. Він гонить їх по небу, збиває до купи, ніби хоче посварити. А хмари і справді сердяться — гримають на нього. Але нічого не вдієш — такий у цього вітру характер. А чи змогли б ви його визначити? Так, у цього вітру рішуча вдача. Сильний, владний, неблаганний — він розбурхує природу, готуючи її до грози. Опісля буде тиша, спокій, стома, відпочинок... А поки що вітер робить свою справу, викликаючи гнів, сварку, кипіння, збудження — найбільше напруження сил у природі.

Г. Тарасенко

II. Спробуй передати свої враження від картини, використовуючи образні слова й вислови з тексту. Запиши складений тобою текст на чернетці, прочитай його, відредагуй і перепиши у зошит.

Перевір себе

Дай відповідь на запитання. Виконай завдання.

1. Що вивчається в розділі **лексикологія**?

2. Що таке лексичне значення слова?

3. За лексичним значенням упізнай слова й запиши їх.

*Атмосферна волога, яка осідає під час охолодження дрібними водяними краплями — ...;
високий садовий куц із білими квітами, які мають різкий, солодкуватий аромат — ...;
відвар із м'яса чи овочів. . . :*

довідник, у якому послідовно перелічуються всі дні року і видатні події, пов'язані з ними — . . .

4. Що таке пряме і переносне значення слів? Для чого вживаються в мовленні слова в переносному значенні?

5. Прочитай подані пари слів. Які з них є омонімами, а які — багатозначними?

хвіст (коня) — хвіст (поїзда)

ключ (від дверей) — ключ (джерело)

гранат (плід дерева) — гранат (коштовний камінь)

шляпка (гриба) — шляпка (головний убір)

6. Які слова називаються синонімами? Для чого вони вживаються в мовленні? Наведи приклади.

7. Які слова називаються антонімами? Наведи приклади.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Спостерігаємо за народними висловами, тлумачимо їхнє значення, використовуємо у мовленні. Створюємо текст

251. Прочитай текст. І. Про що ти дізнався (дізналася)? Що запам'ятав (запам'ятала)?

Розповідь ученого Лінгвіста

В українській мові, як і в багатьох інших мовах світу, є короткі стійкі вирази, за допомогою яких можна в кількох словах багато сказати. Ці вислови часто зовсім не пов'язані з назвами тих понять, про які говориться. Ось, наприклад, ти добре знаєш, що означають слова *гора*, *плечі*, знаєте, що гору на плечах людина втримати не може. Але люди, коли хочуть повідомити про те, що вони позбулися чогось неприємного, важкого, кажуть: *як гору з плечей звалив*.

Ти коли-небудь бачив, як плаче кіт? Звичайно ж, ні. Але ж люди говорять: *як кіт наплакав*, коли хочуть сказати, що чогось було дуже-дуже мало або й зовсім не було.

Говорячи так, люди використовують у своєму мовленні влучні стійкі вирази, які в науці про мову (лінгвістиці) зветься **фразеологізмами** (від грецького слова **фразис** — вислів).

Значення фразеологізмів пояснюється у фразеологічних словниках. Фразеологізми надають мові виразності, дотепності.

252. Порівняй речення, подані у стовпчиках ліворуч і праворуч. Визнач, чи однакові в них значення виділених слів і словосполучень. Які з них є фразеологізмами? Спиши їх.

Капітан футбольної команди — **права рука** тренера.
Марійка дивиться на неї як на **порожнє місце**,
Він живе **на широку ногу**.

Права рука хворого ще довго боліла.
Єдине **порожнє місце** в залі
було в останньому ряду.
На широку ногу взуття в
магазині не було.

Чи знаєш ти?

Фразеологізм **жити на широку ногу** означає *жити у великому достатку, розкішно, не думаючи про витрати*.

Колись у Європі була поширена мода носити велике, довге чи широке взуття. Чим воно було довшим, тим більше шанували людину. Довжина взуття визначала міру її багатства. Інколи довжина черевиків досягала півметра.

Щоб було зручно ходити в таких черевиках, у їхні носи закладали сіно чи соломку або загинали їх догори.

Ось чому українці кажуть **живу на широку ногу**, німці — **живу на велику ногу**, французи — **сіно в черевиках маю**.

253. Добери до кожного фразеологізму з дужок відповідний синонім, яким можна пояснити значення фразеологізму, і запиши його поряд.

Пекти раків — ..., не чути ні рук, ні ніг — ..., робити з мухи слона — ..., тримати язик за зубами — ..., байдики бити — ..., накивати п'ятами — (стомитись, утекти, червоніти, ледарювати, мовчати, перебільшувати)

254. I Добери з дужок потрібні слова, щоб вийшли фразеологізми, запиши їх.

1. Виходити сухим із ... 2. Устроїти ... не у своє діло. 3. Тримати язика за ... 4. Десята вода на ... 5. Дорога ложка до ... 6. Ні слуху ні 7. Почувати себе як риба у (воді, киселі, води, духу, носа, обіду, зубами).

II. Поясни, як ти розумієш відновлені фразеологізми. Склади з двома-трьома з них речення.

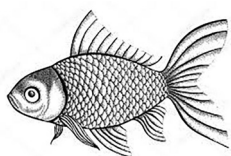
Давай пожартуємо...

Учитель запропонував пояснити, як діти розуміють фразеологізм «ведмідь на вухо наступив». Сергійко відповів:

«Я розумію так, що хлопець упав із дерева, і ведмідь лапою наступив на його вухо».

Це так чи не так?

255. Замість крапок допиши назви зображених тварин і віднови фразеологізми. У яких випадках можна ними скористатися? Наведи приклади.

Упертий як ...

Хитрий як ...

Колючий як ...

Надутий як ...

Німий як ...

Балакучий як ...

256. Поясни значення фразеологізму «розвісити вуха». Склади за його змістом невеликий текст.

Спостерігаймо за використанням фразеологізмів у польській і українській мовах, робимо висновки. Створюємо текст

257. I. Прочитай і порівняй польські та українські фразеологізми. Що вони означають?

<i>darowanemu koniowi w zęby się zagląda</i>	дарованому коневі в зуби не дивляться
<i>biały kruk</i>	пташине молоко
<i>budować zamki na lodzie</i>	будувати повітряні замки
<i>czervenąć się jak rak</i>	червоніти як рак
<i>dziobać nosem</i>	клювати носом
<i>jak psu z gardła wyjęte</i>	як корова пожувала

<i>leje jak z cebra</i>	ллє як з відра
<i>nie ma dymu bez ognia</i>	нема диму без вогню

Зверни увагу! Однозначні польські й українські фразеологізми можуть не відрізнятися за своїм складом і формою слів (*brudny jak świnia* — брудний як свиня) можуть відрізнятися формою слів або одним словом (*palcem pro wodzie pisane* — вилами по воді писано; *garić się jak cielę na malowane wrota* — дивиться як баран на нові ворота), а можуть різнитися усіма складовими одиницями (*gruba ryba* — важлива пташка).

258. I. Прочитай польські фразеологізми. У стовпчику праворуч відшукай їхні українські відповідники.

<i>brać / wziąć byka za rogi</i>	брати бика за роги
<i>być odważnym jak lew</i>	відважний як лев
<i>czuć się jak ryba w wodzie</i>	почуватися як риба у воді
<i>głodny jak wilk</i>	голодний як вовк
<i>est jak opuszczony do wod</i>	як у воду опущений
<i>łapać dwie sroki za ogon</i>	зловити двох зайців

II. Обидва стовпчики запиши так, щоб у тебе вийшов польсько-український фразеологічний словник.

259. I. Прочитай фразеологізми. Поміркуй, коли так говорять. Запиши 2–3 пояснення (міркування) за зразком поданим нижче («Чи знаєш ти?»).

На одну мірку міряти; як з гуски вода; наскочила коса на камінь; на край світу піти; ловити гав; ведмежа послуга; вовк в овечій шкурі; накрити мокрим рядном.

Чи знаєш ти?

Вовк в овечій шкурі — так називають заздрісну, злу людину, яка приховує свої хижі наміри під виглядом порядності.

260. На основі одного з названих вище фразеологізмів склади й запиши невеликий текст.

Міркуємо чи завжди правильно ми розуміємо фразеологізми. Відновлюємо фразеологізми, складаємо речення

261. I. Прочитай подані нижче фразеологізми і скажи, які з них проілюстровані хлопчиком. Чи правильно він зрозумів їхнє значення? Поясни, як ти їх розумієш. Запиши їх.

Попогріти чуба, намити чуба, на безриб'ї і рак риба, де раки зимують, на злодієві й шапка горить.

262. Прочитай. Спиши.

* * *

Недовіра-перевіра,
Та, що жодному не вірить,
Все мандрує диво-краєм,
В нім цікаве щось шукає.
В краї цім живе **жар-птиця**,
І **у жмені** там **синиця**.
Синій птах, **ворона біла**.
Що **не в свої сани сіда**.
Люди там **встають з півнями**,
Не всі вдома там роками,
Моя хата лише **скраю**,
Хлібом-сіллю там **стрічають**.

А. Свашенко

II. Поясни, як ти розумієш виділені фразеологізми.

263. I. Відгадай загадки А. Свашенко.

Хто про себе так говорить?

1. Коли зла комусь бажають, чомусь мене підкладають. 2. Маю доленьку гірку — продають мене в мішку, 3. Коли совісті не мають, очі в мене позичають.

II. Запиши фразеологізми, доповнивши їх словами-відгадками. Підкласти ...; продавати ... в мішку; позичати в ... очей.

264. Віднови й запиши фразеологізми, дібравши з дужок потрібні слова.

1. На городі бузина, а в Києві (Дніпро, каштани, дядько). 2. (Учитель, язик, компас) до Києва доведе. 3. За словом до (словника, кишені, зошита) не лізе. 4. Ганятися за двома (вовками, зайцями, лисицями).

265. Склади й запиши речення з такими фразеологізмами: кури не клюють; як кіт наплавав; дерти носа вгору; розбити глека; намотати на вус.

**Навчаємося доречно вживати фразеологізми,
переказуємо текст. Складаємо розповідь**

266. I. Прочитайте текст. Перекажіть його.

ВІТЕР І ВИХОР

У глибокому яру, куди й сонце ледве проникає, дрімав собі Вітер. Попрохали в нього рослини в полі, трави на луках, дерева в лісі, щоб полетів він до синього моря та пригнав дощову хмару, бо знемагають вони від спеки.

Вилетів Вітер з яру, а назустріч йому Вихор.

— Гей, Вихоре! — гукнув Вітер, — приставай до мене, подамося до моря, приженемо хмару.
— Ет, мені й тут добре, — хмикнув Вихор і помчав шукати нових розваг.

Вилетів він на баштан, жартуючи, пов'язував огудиння кавунів та динь, роздмухав солом'яну курені. З куреня вибіг баштанник і став сваритися. Вихор схопив у нього з голови солом'яного бриля і закружляв із ним над баштаном.

– Хо-хо-хо! — сміявся Вихор і крутив брилем.

Та врешті це йому обридло й він кинув бриля прямо баштанникові прямо на лисину. Після цього Вихор покушпелів по дорозі, здіймаючи стовп куряви, а корови, ній паслися неподалік, чмихали й невдоволено хитали головами.

Вихор повернув на пшеничне поле.

– Розбишака з'явився, розбишака! — шепотіли зелені колоски й пригиналися по землі.

А Вітер тим часом летів до моря. Він відчував, що сили в нього збавляється і слід було опуститися на землю, передихнути. Але Вітер казав собі: «Кріпись! Треба хутчіше долетіти до моря, поки інші вітри не порозбирали дощових хмар».

– Ну, а Вихор? Той уже розгулював лугом. Зачувши, що він летить, ховалися по норах миші, нишкли коники-стрибунці, хилилися додолу трави.

Піднявши все живе в лузі сторчма, Вихор вирішив прогулятися лісом. Край лісу стояв старий дуб-велетен, а обіч нього — молоді дубки, його сини й онуки. Вихор летів прямо на них, не звертаючи.

– Дорогу! Дорогу! — галасував він. Та дуби були незворушні.

– Ну, зараз ви пожалкуєте! — напружився Вихор, розігнався і... тільки зойкнув, налетівши на могутні груди старого дуба.

Саме цієї миті вернувся з моря Вітер. Він пригнав дощову хмару.

І враз на поблякле від спеки листя, на трави, на жита-пшениці сипонули життєдайні прохолодні краплі.

– Спасибі Вітрові! — зраділи дерева. — Це він приніс нам цілющий дощ!

– Спасибі Вітрові! — долинуло з баштану і з пшеничного поля.

– Спасибі Вітрові! — котилося лугом.

А стомлений Вітер полетів до глибокого яру. Йому треба було перепочити, набратися сили. Бо завтра знов чекає на нього робота.

В. Чухліб

II. Робота у групах. Запишіть, яка ще робота у вітру.

Давай пожартуємо...

Дай відповідь на жартівливі запитання.

1. Коли правда схожа на голку? 2. Якої каші всі бояться? 3. Яких ніг треба позбутись, щоб міцно заснути?

267. I. Поміркуй, чи можна так сказати.

1. Іванко прикусив язика й розповів таємницю друзям. 2. Петрик збився з ніг і побіг грати у футбол. 3; Марійка крутилася, мов дзиґа, і спокійно перемила весь посуд.

II. Визнач фразеологізми. Склади й запиши речення так, щоб вони відповідали: змісту фразеологізмів.

268. Прочитай фразеологізми. Спиши. Поясни, коли так говорять. За потреби скористайся словником.

1. Дістанеться на кислички.
2. Кидати слова на вітер.
3. Із ним каші не звариш.
4. Хоч з моста та в воду.
5. Зарубати на носі.

269. Склади й запиши розповідь про якийсь випадок із твого життя, до якого можна було б застосувати той із названих вище фразеологізмів, котрий тобі найбільше сподобався.

Перевір себе

I. Дай відповідь на такі запитання;

1. Що вивчає розділ лінгвістики, який називається фразеологією?
2. Що таке фразеологізм?

II. Виконай такі завдання:

1. Закінчи фразеологізми, які вживаються в казках:

- а) по бороді текло, а ...;
- б) ні в казці сказати, ні ...;
- в) скоро казка мовиться, та...;
- г) у тридев'ятім царстві, у ...;
- г) вам казка, а мені.. .

2. Назви відомі тобі фразеологізми, до складу яких входять слова *голова, ніс, руки*. Помагайся з однокласниками, хто назве більше таких фразеологізмів.

III. Дай відповідь на запитання:

1. Які фразеологізми вживають, коли хочуть сказати про те, що хтось дуже швидко побіг; коли хтось несподівано помітив щось нове, незрозуміле, що здивувало; коли хтось неухважний; коли хтось у громадському транспорті їде без квитка.

2. За одним із цих фразеологізмів склади текст.

ТЕКСТ. ВИДИ ТЕКСТІВ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ. ТЕМА І ГОЛОВНА ДУМКА

**Визначаємо вид тексту за метою висловлювання.
Добираємо заголовок до тексту. Створюємо тексти**

270. I. Прочитай текст. Визнач, який він за метою висловлювання.

На високому стеблі велика квітка із золотими пелюстками. Спить уночі соняшник, схиливши свої пелюстки. Та як тільки сонце викотиться з-за обрію, соняшник повертає до нього свою золоту голівку, схожу на сонце. Ось тому й називають квітку соняшником.

(За В. Сухомлинським)

II. Добери до тексту заголовки.

271. Доберіть до кожного слова малюнок і тлумачення (текст-опис).

Єгер, вільха, материнка, конюшина.

Невисока багаторічна трав'яниста рослина заввишки 5-25 см. Листки складаються із трьох, рідше із 5-9 листочків. Цвіте з травня по вересень, квітки зібрані у суцвіття – голівки.

Працівник, який охороняє звірів та птахів, керує полюванням.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30-75 см. Її листки темно-зеленого кольору із прозорими прожилками, на кінчику загострені, зверху темно-зелені. Цвіте у липні-серпні, квітки – дрібні рожеві або рожево-пурпурові, зібрані у суцвіття. Ростає на сухих луках, у хвойних лісах, галявинах або узліссях. Має приємний запах, на смак трохи гіркувата, злегка терпка. Використовується у медицині.

Листяне вологолюбне дерево 10-30 м заввишки зі струнким стовбуром, вкритим темно-бурою корою, яка з віком стає майже чорною.

Квітки – сережки 4-7 см завдовжки. Плід – червоно-бурий горішок. Це дерево не боїться морозів і любить тінь. Ростає на лісових болотах, по берегах річок, біля джерел.

272. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Є в кульбабок одна незвичайна властивість — вони не в'януть і не опадають, як решта квітів, вони старіють і вмирають, як люди. Коли надходить їхній час, жовті голівки кульбабок укриваються сивиною — білими пухнастими волосками. Вітер зриває їх і розносить по землі. Іноді йому допомагають діти. Бавлячись, вони обдувають сиві голівки кульбабок, і кульбабки мовчки покійно вмирають. А сиві волоски падають на землю, і з них навесні знову виростають квіти. (За В. Нестайком.)

273. Склади текст-опис (3–4 речення) квітучої кульбабки. Запиши його.

274. I. Прочитай. Про що повідомляється в тексті? Розкажи. Може, ви гадаєте, що в давнину Київ був такий самий, як тепер? Ні, навіть зовсім не схожий.

Будинки були маленькі, дерев'яні. Головна частина міста стояла на горі, яка зветься Старокиївська. З цієї гори тепер можна спуститися до Подолу на фунікулері. А тоді, звичайно, ніякого фунікулера не було. І до Подолу, де теж селилися люди, доводилося спускатися пішки або кіннями, стрімкими стежками й узвозами¹.

Навколо міста з трьох боків підступав ліс, з четвертого боку був високий берег Дніпра. Ліс спускався по схилах глибокого й довгого яру, який перехрещувався з другим яром і тому називався Хрещатиком. Ану, здогадайтеся, де саме був той яр? Та звичайно ж, там, де тепер вулиця Хрещатик! Вона ж тому так зветься, що тут був колись Хрещатий яр. Тепер Хрещатик зовсім інший. Це головна вулиця міста. (За Н. Забілою.)

II. Визнач тему і головну думку тексту.

III. Добери до нього з поданих заголовків той, який, на твою думку, є найдоцільнішим: «Головна вулиця», «Давній Київ», «Чому Хрещатик так зветься».

Зверни увагу! Щоб скласти текст-роздум, потрібно:

- визначити тему повідомлення;
- визначити основну тезу, яку будеш доводити;
- дібрати й навести аргументи (докази);
- зробити висновок.

275. I. Прочитай. Поміркуй, чого не вистачає тексту, щоб стати роздумом.

Послали бригаду лісорубів у гай. Був ясний, сонячний осінній день. Берізки з білими стовбурами, золотистим листячком на тлі яскраво-синього неба були такими гарними! Зупинились лісоруби, завмерли від краси.

II. Із поданих у дужках речень обери те, яке перетворить поданий текст на роздум. Запиши весь текст.

(Розмірковували, що можна посадити дерева й на інші ділянки. Ось чому не піднялася рука з сокирою вчинити розправу над деревами. І досі росте білокорий березовий гай, даруючи людям насолоду.)

276. I. Склади текст-роздум на тему: «Прогулянка до осіннього лісу» основна теза якого така: «Добре, коли людина вміє милуватися природою, оберігати її».

II. Запиши складений тобою текст.

¹ Узвіз — вулиця, дорога, що мають підйом.

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР

**Повторюємо знання засвоєні в початкових класах.
Збагачуємо словниковий запас**

277. *Попрацюйте в групах.*

I. Прочитайте лінгвістичну казку. Про що в ній розповідається?

КАЗКА-БУВАЛЬЩИНА

Не за синіми морями, не за дальніми лісами, а в Лінгвістиці-країні проживали друзі вірні. Головним в них корінь був (пригадай, якщо забув). Префікс, суфікс з ним дружили і слова нові творили. Стануть дружно усі в ряд, вмить до нас загомонять. І читаємо: **загадка**, а можливо, ще й **відгадка**, **прадід**, **дід**, а ще **дідусь** — всіх назвати не берусь.

А. Свашенко

II. Назвіть виділені слова. Спочатку виділи основу і закінчення, визнач, із яких частин складається основа. Запиши виділені слова. Познач їхню будову. Чи є серед них споріднені? Доведи свою думку.

278. I. Прочитай завдання, подані нижче. Які слова ти утвориш? Запиши їх.

1. Префікс від слова **проходити**, суфікс від слова **дубок**, корінь від слова **лісовий**.
2. Префікс від слова **напитися**, суфікс від слова **дружний**, закінчення від слова **рука**, корінь від слова **бережок**.
3. Префікс від слова **піднести**, суфікс від слова **двірник**, корінь від слова **вода**.

II. Склади й запиши з утвореними словами речення.

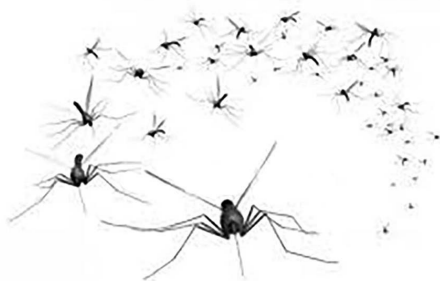
279. I. *Попрацюйте в парах.*

Запиши вірш, який тобі продиктує однокласник (однокласниця).

* * *

Комарі на скрипку грають,
комарівни завмирають.
І нема на світі рівні
комаровій комарівні.
Почорніли ліхтарі —
все обсіли комарі!
Ні вікна, ані зорі —
комарюють комарі.

Л. Костенко

II. Знайдіть споріднені слова й розбери їх за будовою.

280. I. Відгадай загадку. Спиши. Визнач і поясни орфограми.

* * *

Як **хлопчик** додому **увечері** біг,
По небу **надкушений** плавав
пиріг.
Хочете — вірте, хочете — ні,

По небу надкушений плавав пиріг.
Як хлопчик уже заступав за поріг.
То тітка товста наздогнала пиріг.
Хочете — вірте, хочете — ні.
Догнала, зловила, ковтнула пиріг!

Л. Повх

II. У виділених словах визнач морфеми.

281. До поданих коренів слів добери префікс, суфікс. Склади й запиши речення з утвореними словами.
— друг-, -школ- (-шкіл-), -зим-

ОСНОВА І ЗАКІНЧЕННЯ

Спостерігаємо, робимо висновки, вправляємося у визначенні основи і закінчення, складаємо казку

Пригадай! Основа слова — це та його частина, яка передає лексичне значення. **Закінчення** мають тільки змінні слова. Воно служить для зв'язку слів у словосполученні та реченні. Наприклад: *сонячн[ий] день, сонячн[а] доріжка*. Існують і незмінні слова, тобто такі, що не змінюються ні за відмінками, ні за числами (*піаніно, увечері, радісно*). Ці слова складаються лише з основи.

282. Прочитай слова. Випиши спочатку ті з них, які мають основу і закінчення, а потім ті — що тільки основу.

Весело, зранку, Дніпро, веселий, кіно, кава, голосний, зерно, тихесенько, морозиво, піаніно, диво, таксі, тихесенький.

283. *Попрацюйте в парах.*

I. Знайди «третього зайвого» серед змінних і незмінних слів в кожному рядку. За якою ознакою ти будеш його шукати?

Вікно, відро, радіо, пенсне, поле, карасі, івасі, лосі, стіна, звечора, зранку.

II. Склади з кожним «третім зайвим» речення.

Зверни увагу! Закінчення може бути **нульовим** тоді, коли в початковій формі воно не виражене звуком (а на письмі буквою), а в інших формах того ж слова — виражене. Наприклад: *ліс — ліси — лісу*. Нульове закінчення під час розбору позначається так [Ø]: *кошик [Ø], гриб [Ø]*.

284. Прочитай рядки слів. Поміркуй, чи є в кожному з них закінчення.

ліс — ліси — лісу

кошик — кошики — кошиком

гриб — гриби — грибами

Зверни увагу! Закінчення може бути **нульовим** тоді, коли в початковій формі воно не виражене звуком (а на письмі буквою), а в інших формах того ж слова — виражене. Наприклад: *ліс — ліси — лісу*. Нульове закінчення під час розбору позначається так □: *кошик □, гриб □*.

Змінюємо форми слів. Удосконалюємо правописні уміння. Перекладаємо текст українською мовою, розповідаємо

285. I. Прочитай слова. Запиши, що кому потрібно.

Тюлень, водій, футболіст, заєць, ведмідь, кухар, павич, морква, риба, автобус, футбольний м'яч, бочка меду, каструля, пір'їна павича.

II. Щоб не помилитись під час запису слів, користуйся таблицею.

Якщо основа іменників чоловічого роду закінчується на		
[-]	[=], [ж], [ч], [ш] та [р]	[й']
[-ові]	[-еві]	[-еві]

286. Спиши вірш, заповнюючи пропуски. Доведи правильність виконання вправи.

Сняться олен..ві трави,
Кухар..ві — гарні страви,
Сниться півн..ві зернина,
Лос.ві — пахуче сіно,
Лебед..ві — плесо¹ чисте.
Ясне сонце променисте.
Сняться вчител..ві діти.
Дітям сняться зорі й квіти.

А. Сващенко

287. I. Прочитай. Дай відповідь на запитання: «Хто ким (чим) пишається?» Свою відповідь запиши. Познач основу і закінчення.

Соловейко (дзвінка пісня); джерело (свіжа водиця); Василько (маленька сестра); садівник (урожайна груша); баштанник² (величезна диня); Марійка (шовкова сукня); Сашко (подарована колекція); тато (нова дача).

II. За потреби користуйся таблицею:

Якщо основа іменників жіночого роду закінчується на приголосні:		
[-]	[=]та [ж], [ч], [ш]	[й']
[-ою]	[-єю]	[-єю]

288. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі. Познач у них основу і закінчення.

1. I знов біжу (стежина), (стежина), (долина), (долина), (горбки), усе під (колоски), усе під теплим (вітер), під (сонечко) привітним. (С. Жупанин). 2. Пахне лан (пшениця), гай сосновий (живиця³). Вечір пахне (казка), а мамині руки — (ласка). (З народного.)

289. I. Прочитай прислів'я. Спиши.

1. Скажеш — не вернеш, напишеш — не зігреш, відрубаш — не приставиш. 2. Лінивий двічі робить, скупий — двічі платить. 3. Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш.

¹ Плесо — вільна від заростей, відносно глибока спокійна ділянка якої-небудь водойми.

² Баштанник — той, хто доглядає баштан (ділянку землі, де ростуть кавуни та дині).

³ Живиця — смола на ялині чи сосні.

II. Зверни увагу на написання букв *е* і *и* в закінченнях дієслів.

III. Поясни, чому в особових закінченнях дієслів після букв *щ* не вживається м'який знак.

Пригадай! В особових закінченнях дієслів 1-ої дієвідміни слід писати букви *-е* (*є*): *пиш[еш]*, *зна[еш]*, а в закінченнях дієслів 2-ої дієвідміни — *и* (*ї*): *слу-жш*, *доїш*.

290. Скориставшись поданою нижче довідкою, впиши потрібні букви.

1. Ми для щастя — не для горя рост...мо діток. 2. «Ми рост..мо», — квітки шепочуть. 3. І промовляють корінці: «Ми жив..мо листочки ці». 4. Жив..мо ми у країні, де моря і ріки сині.

Довідка: *рости* — *ростуть*; *ростити* — *ростять*; *жити* — *живуть*; *живити* — *живлять*.

291. I. Переклади текст українською мовою.

Umiejętność pozostawienia za sobą tego, co znane oraz jednocześnie otwarcie się na to, co przyniosą kolejne chwile i dni jest jedną z najtrudniejszych rzeczy, jakich każdy z nas musi się nauczyć.

Mówi się, że przeszłości już nie ma, a przyszłość jeszcze nie nadeszła. Jedyne, do czego masz dostęp to chwila obecna, Twoje tu i teraz. Często żyjemy w iluzji, że teraźniejszość trwa i jest niezmienna. A to nie jest prawda. Życie to proces ciągłej zmiany. Tak naprawdę to nie masz żadnej gwarancji, że kolejna chwila nie odmieni radykalnie Twojego życia.

Taka perspektywa może budzić lęk lub dawać nadzieję.

Lęk, ponieważ skoro nie wiesz, co przyniesie przyszłość, to jak możesz się na to przygotować? Jak się zabezpieczyć? Jediną odpowiedzią jest — nie możesz.

Nadzieję, ponieważ żadna, nawet najtrudniejsza sytuacja, nie może trwać wiecznie. Już za moment Twoje życie może się odmienić. Szczególnie, jeżeli podejmujesz działania w tym celu.

Aby móc żyć pełnią życia warto pogodzić się z brakiem gwarancji i otworzyć się na nieznaną przyszłość. Mieć w sobie zgodę na to, że czas płynie i nie możesz go zatrzymać. Że kolejne dni i lata będą mijać, a wraz z nimi kończyć się będą pewne zadania, sprawy czy relacje, aby mogły zacząć się inne.

Jednocześnie pamiętaj, że umiejętność pozostawienia za sobą tego, co znane oraz jednocześnie otwarcie się na to, co przyniosą kolejne chwile i dni jest jedną z najtrudniejszych rzeczy, jakich każdy z nas musi się nauczyć.

Jest tak, ponieważ wymaga ona otwartości na to, co nieznanne. A to często wywołuje lęk. Naturalnym jest, że chcesz mieć gwarancje i pewność. Dlatego tak często trzymasz się tego, co znane i oswojone. Jednak rzeczywistość jest zmienna i nie masz żadnych gwarancji. Dopóki tego nie zaakceptujesz, nie możesz żyć w prawdzie.

Zuzanna Górska-Kanabus

II. Придумай до тексту заголовок.

III. Поміркуй та скажи: чи згодний (згодна) ти з думкою автора тексту. (обґрунтуй свою відповідь).

292. Уяви себе чарівником. Поміркуй, які незвичайні подарунки ти зробив би кожному зі своїх близьких, родичів та друзів. Склади й запиши невеличку розповідь про це.

КОРІНЬ СЛОВА. СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА

**Повторюємо, добираємо спільнокореневі слова.
Створюємо текст**

Розповідь ученого Лінгвіста

Пригадай, **корінь** — це головна частина слова. Немає слів без кореня. У слові може не бути суфіксів, префіксів, закінчень, але корінь є обов'язково. Щоб знайти його у слові, потрібно дібрати 2–3 слова, у яких би корінь мав те саме лексичне значення. Наприклад: *міст* — *місток* — *місточок*.

Корінь може об'єднувати цілу низку слів: *берег*, *береговий*, *бережок*, *набережна*, *побережжя*, *прибережний* та ін. Такі слова називаються *спільнокореневими*, або *спорідненими*. У коренях можуть чергуватися голосні і приголосні звуки; *друг* — *дружний*, *стіл* — *столік*.

293. Робота в групах. Позмагайтеся!

Доберіть спільнокореневі слова до поданих (утворіть групи споріднених слів) Виграє той, хто добере більше слів. Співати, дзвонити, сніг, вітер, літак, двір.

294. I. Прочитай речення. Визнач у них спільнокореневі слова.

1. Липи у липні пахучі, нагріті. Липне медочок у липовім цвіті. (*Р. Завадовим.*) 2. А навіть мені краб? Одпушу його назад до крабики й крабенят. (*О. Пархоменко*) 3. Де пеньки старенькі, там ростуть опеньки. Між дубів та осик жити піддубень звик. (*В. Швець.*) 4. Засонніли сонні липи. Не шерехнуть сонні віги. Все сонніє у чеканні, завмирає на світанні. (*В. Романець*) 5. В жовтні жовте сонце гріє так, що все навкруг жовтіє. (*Г. Черінь.*)

II. Випиши групи споріднених слів. Познач основу і закінчення та складові основи. Доведи правильність виконання завдання.

III. Знайди речення, у якому вжиті неологізми.

295. I. Прочитай. Про що ти дізнався (дізналася)?

Сотні тисяч слів є в нашій мові, але на перше місце я поставив би три слова: хліб, праця, народ. Це три корені, на яких тримається наша держава. І ці корені так міцно переплелися, що ні розірвати їх, ні розділити ніколи. Хто не знає, що таке хліб і праця, перестає бути сином свого народу, втрачає кращі духовні якості. (*В. Сухомлинський*)

II. Випиши у стовпчик слова, які поставив на перше місце В. Сухомлинський. До кожного з них добери й запиши поруч споріднені.

Чи знаєш ти?

В українській мові є корені із «примхливою вдачею». Візьмемо, наприклад, дуже поширене дієслово руху **іти** (**йти**). Де в ньому корінь? Відкидаємо частинку **-ти** — і залишається один-однісінький звук **і** (**й**). Оце так корінь! (*За В. Вихованцем.*)

296. Прочитай речення. Чи можна назвати їх фразеологізмами? Доведи свою думку. Спиши. Визнач спільнокореневі слова. Познач у них корені.

1. Зимова днина така: сюди тень, туди тень — та й минув день. 2. Якби не зима, то й літо було б довше. 3. Січень снігом січе, а мороз вогнем пече. 4. Березень березовим віником зи-

моньку вимітає, а весноньку в гості запрошує. 5. Квітневий день рік годує. 6. Квітень з водою, травень з травою. 7. Весна красна квітками, а осінь — плодами. (З народного)

297. Склади й запиши невеличкий текст про новобудову у твоєму місті чи селі. Добери до нього заголовок. Підкресли споріднені слова.

СУФІКС

Збагачуємо словниковий запас, переказуємо текст, добираємо заголовок. Складаємо продовження тексту

298. I. Прочитай подані слова. Спиши. Познач їхню будову.

Картоплина, вишенька, сніжинка, вовчице, малюсінський, здоровенний, страшенний, зелененький.

II. Поміркуй, якого значення надають словам суфікси. Із виділеними словами склади речення.

299. I. Прочитай текст. Про що ти довідався (довідалася) з нього? Добери заголовок до тексту. Спиши.

Вітерець, вітрик, вітер, вітрище, вітрисько, вістряган, буревій. Он скільки вітрів є в нас. І кожен по-своєму називається, і кожен по-своєму поводитьсь, тобто дме. Повіває легенький весняний вітерець, приємно холодить вітрець у спеку.

Оцінюють силу вітрів люди, виставляючи бали, як учням за знання у школі. Дванадцять балів за поведінку отримав найбільший — буревій. Добре, що він у нас нечастий гість. Десятибальний вітрище вивертає дерева з корінням, а дев'ятибальний зриває дахи з будинків. (З журналу.)

II. Підкресли спільнокореневі слова. Познач суфікси. Розкажи, яку роль вони відіграють у слові.

300. Позмагаймося.

I. За допомогою, суфіксів *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісінк-*, *ість-* утвори і запиши спільнокореневі слова. Молодий, старий, чорний, білий.

II. Якого значення надали суфікси словам?

301. I. Прочитай. Впиши пари споріднених слів. Познач будову слів-назв, прізвищ.

Ким наші прадіди були.
Нам прізвища розповіли.
Клав прадід печі — звавсь Пічник,
Робив колеса — Колісник,
Дробив каміння — Каменяр,

Щетину обробляв — Щіткар.
Овець віддавна пас Вівчар
І дьоготь продавав Дігтяр.
А у козацькім курені
Отаман¹ був пан Курінний.

А. Свашенко

II. Назви прізвища з однаковим закінченням.

III. А чи знаєш ти походження свого прізвища? А прізвищ своїх товаришів? Розкажи про це.

¹ Отаман — ватажок козацького війська.

302. I. Прочитай текст. Спиши. Виділені слова розбери за будовою.

У сучасному місті можна спостерігати **маленькі** дво- і триповерхові **будиночки** і ряд **величезні** багатоповерхові споруди. Для їхнього будівництва використовують **найновішу** техніку. **Велетенські** крани підіймають, мов пір'їнки, цілі стіни з вікнами і дверима. Дивись — за півроку й виріс будинок-велетень.

II. Поміркуй, якого значення надали суфікси і префікси виділеним словам.

303. Попрацюйте в парах.

Утворіть за допомогою суфіксів *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-езн-* потрібні за змістом слова й запишіть із ними текст. Поясніть, якого значення надали ці суфікси словам.

МАЛЮК І ВЕЛЕТЕНЬ

Жив собі Велетень. Він був ... на зріст. А поруч жив Малюк. Він був зовсім Малюк мав ... ручку, а Велетень — На голові Велетень носив ... шапку, а Малюк — ... тапочку. І були Малюк і Велетень добрими друзями.

II. Усно складіть своє продовження тексту (3–4 речення).

304. I. Прочитай. Заміни виділені слова спільнокореновими із суфіксами, які надають зменшувально-пестливого значення. Запиши текст.

Прийшла весна. Із землі виткнулась зелененька *стрілка*. Вона швидко росла, потім розділилась на два маленькі *листки*. Вони стали великі. Між ними з'явився малесенький *пагін*. Він піднявся, нахилився до одного листка і ось на світанку розцвів сріблястеньким *дзвоном*. Це була квітка конвалії. (За В. Сухомлинським.)

II. Розбери утворені слова за будовою.

305. I. Від назв країн утвори й запиши слова, які називають мешканців цих країн.

Україна, Канада, Америка, Естонія, Латвія, Литва, Італія, Іспанія, Аргентина.

II. Запиши, у яких країнах живуть українці. Яке речення ти побудував (побудувала)?

ЧЕРГУВАННЯ О — А В КОРЕНІ

**Читаємо, спостерігаємо, робимо висновки.
Складаємо текст за малюнком і опорними словами,
розповідь на основі особистого освіду**

306. Попрацюйте в парах.

I. Прочитайте подані пари слів. Зверніть увагу на чергування голосних звуків у корені.

схопити — хапати

котити — катати

перемога — перемагати

допомога — допомагати

II. Чи помітили ви якусь закономірність? Якщо ні, дізнайтеся про неї з вірша А. Свашенко (вправа 418).

307. I. Прочитай вірш. Що ти довідався про суфікс -а-? Які звуки чергуються в корені, коли з'являється цей суфікс?

Шепчуться дієслова:
 — Цей всесильний суфікс -а-
 Зробить все, що тільки схоче.
 Він накаже — й ми охоче
 Звуки в коренях міняєм,
 Суфіксові догоджаєм:
 котиться, але кататись,
 зможемо, але змагатись,
 скочити, але скакати,
 ломимо, але ламати.

А. Свашенко

II. Вивчи вірш напам'ять. Запиши слова, у яких відбулося чергування звуків [о] з [а] у корені.

308. Розглянь світлини. На яку тему можна за їхнім змістом скласти текст? Склади його, використовуючи подані словосполучення та заповнюючи в них пропуски.

Змагання фігуристів, відк...тали програму. Захоплено вітали, зм...гли посісти перше (друге) місце, перем...гли конкурентів.

309. Прочитай текст. Про що ти з нього довідався (довідалась)? Добери заголовок і запиши текст. Поясни правопис виділених слів.

Дуже давнім промислом в Україні є плетіння з лози.

Лоза може легко згинатися. Вона не **ламається**. З неї **виплітають** кошики, колиски, меблі. Мабуть, у кожній українській оселі є чудові речі, які **виплели** з лози народні майстри.

Мій дідусь вмів робити з лози кошики. Але йому завжди потрібна **допомога**. Я й **допомагаю** йому: збираю і приношу гнучкі лозинки, плету маленькі кошички. Інколи ми **змагаємося**, чий кошик кращий. Та поки що **перемагає** дідусь.

310. Чи брав (брала) ти участь у змаганнях, конкурсах, а, можливо, спостерігав (спостерігала) за змаганнями однокласників? Розкажи про це. Свою розповідь запиши.

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ СЛІВ ІЗ СУФІКСАМИ -СЬК-, -СТВ-

**Читаємо-розуміємо, перекладаємо текст
українською мовою**

311. Прочитай розповідь Лінгвіста. Про що ти довідався (довідалась) з неї? Розкажи про це.

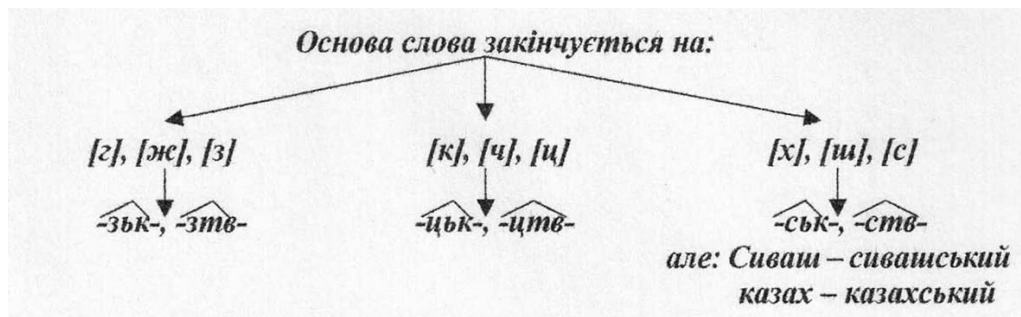

Розповідь ученого Лінгвіста

Ти прочитав (прочитала) назву параграфа і, мабуть, здивувалися: що ж таке особливе є у творенні слів із цими суфіксами. Але не поспішайте. Спочатку прочитайте такі, наприклад, слова, як *Волга, козак, птах, товариш*.

Від них за допомогою суфіксів **-ськ-** або **-ств-** утворені інші слова: *вольський* (берег), *козацький* (наказ), *птаство*, *товариство*. Уважно придивіться до них. Поясніть, як вони утворені, які зміни в їхньому звуковому складі відбулися.

При творенні нових слів із цими суфіксами слід враховувати кінцевий приголосний звук основи слова. Схематично творення нових слів із суфіксами — **ськ-** і **ств-** можна показати так:

312. I. Порівняй пари слів. Поясни, як утворилися прикметники.

Острог — острозький

Запоріжжя — запорізький

Кавказ — кавказький

козак — козацький

Гадяч — гадяцький

чех — чеський

Балхаш — балхаський

Форос — фороський

юнак — юнацький

II. Спishi пари слів. Познач суфікси.

313. I. Від поданих слів за допомогою суфіксу **-ськ-** утвори й запиши споріднені слова.

Кагарлик, Золотоноша, Галичина, Бахмач, Одеса, Париж, Петербург, Рига.

II. З утвореними словами склади речення.

314. Спishi, заповнюючи пропуски. Поясни свій вибір.

Минає п'ять сторіч, як у хроніках, літописах, державних документах, у піснях та думках закарбовується одна з найгероїчніших сторінок історії — Запор.кої Січі, коза.кого війська.

Коли ж викинемо з української історії трьохсотлітній літопис коза..кого війська, забудемо наших гетьманів, то нас зневажатимуть інші народи.

(За Я. Дзирою)

315. Переклади українською мовою і запиши.

МŁODZIEŃCZY ZAPAŁ

Komponuje piosenki, gra na gitarze, fotografuje, kręci filmy. Swoimi pasjami dzieli się z dziećmi i młodzieżą. Nic dziwnego, że nazywają go Orłem wśród orłów.

Bartek Orzeł od trzech lat pracuje w Klubie Garnizonowym. Pod oficjalną nazwą starszego instruktora kryje się młody, uśmiechnięty człowiek z gitarą i głową pełną pomysłów. — Robię to, co lubię. A jeśli przy okazji mogę nauczyć tego innych, to bardzo mnie to cieszy — mówi skromnie.

Jego przygoda ze sztuką zaczęła się w podstawówce. — Na obozie harcerskim nauczyłem się grać na gitarze.

Potem sam próbowałem komponować muzykę i pisać do niej słowa — opowiada. Pierwsze piosenki były o miłości. Potem przyszedł czas na piosenkę kabaretową, turystyczną, a nawet polityczną. Pojawiły się nagrody i wyróżnienia w prestiżowych konkursach dla młodych kompozytorów. Mimo sukcesów woda sodowa nigdy nie uderzyła mu do głowy. — To twórczy człowiek, który doskonale łączy młodzieńczy zapal z doświadczeniem — chwali go szef klubu Zygmunt Kadłubiski.

Bartek podkreśla, że zajęcia z podopiecznymi inspirują go do nowych wyzwań. Dlatego utworzył w klubie Grupę Działań Twórczych, która zajmuje się fotografią, filmowaniem i organizowaniem wystaw. Wielkim powodzeniem cieszą się lekcje gry na gitarze. Chętnych jest tylu, że w grafiku instruktora już nie ma miejsca. Młodzież chwali Bartka za otwartość i konsekwencję.

— Jest wymagający, ale ma poczucie humoru. Gdy coś nie wychodzi, cierpliwie wszystko tłumaczy — mówi 14-letnia Karolina Leśków, która od roku uczy się gry na gitarze.

Bartek przyznaje, że wkłada w zajęcia wiele serca, ale trochę ubolewa, że nastolatki nie słuchają klasycznych ballad i uznanych przebojów. — Taka muzyka rozwija i jest dobrym materiałem do nauki. Niektórzy dopiero w klubie poznają poezję śpiewaną i teksty dobrych piosenek — tłumaczy. Z uśmiechem przyznaje, że oswaja już z gitarą swojego synka. — Julian ma dopiero 15 miesięcy i na razie bardziej interesuje go muzyka z telewizji, ale może pójdzie w moje ślady — mówi z uśmiechem.

Beata Igielska

316. Спиши. Виділені слова розбери за будовою.

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

Люди часто пов'язували небесні візерунки зі своїм земним: життям. Широку світлу смугу, що перетинає небосхил, в Україні називають *Чумацьким Шляхом*. Чумаки *здавна* возили з Криму сіль та рибу. Поволі чвалали курними степовими шляхами сірі воли, рипіли вози, погейкували *запорошені погоничі*. Багато днів їхали чумаки, багато ночей спали просто неба, вдивляючись у його візерунки. Зоряна смуга, що простяглась у напрямку їхніх мандрів, здавалась *довжелезною*. Ось чому назвали її українці *Чумацьким Шляхом*.

(За В. Уткіним.)

317. І. Прочитай слова.

Море, співак, товариш, лісник, городник, учитель, ткач, керівник, турок, француз, дитина.
II. Поміркуй, які з них матимуть такі суфікси: *-ськ-*, *-цьк-*, *-ств-*, *-цтв-* під час творення спільнокореневих слів. Утвори і запиши.

ПРЕФІКС. ПРЕФІКСИ ПРЕ-, ПРИ-

Читаємо, аналізуємо, збагачуємо словниковий запас, перекладаємо українською. Складаємо казку за малюнком

318. Прочитай слова і поміркуй, що вони означають. За якою ознакою їх можна погрупувати. Запиши слова у два стовпчики і познач префікси.

Приберегти, премудрий, присвоїти, примовляти, прибий, прадавній, пречудовий, приморозити, прибережний, прив'язати.

Запам'ятай! Якщо префікс можна замінити словом **дуже**, то у префіксі пишеться буква **е** (*прегарний — дуже гарний, премудрий — дуже мудрий*). У всіх інших випадках вживається префікс **при-** (*приблизити, прийти, приміський*).

319. Прочитай і спиши речення, додаючи до слів префікси *пре-* або *при-*.

1. Повернулися гуси додому, ..несли з моря краплю солону. (*Г. Чубач.*) 2. Ластівочко сизокрила, звідкіля ти ..летіла? (*А. Камінчук*) 3. Гілочки ялин зелені-..зелені. 4. Ми гуртом ..йшли погратись у садочок, а до нас ...линув голубочок. (*С. Жупанин.*) 5. В мене руки-господарки, ..готують вам сніданки, ..несуть води на кухню. (*М. Сингаївський.*)

320. I. Прочитай текст. Про що ти з нього дізнався (дізналася)? Спиши, добираючи з дужок потрібну букву.

Пр(и, е)йшло літо. Наближалось свято Івана Купала. У кожній хаті жінки пр(и, е)бирали, пр(и, е)чепурювали. Дітвора ще зранку гайнула на левади та в діброви по клечання. **Ламали** осичину і **кленове** гілля з червонястими черевичками, щоб пр(и, е)красити тим **гіллям** і хати, й завітчати **тини** й ворота. Кожне подвір'я нагадувало пр(и, е)красний сад. (*За І. Цюпою*)

III. Поясни правопис виділених слів.

321. I. Прочитай текст про надання медичної допомоги у Польщі. Переклади українською мовою і запиши. Поясни вживання префіксів.

Wizyty lekarskie w domu: kiedy lekarz ma obowiązek przyjść na wizytę domową?

W niektórych przypadkach chory może liczyć na pomoc także w warunkach domowych. Pacjentom przysługują wizyty domowe w przypadku nagłego zachorowania lub pogorszenia się stanu zdrowia, gdy niemożliwe jest dotarcie do przychodni. Dotyczy to również sytuacji, kiedy pacjent rozchorował się w nocy, w sobotę, niedzielę lub dzień świąteczny — lekarze mają obowiązek poinformować swoich pacjentów, podając przynajmniej numer telefonu, o dostępnym sposobie otrzymania porady poza zwykłymi godzinami, czyli od 18:00 do 10:00 w dni powszednie.

Opieka, do której każdy pacjent ma prawo w ramach ubezpieczenia zdrowotnego, świadczona jest nie tylko w placówkach służby zdrowia. W niektórych przypadkach chory może liczyć na pomoc także w warunkach domowych. Pacjentom przysługują wizyty domowe w przypadku nagłego zachorowania lub pogorszenia się stanu zdrowia i niemożności uzyskania porady w miejscu

udzielania świadczeń przez lekarza. Dotyczy to zarówno podstawowej opieki zdrowotnej, świadczeń specjalistycznych, rehabilitacji, opieki długoterminowej, jak również procedur określanych jako „odrębnie kontraktowane”.

Пациентом przysługują wizyty domowe w przypadku nagłego zachorowania lub pogorszenia się stanu zdrowia i niemożności uzyskania porady w miejscu udzielania świadczeń przez lekarza.

W przypadkach ostrych schorzeń i nagłych zachorowań, a także gdy wymaga tego stan podopiecznego, porada powinna być zrealizowana w dniu zgłoszenia, natomiast w przypadku pacjentów z chorobami przewlekłymi porady mogą być realizowane w terminie ustalonym z pacjentem.

Przemysław Gogojewicz

II. Розкажи про надання медичної допомоги в Україні.

322. I. Спиши речення, заповнюючи пропуски.

1. Припали квіти до з...млі. (С. Воробкевич) 2. Яюсь віт...р ніс л...сток і пр...кульгував щокрок. (Д. Павличко) 3. Л...тять у вирій дуже дикі гуси, а я слонам пр...віт передаю. (Л. Костенко) 4. Он метелик... гарний, гожий, наче квітка пр...хороший (Олена Пчілка) 5. Пр...летіли снігурі, на ялину сіли. (П. Мостовий) 6. Вже т...пло в...сна в край наш пр...несла. (С. Жупанин)

II. Поясни правопис орфограм, із якими ти працював (працювала.)

323. Спиши. Підкресли слова з префіксами. Поясни їх написання

1. Мерехтить в очах безконечний шлях. (Б. Лепкии) 2. Чудеса розсипав дощик літній, все цвіте у вмитім нашім світі. (С. Жупанин) 3. Візьму я глини, розмочу в водиці, замажу рану яблунці-сестриці. (С. Жупанин) 4. Медонос весняний розпочався нині, і гудуть невпинно вулики бджолині. (С. Жупанин) 5. Навік пройшла пора безславна. (О. Олесь)

Чи знаєш ти?

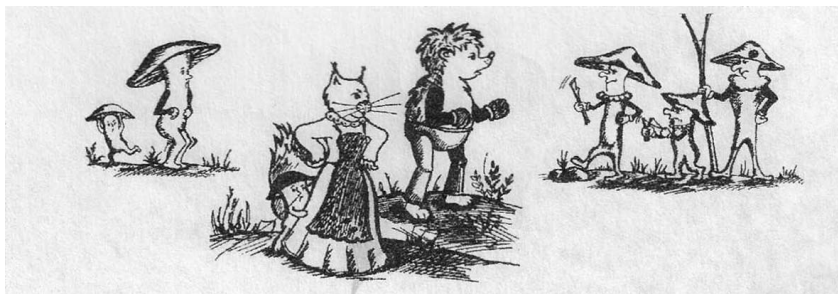
Вам, мабуть, легко здогадатися, як утворилося слово *мухомор*. А знаєте, для чого він використовувався? Робили з нього настій, щоб винищувати, морити мух. Цікаво, що назва цього гриба в усіх слов'янських мовах майже однакова: *мухомор, мухамор, мухоморка*.

Існують ще й інші його назви: *мухотрут, мухотрутка*. А як утворилися ці назви, поміркуйте самі.

324. Попрацюйте в парах.

I. Розгляньте малюнки. Поміркуйте, на яку тему можна скласти казку. Складіть і запишіть її добравши заголовок.

325. Спиши, добираючи потрібну букву.

1. Широка і бе(з, с)края долина зачорніла між пологими горами. (М. Коцюбинський.)
2. (з, с)плівся тут з боротьби і звитяги¹ Україні лавровий вінок. (Л. Дмитерко.)
3. І ро(з, с)квітло тепле літо запашним липневим цвітом. (С. Жупанин.)
4. Бабин біб ро(з, с)цвів у дощ, буде бабі біб у борщ.

326. I. Заміни виділені слова поданими в дужках синонімами. Запиши утворені тобою словосполучення, поясни правопис префіксів.

тихі кроки – **смілива** людина –
порожня вулиця – **чисте** небо –
широкий степ – **веселити** друзів –
 (безхмарне, безстрашна, безлюдна, безшумні, безмежний, розважати)

II. Склади й запиши речення з двома-трьома утвореними словосполученнями.

327. I. Прочитай. Поясни значення фразеологізмів.

Припасти до смаку, привертати увагу, притягти за вуха, премудра голова, прециро дякувати, прикинутися невинним ягням.

II. Склади й запиши речення, у яких би вживалися ці фразеологізми. У разі потреби змінюй форми слів.

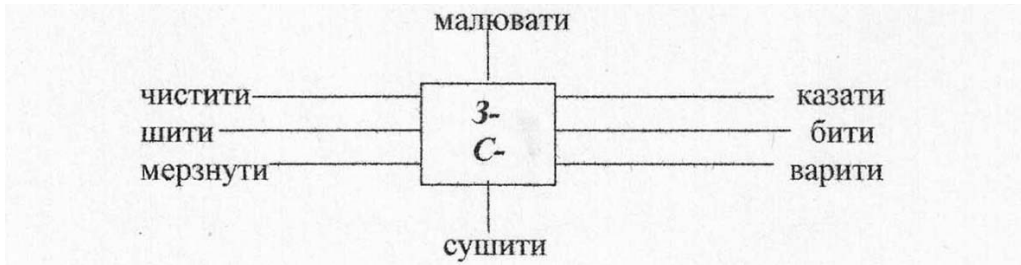
III. Поясни правопис префіксів.

ПРЕФІКСИ З- (О), РОЗ-, БЕЗ-

**Закріплюємо вміння вживати префікси,
 складаємо казку за малюнками**

Пригадай правило вживання префіксів з-с. Поєднай префікси з дієсловами. Запиши утворені слова.

Пригадай! Префікс **с-** пишеться тільки перед буквами **к, п, т, ф, х**.

328. Спиши, додаючи префікси з-(с-). Поясни свій вибір.

1. Налетіли гуси з далекого краю, ..били, ..колотили воду на Дунаю.
2. Ой у полі могила з вітром говорила: «Повій, вітре, буйнесенький, щоб я не ..чорніла, щоб я не ..темніла, щоб на мені трава ..росла». (З народного.)
3. ..летіла у небо весела зозуля. (С. Жупанин.)
4. Мед ..бирала бджілка в полі із квіток, мак шептав -..півав їй гарних ..піванок. (С. Жупанин.)

329. Порівняй слова польської й української мови. Зверни увагу на правопис префіксів.

nieograniczony — безмежний

¹ Звитяга — перемога

bez skrzydeł — безкрилий
rozłożyć — розкласти
rozbić — розбити

II. Спиши українські слова. Познач префікси. Підкресли букву **з** у префіксах.

Запам'ятай! В українській мові у префіксах **роз-**, **без-** завжди пишеться буква **з** і ніколи — **с**.

Зверни увагу! Кінцевий приголосний префіксів **роз-**, **без-** під час вимови уподібнюється першому приголосному кореня.

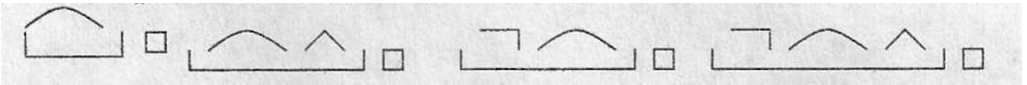
Вимовляємо: Пишемо:

бе[с:]лавний (вчинок) безславний
бе[ж:]урний (спів) безжурний
бе[ш:]умний (мотор) безшумний
ро[ш:]итий (одяг.) розшитий

Перевір себе

I. Поясни схематичні позначення будови слів. Добери слова, будова яких відповідає таким схемам:

II. Добери слова до таких схем:

- Для чого служать закінчення? Покажи це на прикладі.
- Якого значення надають суфікси? А префікси? Підтвердуй свою відповідь прикладами.
- Поясни правопис префіксів пре-, при-, з-(с-), роз-, без- у таких словах: прекрасний, прибережний, списати, зробити, розбити, безтурботний.
- Чому у словах: під'їхати, з'явитися, без'язикий уживається апостроф?
- Як перевірити вживання виділених букв в таких словах: землянка, весло, палець, хлопець, осені, перемагати, хапати?

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

330. Прочитай розповідь ученого лінгвіста. Про що ти з неї довідався (довідалася)?

Розповідь ученого лінгвіста

Синтаксис — це розділ лінгвістики, у якому вивчаються словосполучення і різні види речень, поєднання слів у них.

З початкових класів ти вже знаєш, що таке словосполучення, а що є речення.

Пригадай! **Словосполучення** — це поєднання двох або більше повнозначних слів, з яких одне слово є головним, а інші — залежними від головного.

Наприклад: хвилі (які?) морські, навчаємось (де?) у школі.

Реченням називається одне або кілька слів, які висловлюють повідомлення, прохання, запитання, наказ. У кінці й середині речень уживаються різні розділові знаки. Їх вивчає розділ науки про мову, який зветься пунктуація.

331. I. Прочитайте текст. Визначте, це текст-опис, текст-розповідь чи текст-міркування. Доповніть заголовок.

ГАЙ

Люблю пізно восени блукати лісом. Густий туман обволікає похнюплені і мовчазні дерева, листя з яких давно облетіло. Тільки де-не-де вітер закручує на тонкій павутині поруділий листочок.

В таку пору дерева плачуть. На кожную гілочку туман чіпляє крапельку води. Поступово краплина важчає і вже не в силі втриматися на гілці — кап! Повільний дощ шумить у лісі. Кап, кап!

Шурхотить, ворухиться опале листя під ногами, розмотує стежка свій пуховий клубок.

Здається, ніщо не тривожить лісової задуми. Але варто зупинитися, прислухатися, придивитися — і стане ясно, що ліс живе своїм життям.

Щось зашаруділо в кущах: може, миша пробігла або заець сполохано кинувся в гущавину. Перелітають з дерева на дерево синиці. На високій груші примостилася сойка. Посиділа хвилину, причепурилася, а потім заспівала. Зовсім як іволга. Сойка, мабуть, улітку підслухала, як співає «лісова флейта», і тепер старанно повторює мелодію, яку чула. Пташка не помічає мене і співає-заливається.

Але досить репетицій! Пора і за роботу братися. Осінній день як заячий хвіст, а справ он скільки. Зима — не рідна тітка. Як дошкулить морозами та завірюхами, не знатимеш, куди подітися.

Перш за все треба запастися їжею. Жолуді — улюблені сойчині ласощі. Треба їх якомога більше назбирати.

Сойка злітає на вкриту рудим листям землю під дубом, нишпорить у листі, вибирає найбільший жолудь, бере його в дзьоб і, озирнувшись на всі боки, летить у гущавину, щоб там його заховати.

Роблю кілька кроків, розминаю заляклі ноги. Потім ховаюся за кущ глоду: сойка повинна знов повернутися сюди. Аж ось чути її різкий крик: чже-е-е! Прилетіла-таки.

Знову схопила жолудь, але подалася зовсім в інший бік. Там же влаштує собі комірчину. Так триватиме доти, поки сойці не набридне «працювати» і вона полетить шукати іншого заняття.

Шкода мені працюючої пташки. Всі її старання марні. Сойка робить сотні схованок у лісі, але швидко забуває про них і взимку рідко живиться своїми припасами.

Та то не велика біда. Сойка знайде інший корм, якимсь переживе зиму. А коли зійде сніг, жолуді, що їх посадила сойка, пустять корінці, викинуть по чотири несміливих листочки, потягнуться вгору крихітними дубками.

І люди будуть вдячні галасливій пташці. Сотні дубків виростуть далеко від батьківського дуба. Справжній гай зашумить під весняним небом. Гай, посаджений сойкою.

С. Мацюцький

II. Доповніть сполучення слів, речення.

Туман (який?) _____.

Дерева (які?) _____ і _____ . _____

Листочок (який?) _____.

Дерева (що роблять?) _____.

Туман чіпляє на кожную гілочку (що?) _____ води.

У кущах щось (що зробило?) _____ в кущах: може, миша пробігла або заєць сполохано кинувся в гущавину.

Осінній день як заячий (що?) _____, а справ он скільки.

Сойка робить сотні (чого?) _____ у лісі, але (як?) _____ забуває про них і взимку рідко живиться своїми припасами.

А коли зійде (що?) _____, жолуді, що їх посадила сойка, пустять корінці, викинуть по чотири (яких?) _____ листочки, потягнуться вгору (якими?) _____ дубками.

Словосполучення і речення

332. Прочитай подані словосполучення. Познач у них головні й залежні слова за зразком: кавказькі гори.

Кавказькі гори, крапля дощу, працівник бібліотеки, пригощати кавою, сонячне проміння, мамині пісні, радісно зустрічати, зустрічати з квітами.

333. I. Із поданих слів склади й запиши словосполучення. Познач головне і залежне слово за зразком, поданим у попередній вправі.

Пригощати, груша; сидіти, під, круча; зустрітися, з, подруга; піти, з, товариш; дивитися, з, любов; стоїть, при, дорога; пахощі, черемха; гострий, ніж.

II. Підкресли закінчення іменників і поясни їхній правопис.

Зверни увагу! Речення складається із словосполучень. Головні члени речення не є словосполученням, хоча кожне з них може входити до складу словосполучень.

На вечірньому небі зійшла яскрава зірка.

Зірка (яка?) яскрава

Зійшла (де?) на небі

(на) небі (якому?) вечірньому

334. Прочитай речення. Визнач, із яких словосполучень воно складається. Покажи це за зразком, поданим вище.

1. Молоденька хмаринка шука в небі хмаринку (М. Вінграновський). 2. Зацвіли каштани у моєму місті (М. Познанська). 3. Весною у лісі медунка розквітла (М. Сингаївський).

335. Розглянь малюнки. За кожним із них склади й запиши можливі словосполучення. Познач у них головне і залежне слова.

336. I. Прочитай подані групи слів. Склади з них словосполучення й запиши їх. Познач головні та залежні слова.

Найбільше, сподобались; клітки, до, підійти; до, піти, зоопарку; день, у, вихідний; старанно, доглядають; кумедні, мавпочки; вигляд, мають; по, лазити, канатах; клітки, із, виглядають.

II. Поміркуй, на яку тему можна скласти текст, використовуючи ці словосполучення. Склади невеличкий текст-розповідь і запиши його.

РЕЧЕННЯ. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА ІНТОНАЦІЄЮ

**Складаємо речення різних видів, удосконалюємо
уміння вживати потрібні розділові знаки
в кінці речень**

Зверни увагу! Речення — одна з головних одиниць мовлення. За допомогою речень ми про щось повідомляємо, висловлюємо думку, почуття, звертаємось один до одного із запитаннями, наказами, порадами. Речення може складатися з одного або більшої кількості слів. Наприклад: *Вечір. На небі з'явилися яскраві зорі.*

Пригадай! За метою висловлювання речення бувають **розповідні** (*narracyjne*), **питальні** (*pytajace*), **спонукальні** (*robudzajace*).

Наприклад: *Я люблю свою рідну країну.*

Ти прийдеш до мене сьогодні?

Дай мені кнрижку.

За інтонацією речення бувають **окличні** (*Оленко, виходь!*) і **неокличні** (*У цьому році осінь рання.*). У кінці речень ставиться крапка, знак питання або знак оклику.

Чи знаєш ти?

Вірмени питальну інтонацію позначають у кінці речень двокрапкою. Греки — крапкою з комою. А іспанці так люблять знак питання, що ставлять його і на початку, і в кінці питального речення.

337. *Попрацюйте в парах.*

I. Прочитайте текст про що в ньому розповідається? Спишіть. Визначте, які речення за метою висловлювання та за інтонацією в ньому вжиті.

УКЛОНИСЯ КАЛИНІ

Помилуйтеся червоною калиною, що, немов багаття, горить серед лісу. Споконвіку наші земляки поетизували, оспівували її в піснях. Недарма вони пов'язували червону калину з образом рідної української землі. Придивіться до цієї рослини. Який гарний кущ! Придивіться до калини уважніше. Восени весь кущ ніби наливається вогняними фарбами. Листячко стає червонястим, яскраво палахкотять ягоди. Хіба є кущ, красивіший за калину?

Отже, вклонімося калині — окрасі рідної землі. (За Г. Тарасенко.)

II. Складіть діалог за поданим текстом.

338. I. Розглянь фото. За їх змістом склади речення, різні за метою висловлювання.

II. Які за метою висловлювання речення ти склав (склала)?

339. Прочитай подані речення. Випиши спочатку питальне речення, потім розповідне, спонукальне, окличне. Чи можна вважати записані тобою речення текстом? Чому ти так вважаєш? Що є його темою? Частіше посміхайтесь ї будьте ввічливі! Чи вмiєте ви спілкуватися? Виявляйте інтерес до інших людей та їхніх справ. Добрі стосунки між людьми залежать від їхнього вміння добре спілкуватися, добре говорити.

340. Прочитай текст. Перебудуй речення так, щоб вони були питальними. Якщо треба, змiни слово я на ти. Запиши свій текст. Потім перебудуй текст так, щоб у ньому були тільки спонукальні речення. Запиши.

Уранці я роблю зарядку. Кожного дня я чищу зуби. Перед їжею я мию руки. Лежачи я не читаю. Перед сном я провітрюю кімнату.

341. Спиши, ставлячи в кінці речень потрібні розділові знаки.

КРИНИЦІ

Криниці з якою пошаною оспівано їх у ліснях, возвеличено в легендах Скільки їх на безмежній українській землі А яка криниця без зелені Традиційно обіч них висаджують калину. Цей куцх не тільки прикрашає місце, а й оберігає воду від спеки У дбайливих господарів біля криниці ще й клумба з квітами сусідитиме А в багатьох господарів стоїть чепурненька лавка, відерце і полив'яний кухоль Пийте на здоров'я (За В. Скуратівським.)

342. Переклади текст українською мовою й запиши його.

BOCIAN CZARNY — SKRZYDLATY PODOPIECZNY LEŚNIKÓW

Bociana kojarzymy z najbardziej rozpoznawalnym i medialnym ptakiem w Polsce — bocianem białym. Nie wszyscy jednak wiedzą, że w lasach gniazduje również jego kuzyn o zupełnie odmiennym kolorze upierzenia.

Bocian czarny rzeczywiście odziany jest w czern, groteskowego uroku dodają krwisto czerwony dziób, obwódka oczu oraz nogi. Nazywany jest potocznie hajstrą i prowadzi wyjątkowo skryty tryb życia. W przeciwieństwie do bociana białego, związanego z krajobrazem rolniczym i osadami

ludzkimi, bocian czarny zakłada gniazdo zazwyczaj w głębi lasu, w zacisznym starodrzewiu z dala od ludzi. Na dom wybiera olbrzymie dęby, choć zdarzają się również gniazda na gatunkach iglastych, modrzewiach czy sosnach.

Niezbędnym elementem jego biotopu jest również woda — śródleśne ciekі, bagna, jeziorka, stawy, rozlewiska. Tam żeruje, żywiąc się przede wszystkim małymi rybami i płazami. Dlatego najczęściej bociana można zauważyć na żerowiskach, choć i to nie jest łatwe, gdyż jego liczebność w Polsce oceniamy tylko na około 1200–1400 par.

Rafał Śniegocki

ГОЛОВНІ І ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Підмет і присудок — граматична основа речення.
Закріплюємо знання про граматичну основу речення, перекладаємо українською мовою, віршуємо

Пригадай! В українській мові, як і в польській, речення має граматичну основу — підмет і присудок. Вони є головними членами речення. **Підмет** — відповідає на питання **хто? що?** Наприклад: У клас зайшов учитель. Він сміхнувся до учнів.

Присудок — відповідає на запитання **що робить підмет? що з ним робиться? який він? хто він такий? що він таке?** Наприклад: Весело цебетали пташки. Дівчинка була гарною. Миколка — учень 5-го класу. Швидко казка мовиться. Усі інші члени речення є другорядними.

343. I. Розглянь малюнки.

II. Склади й запиши речення за змістом кожного малюнка. У кожному реченні визнач його граматичну основу, тобто головні члени. Якими частинами мови вони виражені?

344. Прочитай речення. Випиши з нього словосполучення, пов'язані з підметом, а потім ті, що пов'язані з присудком.

Галасливі, стурбовані чайки літали вгорі над човном.

Зверни увагу! Підмет і пов'язані з ним другорядні члени речення становлять групу підмета. Присудок і пов'язані з ним другорядні члени становлять групу присудка.

Чайки (які?) галасливі, стурбовані літали (де?) вгорі над човном група підмета група присудка

345. I. Спиши речення. Познач головні члени.

1. У моїм садку витають пахощі густі. (В. Бойченко.) 2. Кружляє над нами насіння крисла-те. (А. Качан.) 3. Вранці сонечко ясне прокидається (В. Паронова.) 4. Ходять хмари в небі синім. (Н. Забіла.) 5. Пахне білий дим медом золотим. (С. Жупанин.) 6. Сонце з Криму йде вже спати у Карпати, в нашу хату. (В. Ладижець) 7. У саду зеленим пташечка співає. (Д. Шупта.)

II. Назви в перших двох реченнях групу підмета і групу присудка.

346. *Попрацюйте в парах.*

I. Спробуйте повіршувати: оберіть з поданих пар слів ті, які допоможуть тобі відновити вірш Г. Донця. Допиши їх у вірш.

Вітер осінній Вже _____

Листя _____ У вирій пташки.

Дощ _____ тумани

_____ трава. Біля ріки.

(зрива, розносить; іде, накрапає; хилиться, никне; вирушили, полетіли; пересуваються, бродять)

II. Якими членами речення є дібрані тобою слова? Визнач групу підмета і присудка в кожному реченні.

347. I. Спиши.

Навесні ми милувалися білими, розкішними, запашними квітами калини. Потім калиновий куц ніби пригас — відцвів. На землю глянуло сонечко. Куц раптом спалахнув червоним полум'ям. Пурпурові кетяги ягід, багряне листя горіли під несміливими променями осіннього сонця.

II. Підкресли підмети і присудки. Визнач групи підмета і присудка в кожному реченні.

III. Поясни правопис виділених слів.

348. За зразком опису калини склади опис горобини. Запиши його. У кожному реченні підкресли підмет і присудок.

ІМЕННИЙ СКЛАДНИЙ ПРИСУДОК

Читаємо — розуміємо, спостерігаємо, робимо висновки. Розвиваємо уміння використовувати іменні складні присудки в мовленні

Зверни увагу! В українській мові, як і в польській, присудок може складатися з двох слів, першим із яких будуть допоміжні дієслова *був, буде, стане, зробиться, зветься, є*. Друга частина такого присудка буде виражена іменником або прикметником. Наприклад: Дюймовочка була крихітною, Петрик стане космонавтом. Такі присудки називаються іменними складеними.

349. Прочитай. Про що ти довідався (довідалася) з тексту. Визнач головні члени в кожному реченні.

Донькам київського князя Ярослава Мудрого судилися незвичайні долі. Анна одружилася з королем Франції. Король був неписьменний. Замість підпису він ставив хрестик. Анна ж була високоосвіченою. Вона привезла до Парижа багато книжок із бібліотеки свого батька. Після смерті чоловіка Анна стала королевою Франції.

Друга донька Ярослава Єлизавета була королевою Норвегії. Після загибелі чоловіка Єлизавета одружилася з королем Данії. Так у Київській державі з'явилась ще одна дружня країна.

Третя донька Анастасія стала королевою Угорщини. (За М. Слабошпицьким.)

350. *Попрацюйте в парах.*

I. Перевірте, чи правильно визначено головні члени в поданих реченнях. Доведіть свою думку.

1. Хлопчик був у зоопарку. 2. Хлопчик був веселий. 3. Нічка була темна. 4. Нічка темна гори вкрила. 5. У шостому класі ми будемо вивчати фізику. 6. Гості у нас будуть завтра. 7. Стала Марійка на порозі. 8. Стала Марійка чемпіонкою з бігу.

II. Спишіть речення. Правильно позначте головні члени. Назвіть речення з іменними складними присудками.

351. 1. Дай письмову відповідь на запитання.

1. Ким був (була) твій дідусь (бабуся)?
2. Ким мрієш стати ти?
3. Ким мріє стати твій товариш (подруга)?

II. Підкресли головні члени речення.

352. А. Спиши. Підкресли підмети і присудки.

Давно колись у чоловіка й жінки була донька. Звалась вона Ясновида Прекрасна. Ясновида була красунечкою. Ясні зіроньки в небі задивлялися на її вроду. Навіть троянди заздрили її рожевим, як пелюстки, щічкам. Небо часто зітхало і плакало, дивлячись на Ясновиду. Адже очі дівчинки були синіші за небесну блакить. Трави на луках та левадах аж до землі никли, заздрячи волоссям красуні. Таким воно було довгим і м'яким, як шовк.

(За І. Шпиталем.)

353. Опиши зовнішність когось із твоїх товаришів або родичів. Свій текст запиши. Підкресли головні члени.

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Складаємо речення, вправляємося в уживанні тире між підметом і присудком

Зверни увагу! В українській мові, як і польській, присудок може бути вираженим іменником у називному відмінку. Тоді між підметом і присудком або групою підмета і присудка ставиться тире.

Наприклад: *Наша мова* — *щум гайв*.
група підмета група присудка

Друг мого друга — *мій приятель*. *Бал* — *це оцінка*.
група підмета група присудка

Якщо присудок виражений не іменником, а іншими частинами мови, то тире не ставиться: *Восени і горобець багатий*.

Тире не ставиться також тоді, коли перед присудком (чи групою присудка) стоїть *не*: *Сова соколу не пара*.

354. I. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш? Спиши. Підкресли головні члени речень. На які питання відповідає присудок? Якою частиною мови він виражений?

1. Вогонь — цар. Вода — цариця.
2. Хліб — усьому голова.
3. Хліб — батько. Вода — мати.
4. Діти — це окраса дому.
5. Думка найхуткіша. Земля найситніша. Сон наймиліший.
6. Вересень студений, але ситий.
7. Приятель вірний — найбільший скарб.

II. Поясни вживання або не вживання тире між підметом і присудком.

355. Спиши, ставлячи, де потрібно, тире між підметом і присудком. Свій вибір поясни.

1. Батьківщина це твоя колиска. (*О. Духнович.*)
2. Природа мудра. (*Л. Костенко.*)
3. Дніпро це символ України, (*В. Лучук.*)
4. І земля у ріднім краї наймиліша, найтепліша. (*М. Сингаївський.*)
5. Щастя не слава, не гроші. Щастя це друзі хороші. (*О. Підсуха.*)
6. Сонце учитель природи. Його учні промінчики. (*В. Запорожець.*)

356. Перебудуй і запиши речення так, щоб між групою підмета і групою присудка потрібно було поставити тире.

1. Ліс є дивом природи. Дерево вважається унікальним її творінням.
2. Сіренький непомітний соловейко визнається найкращим серед пташок співаком.
3. Жирафи є найвищими у світі тваринами.

357. *Попрацюйте в парах.*

I. Прочитайте слова і словосполучення, подані у стовпчиках. Використовуючи їх складіть і запишіть речення.

Карликовий колібри	найбільша тварина у світі
Підмет і присудок	зелені легені землі
Грудень	улюблена гра хлопців
Море	чисте, високе
Кит	найменший представник пташиного світу
Ліси	головні члени речення
Сашко і Бім	улюблені українські квіти
Небо	грізне, бурхливе
Мальви й чорнобривці	найкращі друзі
Хокей	перший місяць зими

II. Поясніть розділові знаки, ужиті між підметом і присудком.

ПОШИРЕНІ Й НЕПОШИРЕНІ РЕЧЕННЯ

Навчаємось поширювати речення, складаємо текст, віршujemo

Пригадай! Якщо речення складається тільки з граматичної основи, то воно *непоширене*. Якщо в реченні, крім підмета і присудка, є бодай один другорядний член речення, то воно *поширене*.

358. Прочитай подані групи речень. Знайди в кожній групі «третього зайвого». Поміркуй, за якою ознакою будеш його шукати. Вилучи «третього зайвого», а речення, що залишилися, спиши.

1. Скоро сонечко пригріє. Потечуть струмки. Пишний гай зазеленіє. (О. Олесь.)
2. Осипаються клени. Листя з дуба летить. Лиш ялинка зелена серед лісу стоїть. (Г. Бойко.)
3. Пишається калинонька. Явір молодіє. А кругом їх верболози й лози зеленіють. (Т. Шевченко.)
4. Тихесенький вітер віє. Степи, лани мріють. Між ярами над ставами верби зеленіють. (Т. Шевченко.)

Зверни увагу! Якщо в реченні є кілька однорідних підметів і присудків, але немає другорядних членів, то такі речення непоширені.

359. І. Пошир речення. Які члени речення для цього використав (використала)?

... сніги розтали. Світить ... сонце. Біжать ... струмки. Прийшла ... весна. Усе ... зазеленіло. Зацвіли сади. ... небо чисте, прозоре. ... співають пташки.

Зверни увагу! В українській мові, як і в польській, *додатки* відповідають на питання непрямих відмінків. *Означення* відповідають на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий? котрий? котра? котре? котрі?* *Обставини* відповідають на питання *де? куди? звідки? коли? як?* та ін.

Додатки умовно позначаються так:

означення — так: ~~~~~

обставини — так: — — — —

360. І. Прочитай речення. Спиши їх. Познач головні і другорядні члени речення.

1. Рожеву, білу кашку на лузі я зриваю (М. Сингаївський).
2. На дзвінкій галяві теплим літом завітчалась липка першим цвітом (М. Пригара).
3. Ясне сонце в небі, угорі, змайструвало з променів сопілку (М. Познанська).

ІІ. Назви слова, вжиті в переносному значенні.

361. *Попрацюйте в парах.*

І. Прочитайте. Спробуйте визначити в реченнях підмети й додатки. Яку трудність ви відчули? Що допомогло виконати завдання?

1. Поле оре тракторист.
2. Пиріг пече мати.
3. Учень виконує завдання.
4. Міст освітлює ліхтар.
5. День змінює ніч.
6. Плаття зачепило весло.

II. Змініть порядок слів у реченнях, тобто поміняйте місцями підмети й додатки. Як змінився зміст останніх двох речень?

III. Обидва варіанти цих речень запишіть. Розберіть їх за членами речення.

362. I. Віднови вірш О. Орача, добираючи з дужок потрібні другорядні члени речення. Визнач, які вони. Вірш запиши.

Пахне пиріг колосками _____,

Росами і _____⁵

Піснею трактора, дощиком _____,

Сонцем, _____ і _____.

Пахне пиріг _____ руками тата, мами.

(пшеничний; ранній і опівнічний; лагідний; ранковий, обідній і західний; трудовий; рідний; рідна)

363. I. Розглянь малюнок. Склади спочатку 2–3 непоширених речення, а потім пошир їх.

II. Склади й запиши невеличкий текст, уживаючи поширені й непоширені речення. Визнач у них головні та другорядні члени речення.

364. I. Прочитай. Спиши. У виділених реченнях визнач головні та другорядні члени речення. Підкресли їх.

З історії Олімпійських ігор У Греції кожні чотири роки проводилися загальнонародні спортивні змагання. Вони відбувались у місті Олімпії і звалися Олімпійськими. На цей час оголошувався мир. Із різних грецьких міст збиралися в Олімпії спортсмени і глядачі.

Перші ігри відбулися у 18 столітті до нашої ери. Вони проводилися тисячу разів. Але потім ігри були заборонені.

Відновилися Олімпійські ігри в 1896 році. Відтоді вони стали всесвітніми й відбуваються в різних країнах по черзі.

II. Кого з олімпійських чемпіонів ти знаєш? Розкажи про нього (неї). Свою розповідь запиши.

Складаємо план. Переказуємо казку. Конструємо текст

365. I. Прочитай казку. Поділи її на частини. Складіть план. Перекажи казку за планом. Запишіть свій переказ на чернетку. Перечитай свій переказ, удосконали його й перепиши у зошит.

КАЗКА ПРО ДОБРО

Ріс при дорозі велетень дуб. Біля його коріння пропихала з-під землі свої ніжні паростки калина. Отак і росла вона разом із дубом. Він був їй ніби за батька. Захищав від бурі, від вітрів, а коли падав дощ, схиляв над нею свою зелену голову і прикривав її.

Проїшли роки. Калина стала великою і красивою. А дуб постарівся. Але й далі вони жили разом.

Аж тут одного дня прийшли люди і зрубали могутнього дуба. Довго сумувала за ним калина. Та нічого вже не вдієш — залишилася сама-самісінька рости при дорозі.

Якось чудового сонячного весняного ранку вона побачила, що з одного із жолудів, які падали колись із дуба, виріс зелений пагінець і ніжно горнеться до неї, немов захисту просить.

Життя калини стало веселішим. Почала вона пригортати маленького дубочка своїми вітами та пестити широкими листочками. А коли наближалася буря, падав дощ або дув сильний вітер, вона схиляла над ним свої пишні крони, пригортала до себе і захищала молодий пагінець так, як у дитинстві захищав її старий дуб.

Калина стала для дубочка матір'ю, так само, як у дитинстві був їй батьком дуб-велетень. (Г. Зеленка.)

II. Поміркуй, за допомогою якого з поданих нижче прислів'їв можна висловити головну думку «Казки про добро».

Прислів'я

Доброму скрізь добре.

Не одежа красить людину, а добрі діла.

Добре роби, добре й буде.

Добре ім'я всіх скарбів дорожче.

Добрі люди вмирають, а діла їхні живуть.

366. Робота в групах.

Сконструйте текст із запропонованих частин. Запишіть.

В. Багірова

КУЛЬБАБА

☐	Не можу потрапити в шпарку, – відповідає із сумом вітер. Сонечку, сонечку, пригрій! – просить насінинка. Я пригрію, та чи допоможу тобі? Дощику, дощику, порятуй!
☐	Насінинка кульбаби потрапила на піддашшя входу в наш під'їзд. І дуже тим засмутилася: піддашшя – шорстке, землі нема, один потрісканий толь! Ой, не вибратися їй зі щілини!
☐	А коли в кульбабки з'явилися свої насінинки із парашутиками, вона попросила вітер перенести їх на землю, в затишне місце, а сонечко і дощик – допомогти їм, як раніше допомагали вони їй.
☐	Внизу трави піднімають зелені стебла, дерева наливаються життєдайними земними соками... Невже ж вона загине? Вітрику, вітрику, допоможи! – благає насінинка.

І дощик поспішив на допомогу. Напоїв насінинку, ще й залишив у щілинці воду. А коли повертався вдруге до нашого будинку, пройшовся хмаркою над полем, де трактори орали землю, здіймали над нею порошинки, їх і принесли дощик з вітром для кульбабиної насінинки.

Щедріше пригріло сонечко. І на піддаші розцвіла кульбабка. Вона була маленька й тоненька, але дуже мила й весела.

Коли низько над землею пропливала хмара, кульбабка виглядала свій дощик.

Перевір себе

1. Напиши твір «Мій 5 клас» (розкажи проте, що тебе здивувало, що тобі запам'яталося).
2. Випиши з тексту 2 поширені речення та 1 непоширене.
3. Обери на свій розсуд 3 речення та підкресли головні члени речення.

ЗМІСТ

1. Українська мова — державна мова України. <i>Читаємо виразно. Розповідаємо про прочитане.</i>	4
2. Види текстів за метою висловлювання. <i>Визначаємо види текстів і користуємося ними в процесі мовлення. Переказуємо</i>	6
3. Будова тексту. <i>Доповнюємо, конструюємо тексти, добираємо заголовок.</i>	7
4. <i>Редагуємо, доповнюємо, створюємо тексти</i>	9
5. <i>Перекладаємо, переказуємо. Навчаємося складати казки за малюнком і поданим початком.</i>	11
6. Текст. Ознаки тексту. <i>Слухаємо — розуміємо, переказуємо, визначаємо тему й головну думку. Доповнюємо тексти.</i>	12
7. Частина мови. <i>Читаємо, міркуємо розповідаємо за малюнком і опорними словами.</i>	14
8. Іменник. Рід іменників. <i>Читаємо, спостерігаємо, складаємо розповідь за малюнком і поданим початком. Перекладаємо українською мовою.</i>	15
9. Змінювання іменників за відмінками. <i>Читаємо, спостерігаємо, робимо висновки, складаємо розповідь за малюнком і опорними словами</i>	17
10. Змінювання іменників за числами. <i>Слухаємо, читаємо, спостерігаємо, перекладаємо українською мовою</i>	18
11. Прикметник. <i>Читаємо, спостерігаємо, перекладаємо українською мовою. Складаємо опис, збагачуємо словник</i>	21
12. Дієслово. Змінювання дієслів. <i>Читаємо, спостерігаємо, слухаємо, переказуємо</i>	23
13. Правопис НЕ з дієсловами. <i>Читаємо, спостерігаємо, розповідаємо за малюнками</i>	25
14. Мова і мовлення. <i>Читаємо, переказуємо, розповідаємо, спілкуємося письмово</i>	26
15. Фонетика і орфоепія. Графіка і орфографія. <i>Слухаємо, вимовляємо, розуміємо, міркуємо, розповідаємо.</i>	27
16. Голосні і приголосні звуки. Вимова і позначення і позначення на письмі. <i>Правильно вимовляємо. Перекладаємо українською мовою. Спілкуємося письмово.</i>	29
17. Склад. Наголос. Правила переносу слів. <i>Читаємо виразно, перекладаємо українською мовою. Складаємо речення.</i>	30
18. Приголосні звуки. Тверді приголосні звуки і їхнє пом'якшення перед [і]. <i>Вимовляємо, розповідаємо на основі прочитаного, розповідаємо за малюнком</i>	31

19. М'які приголосні звуки. Позначення їх на письмі. <i>Читаємо виразно, перекладаємо українською мовою, складаємо речення</i>	33
20. Способи позначення звука [й]. Уживання апострофа. <i>Удосконалюємо свою грамотність. Читаємо виразно</i>	34
21. Дзвінки та глухі приголосні. <i>Читаємо виразно. Доповнюємо, складаємо речення</i>	35
22. Подовження м'яких приголосних, вимова та позначення на письмі. <i>Слухаємо, вимовляємо, пояснюємо</i>	37
23. Чергування голосних звуків. <i>Пишемо грамотно. Поширюємо, створюємо текст за запропонованим початком</i>	38
24. <i>Спостерігаємо за чергуванням голосних звуків [e/и] — [i]. Доповнюємо, утворюємо словосполучення, створюємо текст</i>	39
25. <i>Спостерігаємо за чергуванням [e/и] з нулем звука [ø] Перекладаємо українською мовою, розповідаємо, добираємо заголовок.</i>	40
26. <i>Працюємо з орфографічним словником</i>	41
27. Чергування приголосних [г], [к], [х] із [з], [ц], [с]. Вимова і написання слів, у яких є чергування приголосних. <i>Читаємо. Переказуємо текст за поданим планом.</i>	43
28. Уподібнення твердих приголосних за м'якістю, запозичена м'якість. <i>Спостерігаємо, вимовляємо, пишемо. Розповідаємо</i>	44
29. Уподібнення приголосних звуків у дієсловах на –ся. <i>Навчаємось правильно вимовляти й писати</i>	46
30. Спрощення у групах приголосних. <i>Навчаємось правильно вимовляти і писати. Перекладаємо українською мовою і переказуємо. Складаємо розповідь за опорними словами.</i>	47
31. Чергування [у] // [в], [і] // [й '], [з] // [з 'і] // [із] і позначення їх на письмі. <i>Грамотно вимовляємо й пишемо. Перекладаємо українською мовою. Складаємо речення.</i>	48
32. Алфавіт (Абетка). <i>Читаємо, розуміємо. Навчаємось користуватись алфавітом. Складаємо розповідь на основі прочитаного тексту</i>	50
33. Види мовлення. <i>Розмовляємо: складаємо діалоги, переказуємо. Перекладаємо українською мовою</i>	52
34. Культура мовлення. Вимоги до мовлення. <i>Навчаємось говорити чітко, правильно, логічно. Перекладаємо українською мовою</i>	54
35. Розвиток мовлення. <i>Навчаємось скласти план і переказувати текст за планом</i>	55

36. Культура спілкування. Етикетні слова і вирази. *Складаємо діалоги. Використовуємо під час спілкування етикетні слова.* 56
37. Лексикологія. *Слухаємо-розуміємо, читаємо, пояснюємо значення слів, працюємо з тлумачним словником* 58
38. Українська мова й інші слов'янські мови. *Спостерігаємо за спільною лексикою, читаємо, міркуємо. Перекладаємо українською мовою* .. 59
39. Пряме і переносне значення слова. *Читаємо-розуміємо, спостерігаємо, пояснюємо.* 62
40. Однозначні і багатозначні слова. *Читаємо — розуміємо, спостерігаємо, працюємо з тлумачним словником, відповідаємо на запитання.* 63
41. Омоніми. *Читаємо-розуміємо. Розмовляємо: складаємо казку за малюнком і наданим початком.* 65
42. Розвиток мовлення. *Читаємо-розуміємо, переказуємо за планом.* .. 66
43. Слова, близькі за значенням (синоніми). *Читаємо, спостерігаємо, добираємо синоніми, складаємо розповідь за малюнком і опорними словами.* 67
44. Слова, протилежні за значенням (антоніми). *Читаємо — розуміємо, спостерігаємо, збагачуємо словниковий запас, складаємо казку.* .. 70
45. *Навчаємось доречно вживати антоніми. Перекладаємо українською мовою.* 71
46. *Пишемо твір-опис за картиною. Використовуємо образні слова й вислови із запропонованого тексту.* 71
47. Фразеологія. *Спостерігаємо за народними висловами, тлумачимо їхнє значення, використовуємо у мовленні. Створюємо текст.* 73
48. *Спостерігаймо за використанням фразеологізмів у польській і українській мовах, робимо висновки. Створюємо текст* 74
49. *Міркуємо чи завжди правильно ми розуміємо фразеологізми. Відновлюємо фразеологізми, складаємо речення.* 75
50. *Навчаємось доречно вживати фразеологізми, переказуємо текст.* 76
51. Текст. Види текстів за метою висловлювання. Тема і головна думка. *Визначаємо вид тексту за метою висловлювання. Добираємо заголовок до тексту. Створюємо тексти.* 78
52. Будова слова. Словотвір. *Повторюємо знання засвоєні в початкових класах. Збагачуємо словниковий запас.* 81
53. Основа і закінчення. *Спостерігаємо, робимо висновки, вправляємося у визначенні основи і закінчення, складаємо казку.* 82
54. *Змінюємо форми слів. Удосконалюємо правописні уміння. Перекладаємо текст українською мовою.* 83
55. Корінь слова. Спільнокореневі слова. *Повторюємо, добираємо спільнокореневі слова. Створюємо текст.* 85

56. Суфікс. Збагачуємо словниковий запас, переказуємо текст, добираємо заголовок. Складаємо продовження тексту.	86
57. Чергування о — а в корені. Читаємо, спостерігаємо, робимо висновки. Складаємо текст за малюнком і опорними словами, розповідь на основі особистого досвіду.	87
58. Особливості творення слів із суфіксами -ськ-, -ств-. Читаємо-розуміємо, перекладаємо текст українською мовою.	89
59. Префікс. Префікси пре-, при-. Читаємо, аналізуємо, збагачуємо словниковий запас, перекладаємо українською. Складаємо казку за малюнком.	91
60. Префікси з- (о), роз-, без-. Закріплюємо вміння вживати префікси, складаємо казку за малюнками.	93
61. Синтаксис і пунктуація.	94
62. Словосполучення і речення.	96
63. Речення. Види речень за метою висловлювання та інтонацією. Складаємо речення різних видів, удосконалюємо вміння вживати потрібні розділові знаки в кінці речень.	97
64. Головні і другорядні члени речення. Закріплюємо знання про граматичну основу речення, перекладаємо українською мовою, віршуємо.	99
65. Іменний складний присудок. Читаємо — розуміємо, спостерігаємо, робимо висновки. Розвиваємо вміння використовувати іменні складні присудки в мовленні.	100
66. Тире між підметом і присудком. Складаємо речення, вправляємося в уживанні тире між підметом і присудком.	101
67. Поширені й непоширені речення. Навчаємось поширювати речення, складаємо текст, віршуємо.	103
68. Складаємо план. Переказуємо казку. Конструюємо текст	104

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ МІНІ-СЛОВНИК

Аргентина	Argentyna	медунка	miodunka
барс	lampart	мул	ił
безмежний	nieograniczony	мухомор	muchomór
бронза	brąz	настурція	nasturcja
булава	buława	небеса	niebiosa
величний	majestatyczny	невмирущий	wiekopomny
видатний	wybitny	неписьменний	nieuczony
вихор	wicher	Норвегія	Norwegia
візерунки	wzory	пастернак	pasternak
віл	wół	прясти	prząść
в'юн	piskorz	пурпурний	purpurowy
гідність	godność	реагувати	reagować
гладіолус	gladiolus	репліка	replika
галька	otoczek	рись	ryś
гостинний	gościnny	сальто	salto
дистанція	dystans	світанок	świtanie
дзюдо	dźudo	скринька	skrzynka
дмухати	dmuchać	смарагд	szmaragd
довкола	naokoło	Сполучені Штати Америки	Stany Zjednoczone Ameryki
духмяний	aromatyczny	сором'язливий	wstydlivy
емблема	emblemat	тлумачний	objaśniający
ера	era	уболівальник	kibic
Естонія	Estonia	Угорщина	Węgry
етикет	etykieta	факел	pochoдня
івасі	iwasi	фарфор	porcelana
Іспанія	Hiszpania	фаянс	fajans
Італія	Włochy	фортеця	twierdza
замурзаний	zabrudzony	хімерний	chimeryczny
Канада	Kanada	хміль	chmiel
капюшон	kaptur	ховрах	suseł
караван	karawana	хроніки	kroniki
карате	karate	цвіркун	świerszcz
конкурент	konkurenta	чисельність	liczebność
кришталь	kryształ	чорногуз лелека	
лайнер	liniowiec	чужинець	cudzoziemiec
Латвія	Łotwa	шакал	szakal
Литва	Litwa	шпагат	szpagat
лінгвіст	lingwista	штукатурка	tynek
лінгвістика	lingwistyka	щільний	szczelny
літопис	kronika		
мандри	wędrówki		

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Яновицька Наталія Іванівна,
Шевчук Лариса Миколаївна

Українська мова
закладів загальної середньої освіти
з навчанням польською мовою

Підручник

Верстка С.В. Задворного
Обкладинка Л.П. Лук'яненко

Підписано до друку 15.11.2019р. Формат 70х100 1/16
Гарнітура Minion Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. 7,0 арк.

Наклад 100 пр.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРИНТ».
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12
тел. +38044 332-84-73.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.*